

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2728

2729

2730

2731

2732

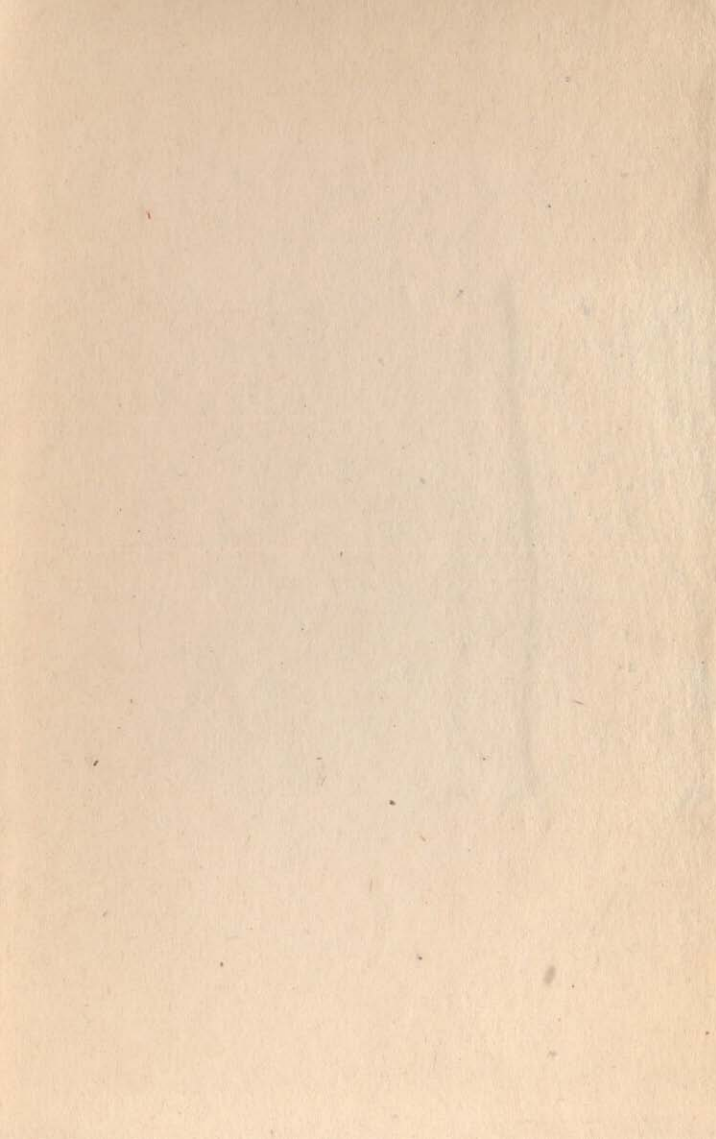
302

308

85

A-12

2017

ՃԻՉՎԻԹՆ

ԳՈՐԾ * * * ԱՐԲԱՅԻ

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԿՆԻՅԵԱԼՆ ԵՒ ՄԻՈՆՁՆՈՒՀԻՆ ԱՆՈՒՆ

ԳԲՔԵՐՈՒ

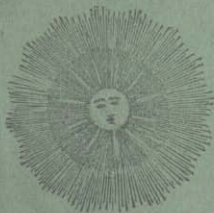

ՏԵՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶ

ԳՐԻԳՈՐ Ն. ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

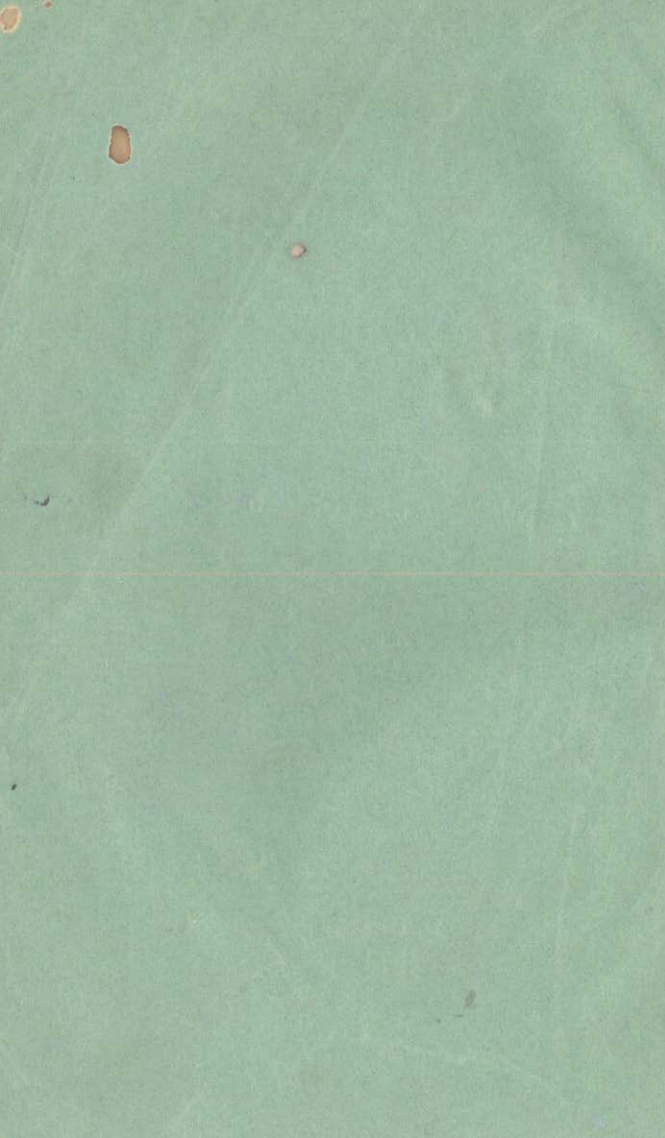
ՀԱՏՈՐ Ա.

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ՔԻՒՐԳՃԵԱՆ

— 1870 —

84

այ

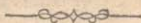
ՃԻՉՎԻԹՆ

ԳՈՐԾ * * * ԱԲԲԱՅԻ

ՀԵՂԻՆ ԱԿ

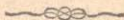
ԱՆԻԾԵԱԼՆ ԵՒ ՄԻԱՆՁՆՈՒՀԻՆ ԱՆՈՒՆ

ԳՐՔԵՐՈՒ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՍՑ Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆԷ

ՅԱԿՈՒԲ Յ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ

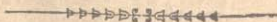

ՏԷՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ԳՐԻԳՈՐ Ն. ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

ՀԱՏՈՐ Ա.

Կ. ՊՕԼԻՍ

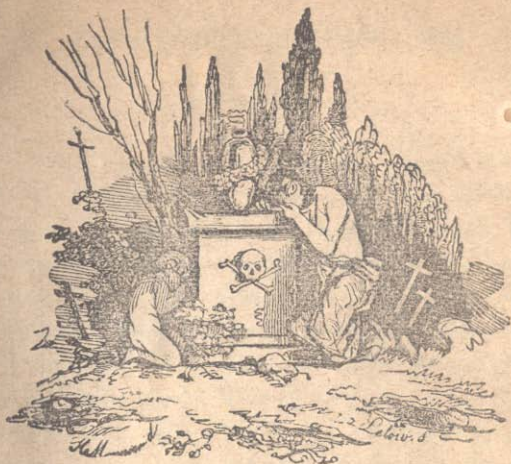
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

— 1870 —

832

75-8877 9

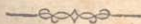
Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ

ԲԱՐԵՊԱՇՏ ՀՕՐ ԻՄՈՅ

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ

1867 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 31

ՆԻԿՈՂՈՍ Կ՝ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆԻ

ԵՒ ՀԱՐԱԶԱՏ ՄՕՐ ԻՄՈՅ

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ

1855 ՅՈՒՆՎԱՐ 5

ՎԵՐՈՆԻԿ Ա՝ ՀԵԳԻՄԵԱՆԻ

058534

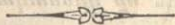
A. DEVEJIAN LIBRARY

NEW YORK

Ա. ՏԵՎԵՋԻԱՆԻ ԳՐԱՏՈՒՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹՄՐԳՄԱՆՉԻՆ

Իննեւտասներորդ դարը՝ մարդկային մտաց վեհմ ճիգերու գեղեցիկ տեսարան մը կրնծայէ մեզ այսօր . այս ճիգերը բանական էակին նախասահմանեալ կատարելութիւնն իրենց նպատակ ունին : Ի՞նչ է մարդս եւ սորա վախճանը, հարց մ'է կարի կնճռալի՝ որ ներհուն իմաստասիրաց ամենօրեայ մտածութեանց առատ նիւթ կը մտտակարարէ : Մարդկութիւնը՝ միջին դարու խաւար միջնոլորտին մէջ, 'ի շնորհս Ֆրէնչի-նէրոս, ընդ երկար գեղերելէ յետոյ, ուր ուրեմն 'ի բաց վանեց եւ փարատեց սրտի եւ մտաց վրայ թանճրացած մոայլը, խղեց իւր բանականութեան թռիչներն արգիլող եւ զայն կաշկանդող ու պրկող հանգոյցներն, եւ լոյսն իւր բոլոր պայծառութեամբ երեւան եկաւ . բայց դարերով տգիտութեան խաւարին մէջ ապրող մարդկութիւնն՝ որոյ աչերը նորա մըթընչաղ եւ ազօտ լուսոյն յաւէտ վարժուած էին, նորածին լուսոյն առաջին ճաճանչներու շէր կարող զիմանալ առանց վտանգի : Ընդոտտ յարութիւն առաւ անշարժութեան դատապարտեալ մարդկութիւնը, թօթալիեց իւր թմբրութիւնը, եւ ուղեց ընթանալ յառաջ դէպ իւր ասպագան : Բայց իւր յախուռն շտապման մէջ

չկարաց չափել իւր քայլափոխներն եւ անկաւ :
 Միջնադարեանն խաւարը բուծանող սեւազգեստ
 մարդերու շնորհիւ որ կրօնական Բարեկարգու-
 թեան դէմ զինեցաւ սորա յառաջագէմ ընթաց-
 քը կասեցնելու խորհրդով, որ կատէր լոյսը
 իւր հողւոյ բոլոր կարողութիւններով, որ կը-
 բօնքն իրեն գործիք ըրած կուզէր առաջնորդ
 կանգնիլ մարդկութեան, դարանեցաւ մութին
 մէջ, լարեց իւր բազմազան ծուղակները, նիւ-
 թեց ազգի ազգի մեքենաներն եւ ուղեց խեղ-
 դել մարդկութիւնն իւր խանձարոյն մէջ : Վա-
 հան եւ ջահ հաւատոյ համբաւեց ինքզինքը,
 ուսաւ գիտութիւնը՝ մարելու համար, իմաս-
 տասիրութիւնն՝ սպաննելու համար, մարդերու
 պիտոյքը եւ թշուառութիւններն՝ անոնցմով
 խաղ առնելու համար, «համարձակեցաւ ընել
 ամեն բան, մինչեւ իսկ բարիք, միմիայն յա-
 ջողելու համար» : Լուսոյ բարեկամներու եւ
 ակոյեաններու դէմ ոգւով չափ մարանչելու,
 նա միանգամայն մարդկութիւնն աստուածպե-
 տութեան եւ իշխանապետութեան լուծոյն տակ
 պահելու համար, զիմեց ընտանեաց մայրերու
 եւ մանկուոյն . գերեց մայրերու միտքն եւ հո-
 գին, եւ զանոնք ծառայեցուց իրեն : Իւր շա-
 հերուն եւ թաքուն գիտումներուն գործիք ըրաւ
 կանանց իւրեանց ամուսիններու վրայ ունեցած
 մեծ ազգեցութիւնը : Խլեց մանկուոյն դաստի-
 արակութիւնն եւ կրթութիւնը, եւ իւր վատ-
 թար դատի պաշտպանութեան զինուոր գրել

ուղեց զայն . լուսոյ փողփիւնով շլացող մար-
դերու բազմութիւնն իւր կողմը ձգեց , եւ իւր
հարաւոր նպատակն ապահովել ջանաց : Այս
ջանքերու մէջ զօրավիգ գտաւ իրեն աշխար-
հական իշխանութիւնն՝ որ դեռ եւս ինք ալ
հօր նեցուկի մը կարօտ ըլլալը կիմանար :

Ճիզվիթաց ընկերութիւնը թիկունք եւ պաշտ-
պանութիւն խոստացաւ անոր , եւ սա կամօ-
վին դիմեց իւր բազուկներու մէջ : Մեծ էր վը-
տանդն եւ անխուսափելի , Մարդկութեան ճըշ-
մարիտ բարեկամներն զգացին զայն , եւ ճար-
տար գրիչներ ձեռնարկեցին ողի 'ի բռին մա-
քառիլ այս խաւար մարդերու դէմ , Վօլթէր ,
Տալամպէր , Բասթալ Պլէվ , Էօթէն Սիւ եւ այլք
ջանացին խզել եւ վար առնուլ առնաբար այս
սեւհոգի մարդերու դիմակը , ցրել սոցա պատ-
րանքը , լուծել եւ 'ի դերեւ հանել սոցա
դաւերը , ցոյց տալ մարդկութեան սոցա մա-
հառիթ ազգեցութիւնն եւ մարդկային միտքը
սոցա դարբնած մեքենայներէն եւ սոցա պրկոց-
ներէ ազատել : Վսեմ ջանք՝ որ մեծ եւ ուժ-
գին հարուածով հարուածեց ճիզվիթութիւնը :
Բայց սա չքաւ իւր պարտութիւններու մէջ ,
ձեռք առաւ մարդուս կիրքերը , գործիք ըրաւ
կրօնքը՝ հոգւոյն սնունդը , հասարակային կրթ-
ութիւնը , մտքին սնունդն եւ քաղաքականու-
թիւնը ձեռքէ չկորուսանելու համար իւր բա-
ցարձակ տիրապետութիւնն հոգւոց եւ մարմ-
նոց վրայ :

Դեռ եւս այսօր քաղակրթութեամբ սան-
 ծացող զուարթ Ֆրանսան անարգել թողած է
 այս երեւիչներու եւ ջորեակներու, որ մահու
 չափ կրծեն Ֆրանսիական ազատ եւ վեհ սիր-
 տը, ցամքեցնեն նորա ազնիւ աւիւնը, եւ օ-
 տարախորթ տարիքներ ներմուծեն Ֆրանսիա-
 կան անխառն արեան մէջ: Վերջին վիճա-
 կագրութիւն մը կիմացնէ մեզ, թէ դեռեւս
 կարծուածին չափ ջղակոտոր չ'են եղած ճիզ-
 վիթաց զօրութիւնը. թէ Ֆրանսայի նախնական
 վարժոցներու մէջ կրթութիւն առնող 110000
 մանուկներէ 48000ը ճիզվիթաց եւ այլ վանա-
 կան միաբանութեանց վարժոցներու մէջ կըր-
 թութիւն կառնուն: Եւ այն ալ ինչ կրթութիւն
 եւ ինչ բարոյական, Բարոյական մ' որ կու-
 սուցա՛ն է ըստ պարագային չխրաչիլ գողութենէ.
 երդմնազանցութեան եւ դադանապահութեան
 դէմ մեղանչիլէ, օրինազանցութեան եւ այլ
 վատթար արարքներէ, բաւական է որ նպա-
 տակը չար եղած չըլլայ(1):

Սեր ազգին մէջ ճիզվիթութիւնն յաջողած

(1) Ընթերցող բարեկամ, մի՛ զարմանար այս ըսուած-
 ներու վրայ. կարդա՛ Օրինիօն Նասիօնալ լրագրի շարա-
 գիրներէ Պ. Շարլ Սօվէսթրի նորոգ հրատարակած «Եկե-
 ղեցւոյ ծնգաց վրայ» անուն հետաքրքրական տետրը և
 տե՛ս թէ ժ.թ. դարու մէջ խաւարին զաւակներն ինչպէս
 կը մեկնեն յառաջադիմութիւնը, իմաստասիրութիւնը,
 պատմութիւնն և ճշմարիտ բարոյականը:

չէ ցարդ խոր արմատներ արձակել ժողովրդե-
 եան կարգերսւ մէջ, եւ իւր ջանքերը միշտ ա-
 պարդիւն եղած են. քանզի մեր ազգը բնազ-
 դուժով մը կը պփռայ եւ կը խորշի անոր մե-
 քենայութիւններէն. չ'է եղած ժամանակ մ'ուր
 մեր կզերն, Հիլտիպրանտի, Լօյօլայի երեւա-
 կայած կրօնական եւ քաղաքական ազդեցու-
 թիւնը բանեցուցած ըլլայ իւր հովուած ժողո-
 վրդեան վրայ: Բայց եւ այնպէս, ԺԹ. դարու
 մէջ ալ, մեր բարձրաստիճան կղերականաց՝
 Պապական սկզբանց յարելու միտումն ինչ նը-
 շանակութիւն կրնայ ունենալ: Ի՞նչ նշանա-
 կութիւն կրնայ ունենալ Մատթէոս կաթողի-
 կոսի՝ «Գաշանց թուղթ» մականուանեալ «-
 նիթօրնէր» մտաց ժայթքումն հրապարակա-
 պաշտպանելը: Ի՞նչ նշանակութիւն կրնայ ու-
 նենալ վերջապէս, Վեհափառ Գէորգ կաթու-
 ղիկոսի՝ հայ ճիզվիթին «Երաւախոս» գրքի հա-
 ւանութիւն տալը (եթէ ստուգիւ տուած է):
 Ի՞նչ նշանակութիւն կրնան ունենալ ամեն
 ասոնք, եթէ ոչ կ'ապացուցանեն, թէ հայ
 կզերն հայրենաւանդ սուրբ կրօնն պաշտ-
 պանելու համար ինչ ընելը չգիտէ: Բարձ-
 րաստիճան եկեղեցական մը ճիզվիթաց եւ սո-
 ցա հայ արբանեկաց դաւանած կրօնը ուղ-
 ղափառ կոչելու կը ժպրհի, մինչդեռ անոնք
 դժոխոց բոցերուն կը մասնեն զհայերն ամեն օր:
 Ուրիշները դառնուկի հանդերձ կզգենուն, ճիզ-
 վիթութեան դէմ մաքառիլ ցոյց կը տան, բայց

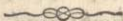
պասպական սկզբունքներ կուզեն տարածել եւ
աստուածպետութիւն կը քարոզեն եւ տիրել
կուզեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ:

Ազգային եկեղեցականաց ներկայ թոյլ եւ
վաղվազիտ կացութեան մէջ, ճիշդիթութեան
ամենօրեայ դաւերու դարման եւ նորա՝ եւ
դարձեալ նորա արքանեկաց թունալից հրա-
տարակութեանց դեղթափ կրնան ըլլալ, « Հա-
ւատաքննութեան գաղտնիքը, Թախառական
Հրեայն եւ ճիշդիթը» որոնք մարդկութեան ան-
մահ բարեկամաց, տը Ֆէրէալի, Էօթէն Սիւի
եւ Սքրայի երկասիրութիւններն են:

ՅԱԿՈՒ Յ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

ԱՆԻՄԵԱԼՆ ԵՆ ՄԻԱՆՁՆՈՒՀԻ անուշույլ հը-
րատարակած երկու գիրքերս վէպերու շրջա-
նէն դուրս են : Խոնարհաբար կը խոստովանիմ
թէ գրագիտութեան այս սեռին մէջ , որ մեր
ժամանակ ամենէն հաճոյալին է , կարի համ-
բակ կը գտնուիմ . քայց եւ այնպէս յիշեալ
գիրքերու վիպական ձեւ տալ ուղեցի , որպէս
զի կարենան ժողովրդային գործի քլալ այն-
պիսի լուրջ դադափարներու որո՞ք մեր քա-
ղաքակրթութեան պի՛նդ մեծ շահերու կը վեր-
բերին : Իմ վէպերս խուն ինչ վերծանողը դիւ-
րաւ կրնայ գուշակել թէ այս դադափարները
ինձ ընտանի են . ուստի եւ իմ հետազօտու-
թեանցս եւ ուսանելեացս անարկայ եղած են
երկար ատենէ 'ի վեր : Ես կարծեմ թէ յաւէտ
խորհող մ'եմ քան թէ վիպասան մը իմ վէպե-
րուս մէջ : Եւ եթէ հրատարակչի դժնեայ պատ-
կերը թողլով մատենագիրս , ստիպուած եմ
ժողովրդեան սիրելի պատկերը առնուլ , յան-
ձանքը իմս չէ . ժողովուրդը հոն կը գիմէ միշտ
ափոփանք եւ կրթութիւն գտնելու մտօք : Ինձ
համար լաւ էր թէ , Մօնթէնի եւ Մօնթէնքի-
էօյի նման , երեւելի կոթողներ կանգնէի եւ
անոնց վրայ պանծանօք գրէի իմ անունս քան

Թէ իմ մտածումներս եւ միանգամայն իմ անունս կեղծիքի եւ անանունութեան կրկնակի քողոյն տակ ծածկէի երբէք . ստոյգ է թէ անոնց օրինակին հետեւելով առաւել մեծ կըլլար իմ վառքս , բայց ասով գրիչս այնպէս իմն զգուշաւոր ըլլալ պիտի ստիպուէր որ իմ գիրքերս գրեթէ ապարդիւն պիտի ըլլային , այնու դի ժողովրդեան ծոցը իջնելու անկարող պիտի ըլլային : Երբեւ վիպասան , յաւիտեան աննշան մնալու կը դատապարտիմ , բայց նման այն լծակին որ կարի մեծ կոճղներ վեր կը վերցնէ , նման այն խմորին որ աննդարար հաց ըլլալու յատուկ դանդուածը կ'ուռէ , որոշ եւ անմիջական արդիւնք մը ձեռք կը ձգեմ : Երկու աշխարհներու մէջ բանիբուն բազմութեան մէջ կը մտնեմ , յառաջադիմութեան ջերմ հասակիր եւ մարդկութեան նոր ճակատագիրներու անյագ ըղձազին եզող ամեն բանի մէջ կը խառնուիմ : Բառին հին իմաստովը ոչ այնչափ իբրեւ մտանազիր որքան իբրեւ մարդ կ'երեւիմ . ասով ժողովրդային մարմին կ'զգեննում եւ կ'ըլլամ ժողովուրդ :

Այսօր իմ աշխատալի գործը կը շարունակեմ . Անիճեալին հսկայ յաջողութենէ վերջը , Մեանյանիին տասը տպագրութիւններու քանի մը ամսոյ մէջ սպառիլը պսպացոյց եղաւ ինձ թէ ժողովուրդը իմ միտքս հասկցած էր , եւ որ աւելին է , հասու եղայ թէ ես իւր խորհուրդներու , իւր ակնկալութեանց կենդանի

նկարագիրն էի եղած , այն անհամաչափ կրօնական խնդրոյն առջեւ , որու հետ ամեն բան կապուած է մարդկութեան մէջ , զոր օրինակ կեանքը կապուած է արեան հետ , ինչպէս բոյսերը՝ բուծանող հիւթոյն հետ :

Ժողովուրդին հետ ես ալ իմացայ թէ մարդկային հոգին անկրօն չապրիր , եւ նա ինծի հետ գտաւ այն առեղծուածի բացատրութիւնը եւ լուծումը , որ քրիստոնէութեան պաշտօնապէս աւանդապահն եզոզ Եկեղեցւոյ մը գիմացը կը տանչէր զինքը . այն Եկեղեցւոյն որ ազատութեան հետ անփառան աստուածպետութեան մը լուծին տակ ծառայեցնելու պայմանաւ գողցես զինքը առաջնորդել կ'ուզէր սորա հոգեկան ճակատագրին մէջ . Քրիստոնեայն առանց ազատութեան որ մարդուն էութիւնն իսկ է , մարդն առանց կրօնի որ բովանդակ քրիստոնէութիւնը կը պարունակէ իւր մէջ , ասոնք ահռելի անհամասձայնութիւն մը կը յայտնէին : Ժողովուրդք որ իւրեանց հըզօր բնազդումներով կապրին , իրաւունք ունէին տխրելու այն ցաւալի խնդրոյն վրայ զոր ԺԹ. դարը իբր նախագաստութիւն իւրեանց կը ներկայէր . այսինքն կամ ընկերութեան քայքայումը աւանդական հաւատալիքներով , եւ կամ ընկերական մեծութիւնները եւ յառաջադիմութիւնը տեսակ մը անաստուածութենով :

Ժողովուրդներու մէջ իմ մեծ պաշտօնս , իմ խաղաղաւէտ առաքելութիւնս է կրօնաակ նա-

ակզոուածը բացատրել : Խոնարհ առաջնորդս ,
 որ գիտեմ թէ բարձրաբերձ սարը տանող շա-
 ւիղը որն է , կը գամ առ աշխարհ եւ կըսեմ .
 « Մի անշարժ կայք այն տիտանեան ժայռերու
 ստորոտը ուր արծուին եւ եթ կը դադարի .
 այլ հեռեւեցէք ինձ . գիտեմ թէ ուստի մատ-
 չելի են այս երկնաբերձ գազաթները : Այս է
 աւասիկ իմ աշխատութիւնը ԺԹ . դարու մէջ » :
 Տարակոյսին անտիոփելի եւ վշտալի խոր-
 հուրքներու գէմ հաստատութիւն մը կը բե-
 րեմ ինձ հետ . հաւատոյ եւ փիլիսոփայութեան
 մէջ տեղի ունեցած երեք հարիւր տարւոյ կը-
 րօնական պատերազմներէ վերջը , խաղաղու-
 թեան խօսք մը կը բերեմ ինձ հետ : — Ի՞նչ
 բանի հաւատալ պարտ է , ըսաւ բանականու-
 թիւնը : Եւ ժողովուրդք այս ժխտական խօս-
 քը լսելով հեռացան եւ արձագանք տուին . —
 Ի՞նչ բանի հաւատալ պարտ է : — Լռել տուր
 բանականութիւնդ , ըսաւ քահանայն , մինչեւ
 իսկ քեզ անմտացի եւ անհեթեթ երեւցած բա-
 նին առջեւ . « հասարակ այն՞ որ անհեթեթ է իսկ » .
 (քրէսո քուիամ ապստերտում) : Եւ մի քանի
 ահաբեկ միաքեր , անձնասպան ըլլալ յանձնա-
 ռու ըլլալով , կրկնեցին . — Լռել տամք բա-
 նականութիւնը :

Այ բանականութեան դահիճ տարակոյսը
 ոչ ալ քահանային յուսահատական խօսքը մեզ
 հարկաւոր է :

Ճշմարտութիւնը մարդկային հողւոյն մէջ

է, նա չպիտի մեռնի : Կրօնը հոն կայ, ճիշդ ինչպէս կան նիւթական աշխարհի օրէնքները եւ չտիարեւութեան անհերքելի առածները . ապա ուրեմն կրօնը չի կարեր կորնչիլ :

Բայց թէ կրօնը տիրաբար միեւնոյն ձեւերը պիտի պահէ միշտ : Թէ հանապազ միեւնոյն պաշտամունքով պիտի երեւան դայ արդեօք : Քրիստոնէութեան պատմութիւնը միայն ինձ պատասխան պիտի տայ այս հարցումին : Աստուած, Սողոմոնի կառուցած տաճարին մէջ, ցուլերու, խոյերու կամ աղաւնիներու ողջակեզով մը կրնդունէր հաւատացելոց երկրպագութիւնը, զոր օրինակ կրնդունի կարի չուառ կնոջ մը երկրպագութիւնը, որ գիւղական խեղճուկ եկեղեցւոյ մը մէջ, աստուածային պաշտաման ներկայ կը գտնուի : Արդ, ինչպէս կը տեսնուի, պաշտամունքը փոփոխելի է, այլ երկրպագութիւնը ոչ :

— Ուրեմն քաթօլիք պաշտամունքը ջնջել կուզէք :

Քան երբէք : Ես ոչինչ բան ջնջելու միտք չունիմ այլ իմ դատումն է ուսուցանել ձեզ թէ պաշտամունքները կ'այլակերպին . ոչ ասկէ աւելի, ոչ ալ ասկէ անդին բան մ'է իմ ուսուցածս : Ես եւ ոչ մեր օրհնեալ ջրոյն ձեռք կը դպցնեմ, որ ինչպէս Եկեղեցւոյ, այնպէս եւ բազմաստուածութեան յատուկ դոլով, հանգանակ է սրբացուցման, որոյ նշանակութիւնը չէ զանխուլ ինէ, քանի որ մարդկային

հոգին խորհրդաւոր նշանակը կը սիրէ : Բայց եթէ գայ օր մը ուր մարդկային հոգին անտարբեր ըլլայ ամենայն խորհրդաւոր հանգանակի , եւ այնու իսկ օրհնեալ ջրոյն , ես կը տեմ ձեզ թէ ասով երկրպագութիւնը չպիտի դադարի երբէք . ընդհակառակն , որչափ խորհրդաւոր պատկերը մերկանալու ըլլայ այնչափ եւս հոգևով պիտի կատարի այն , եւ որչափ հոգևով կատարելու ըլլայ այն , այնչափ եւս ճշմարիտ , աստուածային եւ հետեւաբար քրիստոնէական պիտի ըլլայ : Ամաննք արդեօք ըսածս :

Ահաւասիկ այս հորիզոնը բանալու մտադիր եմ , եւ այս հատորիկ մի ճշմարտութիւնը առ աշխարհ կը բերեմ : Արօնական յամր յեղահրջում մը կը կատարի այսօր հոգիներու մէջ , ինչպէս ծովերու մէջ , ցամաք երկիրներ յանկարծ վեր կը գան , թէեւ իւրաքանչիւր դար չի դիտեր այս ծովացամաքներու յարութեան արժէքը . այս յեղաշրջումը կ'այլաձեւէ այսօր քրիստոնէութիւնը , (կարի անթերի բացատրութիւն կրօնական ճշմարտութեան) որում մարդկութիւնը իրազեկ եղած է միայն , որպէս զի երկրագնդիս վրայ , մարդկային ցեղերու յատուկ ապրելու նոր պայմանի մը մօտեցնէ զայն : Այս կեանքը անցելոյն մէջ ոչ ումքէ հաւատալի էր . բայց արդ , ամենուս առջին , այս կեանքը կը պատրաստի , քաղաքակրթութեան հիանալի յառաջադիմութիւններով ու

րոյ դեպքս արշալոյսը կը նշմարեմք մեք այսօր : կիմանամք արդեօք սորա եւս նշանակութիւնը :

Այս կրօնական այլակերպութիւնը 'ի հարկէ նոր Եկեղեցի մը պիտի յառաջ բերէ . այս նորութիւնը չ'ենթադրեր սակայն , թէ Եկեղեցին , իւր արդէն ուսուցած վարդապետութիւնները ժխտող այլազգ վարդապետութիւններ պիտի ուսուցանէ . քաւ երբէք , ըստ սրում կրօնական չափաբերութիւնք եւս , գիտութեան չափաբերութեանց նման իրար չեն ժխտեր , այլ այս Եկեղեցին նոր է , փոխանակ զի նոր պէտքերու վերբերութեամբ , անմահ եւ անփոփոխ ճշմարտութիւնը , տարբեր կիրառութեամբ պիտի 'ի գործ ածէ . ինչպէս բացայայտ կը խօսիմ արդեօք :

Այս յեղաշրջումը , որ թէեւ յամր , բայց եւ անդիմադրելի է իւր արդիւնքներու մէջ , ուղիղ տեսութեամբ 'ի բաց պիտի վանէ պաշտօնական քահանայութիւնը որ իբրեւ բացարձակ ճշմարտութիւն պիտի համարի յամառութեամբ այն ձեւը՝ որու տակ տեսաւ քրիստոնէութիւնը եւ խելամուտ եղաւ անոր . բայց եւ այնպէս այս յեղաշրջումը չպիտի աւերէ քահանայութիւնը որ , նոր Եկեղեցւոյ ծոցին մէջ իբրեւ պաշտօն՝ իւր գեղեցիկ տեղը պիտի բռնէ :

Ուրեմն լուծաւ այն ահարկու խնդիրը՝ որ այս ժամուս ժողովուրդներու առջեւ կարձա-

տական եւ ձեւապաշտ , անդրալեռնեան դըպ-
րոցը , որու հետ աննենգութեամբ կը մարտնը-
չիմ իմ գիրքերուս մէջ , քիչ մը նոյն աննեն-
գութեամբ ինձ սլատասխանէր :

Այս դպրոցներու , լրագիրներու եւ հան-
դէսներու մէջ 'ի գուր վնասուցի ըսոր մը հան-
դարտ եւ լուրջ վիճաբանութիւն : Այս դպրո-
ցը , Անիքուլը 'ի լոյս ելաւ , կրօնական հասա-
րակութեան մէջ փոքրիկ գիրք մը առատ առատ
ցրուեց , աշխարհի արարատի սա իմաց տալու
մտքով՝ որ ես արգիլեալ քահանայ մը եւ Բա-
րիզի երիցատուններու ողորմութեամբը ապ-
րուստ գտնող մէկն ըլլալէս դատ , վայծիծին
ալ մէկն էի . թէ Բարիզի համբաւաւոր սեղա-
նաւոր մը որոյ ատենով դատարաններու հետ
գործ ունենալը , եւ քանի ստկի տէր ըլլալը
ամեն մարդ գիտէր , չնչին դումարով մը ձե-
ռագիրս գներ էր . որպէս զի ասկէց օգուտ
քաղելով իւր դրամական վիճակը բարեկար-
գէր : Այս գիւտը վարպետի չէր , եւ ասոր
հաւտացող գիւրահաւան խիստ քիչ գանուեցաւ :

Միանշունհի իլոյս ընծայուած ատեն , այս
դպրոցը լեզուն փոխեց : Իւր խօսքով , ալ ես
մուրացիկ քահանայ մը , արգիլեալ քահանայ
մը չեմ : Լը Մժն (այս անունը տուած եմ անդ-
րալեռնեայ դպրոցին) այն մեծ գործին , լա-
քան այս գիւտ մ'ըրաւ : Իւր թատերական եւ
գրական ժամանակագրութեան խմբագիր Պ
Վէնէի գրիչով Լը Մժն կ'իմացնէր թէ Միանշ-

նահին, Բարիզի լրագրաց նշանաւոր տրամա-
խօսներէ մէկուն, այսինքն Էնթէթանթան Պէլժ
լրագրի հոյակապ ժամանակագիր՝ Ֆարէզի գործ
էր: Այսպէս համբաւաւոր սեղանաւորին խե-
լակիցը կըլլայ Գոթին արքայ Տը, եւ Պ. կը սըրտ-
մտի թէ ինչո՞ւ պատկառելի քահանայից վրա-
յօք կասկածներ տեղի կունենան: « Պարզմտու-
թեամբ կերթայինք, կըսէ, ուր որ մեր ձեռքէն
բռնած կը տանէին »: Եւ իրաւ ալ, պարզա-
միտը հինգ տաս սուտանուն արբաներու վրայ
հարցփորձ ընելէ ձանձրացած, Պ. Լուի Իւլ-
պախը բերան տալու որոշում է ըրեր: Այն այս
է տրամախօս Պ. Վէնի կարծիքը տրամախօս
Պ. Իւլպախի վրայ: Պ. Լուի Իւլպախ իւր սեպ-
հական վէպին վրայ տաք տաք գովեստ խօսած
ըլլայ, Էնթէթանթան Պէլժի եւ Թանի էջերուն
մէջ ինք իւր անձին պսակ հիւսած ըլլայ, գըր-
քին վրայ խօսած ըլլայ, զոր օրինակ օրէն է
խօսիլ գլխաւոր գործի մը վրայով:

Մատենագիրը իւր աչքին խորհող մը, վսեմ
հանձար մը երեւցած, եւ ինքը, Պ. Իւլպախ,
այս գեղեցիկ գիրքին հեղինակը, անոր գաղա-
փարը յղացող արժանաւոր մատենագիրն եղած
ըլլայ: Ասի մարտուելու բան չէ: Արեւդ սիրես,
ըսէ, Պ. Սէնի, դու եւ Լը Մօնտի միւս դաս-
ընկերդ, միթէ կարելի ինչ է որ մատենագիր
մը ինքզինք այն աստիճան մոռնայ, որ ան-
պատկառ ելնէ, անձը գովաբանելու: Արդ-
եօք Պ. Վէնէ, երբ գիրքեր շարագրէ, ինք

անձամբ Պ. Իւր փառքը կերպէ :

Այսպէս՝ Պ. Վէնէ կը հրաւիրէ ժամանակագիրը, որ եթէ Միանշունիի հեղինակը չէ, «մեղապարտին անունը, քառասուն եւ ութ ժամու մէջ մատնէ, եթէ ոչ, — կրսէ — ճշմարտիւ պիտի ըսեն քեզ համար թէ անենգաւոր մէկը չես եղեր» : Եւ ինչպէս կըլլայ որ այս անունը գրագէտ պարոններէ զանխուլ կը մնայ, մինչդեռ ամենքն ալ իրերաց համերաշխ են : «Պեսպանագիրտութեան եւ քաղաքականութեան ամեն ծածուկները գիտնան, եւ չը կարենան գնտել անհատի մը անունը, որ իրենց քթին տակ, ստուար գիրք մը կը գրէ, որ վեց շաբաթ անընդհատ, փորձերը կը կարգայ ամեն օր, իւր գաղանիքը տպագրատան գործաւորներուն, գրագիրներուն, գրասենեկի ծառաներուն կը հաղորդէ. այս հաշուին մէջ չեն տակաւին այն ընկեր ընկերոջ յարաբերութիւնները զորս, գրիչը ձեռք առնող մարդ մը, անշուշտ կունենայ» :

Հերձուածին գրոց աշակերտ ոստիկանին այս կանոնաւոր հրաւերէն ետքը, Պ. Լուի Իւլպախի կը մնար, քառասուն եւ ութ ժամու մէջ, կամ իւր անունը եւ կամ իրեքաստղեան արբային անունը մատնել :

Բայց աւասիկ սա եղաւ իւր պատասխանը Թանի քանասիրականին մէջ :

Կը հրաւիրեմ, դիւ Նկեղեցւոյ կատաղութեանցը մատնող կրօնական եղբայրներուն,

դարձեալ զիս դատաւորաց ատենին մատնող լուսարարները, որ այսուհետեւ ուրիշ զոհ մը ընտրեն իրենց, քանզի ճշմարտութիւնը կստիպէ զիս որ, ինձ ընծայուած փոքրիկ մարգասիրութեան հեշտին փառքը մերժեմ:

« Ես երեք աստղեան արքան չեմ, Անիձէւին մէկ տողն անգամ ես չեմ գրած, մինչեւ իսկ աւարտած չեմ տակաւին Միւնչոն-հիին ընթերցումը, որոյ առաջին տողն անգամ չէի գիտեր դեռ չհրատարակուած. եւ եթէ շիտակը կուզէք, հեղինակին անձին նկատմամբ, ես ալ շուարեր մնացեր եմ: Սակայն ստուգիւ կը հաւատամ թէ քահանայ է, եւ կը յարգեմ զինքը իւր սրտոտութեան եւ անկեղծութեան համար: Իսկ իւր անունը՝ եւ ոչ իսկ կը փրնտուեմ այն, նորա անունը Խղճմտանք եւ Արդարութիւն է:

Այս վերջին խօսքը միայն որ, իբր ներշնչութիւն մը, Պ. Լուի Իւլպատի աննենգ սիրտէն դուրս կը թռի, բաւական է հերձուածին թշնամալի յարձակմանց դէմ ինձ փոխարինութիւն մ'ըլլալու: Թէ այս երեւելի մատենագրին համար եւ թէ զրական քննադատութեան միւս այլ գործիներուն համար որք բարեսրտութեամբ ընդունելութիւն ըրին գործոյս, քաղցրիկ եւ ջերմ երախտագիտութեան յիշատակ մը պիտի տածեմ իմ սրտիս մէջ,

Որովհետեւ չեմ կրնար անոնց իւրաքանչիւրին, իմ անկեղծ շնորհակալութիւնս գրով յայտ-

8877

նել, կաղաչեմ ընդունին այս տողերը իբրեւ սրտագին երախտագիտութեան բառ մը՝ որ իմ կողմանէ իրենց կը յուղարկեմ:

Անոնք, իւր յանդգնութիւնները անանունութեան քողոյն սակ ծածկելու ստիպուող քահանայի մը անունը, ճանչնալ չուզելով հերձուածին մարդոցը ամօթալի սրբաքննութեան ապաստան չեղան երբէք. այլ ողջունեցին զայն իբրեւ համոզումի եւ սրտի տէր մարդ մը, եւ իւր անունը ծածկող աստղանիշերուն տեղ, քնքուշ մտադրութեամբ մը, որ իրենց պատիւ կը բերէ, կրկնակի անուն մը դբօշմեցին այսինքն խղճմտանք եւ Արդարութիւն:

Այս կրկնակի անունը նորա միակ փառքն է այժմ:

Շնորհակալութիւն առ ամենեսոյն առ հասարակ: Սորա քաջ տեսին թէ, ըստ որում ես հաստատապէս համոզուած էի որ կախերես հերոսներ անդունդի մը մէջ գլորել կը ջանան եկեղեցին, այս համոզումս էր որ դրդեց զիս այս յանդուգն գիրքերուն ձեռնարկելու, եւ անոնցմով նշաւակելու այս մարդերու վտանգալի դրութիւնը որք աւելի դժբաղդ են քան մեղապարտ իրենց մոլի եռանդին մէջ Եւ Պ. Լուի Իւլպախ . . . հասարակային կարծեաց մըտացի թարգմանն եղաւ, երբ ըսաւ այս հերոսներուն վրայով: «Յայանի է թէ ինչու համար քահանայ մը, միայն գիրենք կը շփոթէ քանզի նա, հեղիկ իմն եւ ցաւագին սրտիւ ե-

րեւան կը հանէ Եկեղեցւոյ աղէտները»:

Ընթերցողներս պիտի կարծեն գուցէ թէ, Մեծ Գնահի ին որո՞ւ ծնունդ ըլլալուն վրայով, Պ. Լուի Իւլյախի այս անկեղծ եւ անխարդախ ժխտումը լսելով, Լը Մօնտ քաղաքավարաբար պիտի լմաց տար թէ գոհ կըլլար այս պատասխանով, Բնաւ երբէք: Պ. Վէնէ կեչնէ վայրերան վայրերան խճճեցու. կըսէ թէ ինքը գոհ չէր ըլլար այս ժխտումով եւ թէ աւելի դիւրին է ժխտելը քան թէ փաստեր ցոյց առալը:

Գործը դրական փոքրիկ պայքարի մը արժանաւոր երեւոյթն ստացաւ, ուր հերձուածը, որպէս ընդ միշտ թշնամանք, խոշոր լուտանքներ, իւր յոռի ոճը, եւ կրնամ իսկ ըսել, կատարեալ խարդախամտութիւն մը՝ ի հանդէս բերաւ: Թող իւր ըրածին վրայով վճիռ տան մարդիկ:

Ես հզօրագոյն եւ գլխաւոր պատճառ մ'ունիմ անշուշտ որ անանուանութիւնը յանձն առի: Թէեւ, երեք դարէ 'ի վեր, ճիզվիթները զորս հերոսութիւնը կը գովաբանէ, իրենց վիճաբանութեան գիրքերը, յաճախակի, սա անուամբ միայն կը հրատարակեն, «Յօրինեաց հայր ոմն 'ի Յիսուսեան ընկերութենէ», եւ մէկուն միտքէն իսկ չ'անցնիր որ զանոնք, իբրեւ վատ եւ կեղծաւոր ամբաստանէ եւ մեղադրէ, իմ պատճառս զոր ամեն համեստ հոգի կը հասկընայ, այն իսկ էր որ սրտագլին կը փափա-

ի վկայութիւնն բերեմ:

«Կրսեն թէ անուանին Քիւզլիէ անասունի մը բրածոյ ոսկրով մը միայն, անոր բնութիւնն ու համեմատութիւնները կը գուշակէր: Հոս այս հատորներուն մէջ (մոռցայ, այս ծրարներուն մէջ պիտի ըսէի) որո՞ք աչերուս առջին են, ոչ թէ միայն մարդասէր փիլիսոփայի մը առանձինն մէկ նշանը կը գտնեմ, այլ նորա որոշ եւ յատուկ հանգամանքները, փիլիսոփայի մը որ դադաւանի վիպասանի մ'ալ կերպարանքն առած է, եւ ինձ կերեւի թէ, եթէ փոքր ինչ կամք ընելու ըլլամ, եւ միանգամայն, փիլիսոփայ – գուսան – յառաջագէմ – մարդասիրական խումբի ցանկին վրայ ունեցած կատարեալ հըմտութենէս օգուտ քաղել ուզեմ, պիտի կարենամ վար առնուլ դիւրաւ այն հաստուկտոռչ գիմակը որու տակ կը ջանայ պահուրտիլ ճշմարիտ հեղինակը, եւ եթէ անունը չեմ տար, տալու ալ գրեթէ բան մը չի մնար կրնամ ըսել»:

Տեսէք ինչ վարպետորդի է սա Պ. Շօվրլօն Այս գրագէտ Քիւզլիէն, ոսկորներս զննելով պիտի հաստատէ թէ ես քահանայ չեմ, այլ մասսօնական ազատ խորհող մ'եմ: – «Միանշուն» – Հին հեղինակը ազատ մտածութեան բոլոր սահանքները անկասկած կը բանայ մեր առջին, – Իր գիրքերուն մէջ, թէ եւ հեղինակը քանի մը երկգիմի խօսքեր խառնած է՝ որոց մարդ չի խաբուիր, բայց եւ այնպէս յայտնի համարձակ

ուրացած է ամենեւին, թէ Յիսուս Քրիստոսի Աստուածութիւնը, թէ գործը, թէ վարդապետութիւնները եւ թէ Եկեղեցին» : -Վերջապէս, դարձեալ Պ. Շօվրլօյին խօսքին նայելով, որ փիլիսոփայ-գուսան-լուսաւորեալ-մարդասիրական խմբին ցանկը ձեռքը բռնած է միշտ, «Անոնց մէջ կը գտնուի Պ. Բիէռ Լըուրի շրջանաձուձը (սիրքիւլիւս), Անֆանթէն հօր հոգեփոխութիւնը, Պ. Պ. Թէնի եւ Միշլէի բնապաշտութիւնը, եւ ամեն տեղ կը վխտայ անմիտ մտապաշտութիւն մը» :

Յայտնի է որ Քիւլիւէ-Շօվրլօյի կարծիքին նայելով, ասոնք քահանայի մը գործ չեն կրնար ըլլալ, այլ մասօնի մը :

Այս արտառոց զրպարտութիւններուն բընաւ պատասխան չունիմ, եւ բացէ 'ի բաց կը հերքեմ զանոնք : Միայն հարկ կըլլայ որ իմացընեմ թէ անոնք նպատակ մը ունին, այսինքն նախօլիք աշխարհի կարծիքը բոլորովին դարձընել այն գաղափարէն թէ Անիծեալը եւ Մեանյնոհն քահանայի մը գործը եղած ըլլան : Ասի օրուան վարպետութիւնն, միանգամայն կուսակցութեան բաւօլն է :

Ես աղէկ գիտեմ թէ հերձուածը կարեվէր խոցեցի, որով կատարած՝ չգիտէ թէ որուն գըլխուն վրայ թափէ իւր բոլոր բարկութիւնը, եւ վարպետութիւն կուզէ բանեցնել որպէս զի խաբէ իրենները՝ իմ գրածներուս բարոյական արժէքին եւ իմաստին վրայով : Բայց այս

ամենը պարապը ելած է, մանաւանդ թէ 'ի հեճուելիս իւր, այս գրուածները ամենէն աւելի երիցատունները մտած են, Հերձուածին տեղեկագիրները, որ ամեն թեմերէն կու գան կը հասնին, կը հաստատեն թէ հրատարակուած երկու հիղինակութիւնները ազդու ներգործութիւն ըրած են ոչ թէ միայն գեղերու կղերականաց վրայ, որոնք կը մեղադրուի թէ կարգալու այնքան սէր չունին, այլ քաղաքներու կղերականաց եւ նոյն իսկ եպիսկոպոսական պալատներու շուրջը գտնուողներուն վրայ:

Յուսամ թէ այս նոր գիրքս, ճիշտ-իշտ ալ ոչ նուազ ազդեցութիւն պիտի ընէ: Անօգուտ է ըսելը թէ 'ի հանդէս բերած անձերս շինծու եւ բուն վէպը հնարածոյ է: Սակայն եղելութիւնները եւ գաղտփարները որ այս հեղինակութեան հոգին են, բոլորն ալ ճշմարիտ են:

Աստուծոյ առջեւ յայտարարութիւն կընեմ թէ ճիշտութեաց ընկերութեան ո եւ է մէկ անդամին գէժ ատելութեան զգացում մը չեմ կրեր սրտիս մէջ: Այն անդամները որ ես ճանչած եմ, անհատապէս պատուոյ արժանի երեւցած են ինծի. անոնց մէջ բանգէտ մարդիկ կը գտնուին, եւ իրաւ է որ անոնցմէ շատերը առաքինութենէ զուրկ չեն: Այ մանաւորապէս ճիշտութե մը եւ ոչ իսկ Միաբանութենէն գանդատելու առիթ ունեցեր եմ: Անոր համար, այս գիրքը անգրգուելի ոգւով գրած եմ. ըստ որում, ոչ թէ իմ դատիս, այլ Եկե-

ղեցւոյն, ստորին կղերին, ազատութեան եւ յառաջադիմութեան արդի ողւոյն վրէժը լուծեցի, իրենց բացարձակ փրապետութեանց եւ կլանող աստուածպետութեան ողւոյն դէմ:

Միայն թէ ինձ համար ստոյգ է որ իրենց ընկերակցութիւնը, որ աշխարհական կղերին եւ վանականին այլախառն միաւորութիւնն է, իւր՝ զինուորեալ միաբանական սահմանադրութեամբը, ուսանող Եկեղեցւոյն մեծ միութեան եւ պապութեան հետ մէկտեղ եկեղեցականաց նուիրապետական դասերուն անձամբ շարժում բաշխելու դիտաւորութեամբ, Եկեղեցւոյ կեդրոնը ըլլալու համար իրենց ունեցած փառասէր պահանջումովը, արդի աշխարհիս մէջ կազմուած ամենէն վտանգաւոր ընկերութիւնն է:

Գիտեմ դարձեալ թէ այս ընկերութիւնը, իւր դրութիւնով, իւր բուն եղանակով, եւ մինչեւ խի իւր անդամներու տաղանդովը եւ առաքինութեամբը մեծ չարիք կը հասցնէ Եկեղեցւոյն, սորա ուժերը կը բաժանէ եւ մարդկային շահավաճառ գործառնութեան մը կը փոխէ զայն: Իմ համոզումս այն է թէ Եկեղեցւոյ շահը կը պահանջէ, եւ հարկ անհրաժեշտ է, որ լուծուի այսպիսի միաբանութիւն մը որ, իբրեւ լայնածաւալ գործակատարութիւն մը, երկրագնախա մակերեւոյթին վրանցիբ եւ ցան տարածուած, Եկեղեցին կը շեղէ իւր խաղաղական ճանապարհներէն եւ զայն

պատերազմող հաստատութեան մը կը դարձնէ որոյ նպատակն է ամեն ժողովուրդներու խաղաղութիւնը խռովել վասն ամենամեծ փառացն Աստուծոյ : Գարձեալ իմ համոզումս է որ ամեն քաղաքակիրթ ազգեր , ամեն օրինաւոր միջոցներով ձեռք առնուն իրենք զիրենք պաշտպանելու համար ընդդէմ միաբանութեան մը՝ որոյ բուն ուսուցանելու առարկան է , ամեն մարդկային ազատութիւն տապալող վայրագ աստուածակտութիւն մը . այս աստուածակտութիւնը կը խորհի քիչ ատենէն աշխարհի վրայ ըստ երեւոյթին մէկ թագաւոր մը այսինքն Պապը , կամ յաւէտ այս մեծարոյ անուան ներքեւ , ձիգութեաց Ընկերութիւնը թագաւորել տալ :

Նէապօլսոյ վերջին թագաւորը , Յրանչիսկոս Երկրորդի հայրը ուրիշ կերպ չէր մտածեր : Երբոր քանի մը տարի առաջ , ձիգութեաները սկսան իրենց *Ափիլիֆա Գալիֆա* անուն աստուածակտական հրատարակութիւնը ընել , թագաւորը փութաց վերապատուելի հայրերուն իմաց տալու որ այս տեսակ տեսական վարդապետութիւններ քարոզելէ ետ կենան , քանզի ասոնք ըստ իւր կարծեաց չէին կրնար պատշաճիլ իւր թագին սպահովութեանը հետ : ձիգութիւները ստիպուեցան իրենց հրատարակութիւնը Հոսով փոխադրել . շատ շանցաւ , խեղճ կրօնական մը ձիգութեաց լրագրոյն մէկ թիւը կարդալուն եւ քանի մը օր իւր խցիկին

մէջ պահելուն համար անգթարար աքսորեցաւ : Ինչի վեր լրագիրը պատմած է մեզ այս եղելութիւնը :

Յրանսայի մէջ , հարկ չկայ որ Նէապօլսոյ թագաւորին չափազանց եւ զգուելի կերպով ինքնակամ զգուշութիւնները ձեռք առնումք : Ձի վէլլա գաւառի պէս հանդիսի մը հրատարակութենէն բնաւ չեմք վախնար մեր ուժին վերայ վստահ ըլլալով , բայց բերանս վրայ չերթար որ ըսեմ թէ մեր ազատական օրէնսգրութիւնները այնքան ամուր են որ կամաց կամաց վեր 'ի վայր չպիտի ըլլան , քարոզելու ուխտ ըրած եւ կարգէ դուրս գործունեայ ընկերութեան մը մահաբեր ազգեցութեամբ , որոյ վերջին նպատակն է բոլոր ընկերական ուժերը , հոռի մէական քահանայապետներու հողեւոր եւ աշխարհական թագաւորութեան ամենակարութեան մէջ ընկղմել :

Կարծեմ թէ այս գիրքիս մէջ շօշափելի կերպով ցոյց տուի թէ ձիգութի ընկերութիւնը որ աստիճան անպիտանութիւն մ'ըրաւերք , Պապերուն ձեռքով վերահաստուելէ վերջը վերահասու չեղաւ թէ նոր կարգ մը կը նուիրագործուէր աշխարհի մէջ , թէ իր մնացունութեան առաջին պայմանը , ինչպէս նաեւ այն գործին մեծութիւնը եւ սրբութիւնը զոր կրնար կատարել նոր խարխիսներու վրայ հիմնուած այս ընկերութեան մէջ նոր սկզբունքները իւրացնելու , դարուն հետ յառաջ քալե-

աշխարհ արարատ իրաւամբ պիտի հարցնէր իրեն թէ ինչ պատճառաւ կենես Եկեղեցւոյ ծոցին մէջ խաղաղասէր բարեկարգիչ մը , վերանորոգիչ մ'եմ կըսես , քանի որ նորա թշնամին ես : Այն ատեն Վէոյեոյի(1) , Վէնէի, Շօվլօյի եւ համախոհներու բերանը վրաս բանալ պիտի տայի . բայց հիմայ բուն այս խիստ ուղղափառութիւնս է որ իրենց աչք բանալ չի տար : Կրնան բռնկիլ , մռնչել , թշնամանքներ արձակել գլխուս , աւելի խոշոր նախատինքներ բարդել մէկմէկու վրայ : Կրնան պնդել որ Քրիստոսի , իւր օրէնքին , իւր Եկեղեցւոյն վրայ կը յարձակիմ , եւ խաբել հերձուածին ապուշները որոնք , ինչ որ ալ ըսես իրենց , գիրահաւանութեամբ հաւատարու պատրաստ են . բայց եւ այնպէս , իրենց ըսածը հաստատելու համար , որոշակի եւ դիտմամբ վարդապետական մեծ մոլորութիւն մը քարոզող հատուած մը չեն կրնար ցուցնել գիրքերուս մէջ :

Թող աղէկ ընան իրենց աչքերը , եթէ քրիստոնէութիւնը աստուածային է , օր մը , անկատկած մարդկութեան մեծ կրօնը պիտի ըլլայ : Կը հարցնեմ , յառաջադիմութեան դատին ծառայելու համար ո՞ր ճամբան բռնել

(1) Պ. Վէոյեօ , Ինկիլտրի համբաւաւոր եւ անդրալեռնեայ շարագիրը եւ Պ. Չամբրճեանի հոգեհարազատչ , մեծ անուն ստացած է ՚ի վարդուց մեր ազգի մէջ , Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ գեմբրած յարձակումներով :

լաւագոյն է . ապացուցութեան ուժը չունեցող ժխտումներով վարդապետութիւնը ուրանալը , թէ ապագային մէջ ազատ մտածութեան եւ հաւատոյ հաշտութիւնը հիմայէն պատրաստելը :

Թէ որ իմ գիրքերէս մնայուն բան մը կրնայ հետեւիլ , սա միայն կրնայ ըլլալ այն , մանաւանդ որ ես մեր դարուն՝ քրիստոնէական հաւատոյ հանգանակը ուրանալը քաջութեամբ կը մերժեմ , եւ միանգամայն ազգու. կերպով կը հաստատեմ թէ , հարկ է որ Եկեղեցին գիրը չարաչար մեկնելը մէկդի թողու , որպէս զի իւր կողմը շահի այն վեհ միտքերը որ , մարդուն հարկաւոր եղած հաւատալիքները աւելի ընդարձակ եւ աւելի հոգեկան կերպով կ'իմանան :

Հոս , ազատ մտածութեան ասպարէզին մէջ , անկեղծ մարդերը իմ միտքս պիտի հասկընան . ըստ որում , եթէ ասոնք պաշտօնական քահանայութեան օրինակին հետեւելու ըլլան , քանի որ իրաւամբ կը մեղադրեն զայն թէ հաշտութիւնը կը մերժէ միշտ , հակասութեան մէջ պիտի խնան անշուշտ : Եւ մի ապաքէն այսպէս ըրած կ'ըլլան , եթէ մերժելու ըլլան ուղղափառութիւն գաւանոզ մարդերը , որոնք կուզեն անկեղծաբար իրենց ձեռքը կարկառել , բայց եւ այնպէս չեն ուզեր ուրանալ ինչ որ անմահ եւ աստուածային կը համարին իրենց հանդանակին մէջ :

18
The first part of the manuscript is a list of names and titles, including 'The King of the Kings', 'The Lord of the Lords', and 'The Master of the Masters'. The text is written in a formal, Gothic script.

The second part of the manuscript is a collection of prayers and liturgical texts. It begins with a prayer for the King and the Queen, followed by a prayer for the Pope and the Cardinals. The text is written in a formal, Gothic script.

The third part of the manuscript is a collection of letters and documents. It includes a letter from the King to the Pope, a letter from the Pope to the King, and a collection of other documents. The text is written in a formal, Gothic script.

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՀՐԱՊՈՅՐԻ ՄՏԱՑ

Ա.

ՈՉ ԴՐՈՒԺԱՆ ՈՉ ԹՇՆԱՄԻ

Կենացս յիսուններորդ տարին թեւակոխեցի, եւ գրեթէ երեսուն տարի ճիզուիթաց ընկերութեան մէջ անցուցեր եմ: Սիրեցի այս միաբանութիւնը, լաւ եւս ըսեմ, սիրահար եղայ իրեն: Տասնեւութ տարեկան սրտի մը խանդով անոր մէջ մտայ, սիրտ մը որ իրեւել կը փնտռէ եւ կարծէ թէ գտած է զայն: Շիտակը խոստովանիմ. նոյն իսկ այսօր, սա գիրքս գրած ատենս, երբ անոր մէջ ամենայն ազատութեամբ սիրտս պիտի բանամ, երբ շատ մը բաներ երեւան պիտի հանեմ անոնց մէջ, այնպիսի բաներ՝ որոնք թէ ինձ եւ թէ այս հոշակաւոր միաբանութեան համար, որոյ անդամ եղայ ես, դժնդակ են. երբ, կըսեմ, ամեն բան խոստովանելու եւ իմ ինքնասիրութեանս եւ ժամանակաւ իմ եղբայրներս եղող մարդերու ինքնասիրութեանը ծանրկէկ դպչող բաներն իսկ ըսելու համար պէտք է որ հոգւոյս արի-

ութիւնը չկորուսնեմ, ես որ ճշմարտին պաշտօն մատուցանելէ դադարած չեմ. եւ դարձեալ, մինչդեռ այսօր 'ի սպառ խզեցի այն կապը որ զիս իրենց հետ կը կապէր, եւ ամբառնուիրումի մը եւ իմ յօժարակամ իրենց թողած անազին հարստութեան փոխարէն մի միայն սա անգութ արհամարհամաց խօսքն ընդունեցի. « Պտակն անկաւ 'ի դլխոյ նորա » . կզգամ հոգւոյս մէջ որ տակաւին կը սիրեմ զիրենք . թէ նա եղաւ իմ հայրագրած ընտանիքս, այն հայրենիքն՝ որոյ մէջ իմ սիրտս աւելի եռանդով ապրեցաւ, այն բեղմնաւոր դաշտը՝ ուր իմ իմացականութիւնս իւր քրրտանց կայլակները աւելի խնգութեամբ թորել տուաւ :

Ես այն մարդերու թշնամին չեմ ուրեմն, եւ խիղճս կըսէ ինձ թէ ես տիրադրուծ չեմ. Եւ սակայն՝ մինչդեռ բովանդակ կեանքս հրապարակ հանելու վրայ եմ, մինչդեռ, իւր ամենէն մեծ բաղձանքներուն մէջ յաղթահարուած եւ անողոքելի ինքնիշխանութեան մը հարուածներուն տակ խշիկ խշիկ եզող հոգւոյ մը այս երկար եւ ցաւաղին դիւցազներգութիւնը գրելու վրայ եմ, կզղամ թէ իմ գրիչս տող մը բան գրելն, եւ համբաւաւոր ընկերութեան վերաբերող եղելութիւն մը սա գիրքիս մէջ գնելս ընդ հուպ, (ըստ որում իմ կենսագրութիւնս ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ դարուս մէջ նոյն իսկ ընկերութեան պատմու-

թիւնը) այս մարդիկը պիտի ըսեն ինձ «Գրու-
 ժան» . եւ իրենց առաջնորդութեան տակ ե-
 ղող եւ ատելութիւն չնչող վայրագ կուսակ-
 ցութիւնն ալ պիտի ազագակէ ետեւէս . «Թըշ-
 նամի մ'է սա» :

Ինչ որ ալ ըլլայ , այս դժնդակ կացութիւ-
 նը պէտք է որ ընդունիմ : Ար մըրկի հողիս եւ
 աւելի եւս պիտի մըրկի երբ այս անկեղծ եւ
 խոնարհ գիրերս 'ի լոյս ելնեն , զիս մերժողնե-
 րուն անիրաւութեան : Խստութիւններու եւ
 թշնամութիւններու երեսէն : Անոնցմէ անդուլ
 հաշածաւք եւ անխնայ վրէժխնդրութիւն մի-
 այն կրնամ ակնկալել . այն՝ իրենց պաշտօնն
 է . իսկ իմ պաշտօնս է ներել իրենց , եւ ցա-
 շիլ իրենց վրայ :

Վայրկեան մը վախցայ որ չըլլայ թէ Անկե-
 րութիւնը թողած ատենս հողւոյս զգացած
 վերջին տպաւորութիւնները եւ այն վսեմ պա-
 տերազմին կարի դառն յիշատակները՝ որումէջ
 զիրենք ազատելու համար խելակորոյս եղայն
 իմ պատմութեանս վրայ յանչափս սաստիկ
 ներգործութիւն ընեն : Այս մտածումը ժամա-
 նակ մը զիս կանգ առնուլ տուաւ : Թէեւ վըս-
 տան էի սրտիս անկողմնակալութեան վրայ ,
 սակայն վստահ էի երեւակայութեանս հան-
 դարտութեան եւ ոճոյս միօրինակութեան վը-
 րայ : Երջանկաբար , ծանօթութեանց տետրեր-
 նուս վրայ , ասգիս անդին թիթերու վրայ եւ
 նոյն իսկ սիրական գլրքերուս լուսանցքներու

վրայ դիպուածով գրուած խել մը ծանօթութիւններ խղճմտանքաւոր հաւատարմութեամբ մը պահեր եմ: Ասկից զատ անգին նամակներ եւ ժէշէ-ի մէջ եղած ատենս Միաբանութեան արձանագրութեանց տօմարներէն ըրած քաղ-լածներս արդ իսկ քովս են: Բոլոր այս վկայաբանները այնպիսի թուականներով գրուած են, որ իմ միտքէս անգամ չէր անցնէր թէ օր մը անոնք ինձ պիտանի պիտի ըլլային: Ասոնք ահաւասիկ կերաշխաւորեն ինձ համար, եւ նոյն իսկ ինծի դէմ ալ թէ անկողմնակալութեամբ գրած եմ, քանզի առանց այս անկողմնակալութեան այս յիշատակարանները կրնային ամբաստանութեան փութսիշ մը կամ թշնամաւից դէշ գիրք մը ըլլալ:

Արքան որ ալ եռանդով մտածելս գիտեմ, սակայն եւ այնպէս կը սոսկամ այն ոճի չափազանցութիւններէն որոնք, կարճ ըսեմ, զրպարտութեան կը մօտենան թէեւ, Աստուած մի արասցէ, այս մեծ միաբանութեան եւ ոչ մէկ անհատին վրայ մուր քսելու չեմ. սակայն անոր դէմ անիրաւ երեւնալէ սաստիկ կը խորշիմ, արդէն բաւական ճշմարտութիւն ունիմ իրեն դէմ:

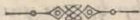
Ի վերջոյ, պէտք չէ մոռնամ որ, եթէ միաբանութեան տուած արքայական պսակը գրլխէս ինկած է, սակայն իմ քահանայութեանս աւելի համեստ պսակը պահած եմ դեռ: Ես այլ եւս Նկեղեցւոյ մեծամեծներուն մէջը չեմ, այլ

եւս քաթօլիկութեան փառաւոր յառաջապահէն
չեմ : Ես , խոնարհներուն եւ փոքրերուն հետ ,
որոնք դարուս մէջ կը ծեծկուին , եւ ինչպէս
կըսեն , տաքութեան եւ լուսոյ ծափութիւնը
կը բերեն հոն : Շատ հանգիստ վիճակի մէջ եմ :
Ժէպէն միայն կսկիծներս եւ յիշատակներս ա-
ռաւ վար դրաւ իրեն . ես սուտզրոյց են կը-
սեմ անոնց՝ որ կըսեն թէ քահանան երբ ձիզ-
ուիթ չէ , նուազ քահանայ է :

Առանձնութեան եւ մոռացութեան մէջ նոր
եղբայրներուս հետ կը մխրթարիմ : Այս գի-
րերը գրելուս պատճառն այն է որ նախ ա-
սոնք պատմութեան մէջ պիտի մտնեն , եւ
դարձեալ , սնոր համար՝ որ Միաբանութիւնը
ուրիշ անդամ մը չպիտի կարենար գրել դա-
նոնք : Ես ասով իմ դարուս պարտք մը կը հա-
տուցանեմ : Զօր օրինակ բարի գործ մը գոր-
ծելով պիտի փառաւորուէի , այնպէս ալ մե-
ղապարտ կը դատէի զիս , եթէ լռելու ըլլայի :

Մեր ժամանակը , կրօնական եւ ընկերա-
կան մեծ խնդիրներ կը յուզուին ամեն օր : Ան-
կարելի է որ մարդ չգիտնայ թէ ձիզուիթաց
ընկերութիւնը , որ իւր անդամներու սակա-
ւութեամբ համեմատաբար թէեւ փոքր , բայց
իւր օրըստօրէ ձեռք ձգած կատաղի ազդուու-
թեամբ ահագին մեծ է , ԺԹ . դարու մէջ չա-
րութեան խմոր մը կամ արդի ը կերութիւնը
քշող տանող շարժման մէջ զօրաւոր նեցուկ
մը չէ :

Ես մեծ գործ մը կատարած պիտի ըլլամ, եւ իմ դարու շատ մարդերու համար գրեթէ տակաւին խնդիր մ'եղած բանը լուծած պիտի ըլլամ, եթէ քիչ մը լոյս սփռելու ըլլամ ճիգուիթաց ընկերութեան միտումներու, անոր կարգաւորութեան եւ այն շարմիչին վրայով, որով ամեն վայրկեան իւր անդամներու գործունէութիւն կազմէ. եթէ երեւան հանելու ըլլամ որ աշխարհիկ լեզուով քառուկոյ կոչուող բանը ծածուկ ընկերութիւններու գաղտնիքին նման գաղտնիք մը չէ ինչպէս կը կարծուի, այլ ռազմական սկիբունք մ'է, ճիշդ այնպէս, ինչպէս Ֆապիոս մը, Նաբուլէոն մը պատերազմի արուեստին մէջ կը հարեն. վերջապէս եթէ ցուցնելու ըլլամ այն անդունդը՝ ուր աբազ արագ կը դիմէ այս աշխոյժ մարդերու ընկերութիւնը, որո՞ք վասն ամենամեծ փառացն Աստուծոյ, աշխարհի տիրապետութեանը ձեռնարկած են:

Բ.

ԸՆՏԱՆԵԱՅՍ ՄԷՋ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԿՈՒԻԸ

Սէնթ — Մօրինք Բուսթուցի ըլլալով այս նահանգին ասպետական վազեմի գերդաստաններէն եմ: Թէեւ ճիգովիներուն մէջ ընտանեացս ազնուականութեան մուրհակները մեծ

բանի տեղ դրուած էին , թէ եւ Տամայենց ,
 Ռազմենեանենց եւ այլն եւ այլն եւ ուրիշ մէկ քա-
 նի մամուլաւոր հայրերուն հետ ընկերութեան
 մեծանուն անձերու կարգը դասուած էր : Բայց
 եւ այնպէս , այսօր , ազնուականի մեծ մեծ
 պահանջումներ շատ հեռու են ինէ : Մնողացս
 կրտսեր որդին ըլլալով , երբ կը մտածէի թէ ես
 գերակոմս՝ եւ անդրանիկ եւրայրս կոմս ըլլա-
 լէն դատ Սէն—Լուիի կարգին մեծ խաչով պա-
 տուեալ , եւ Ն. Վեհափառութեան Լուի ԺԸ-ի
 սենեկապանն եղող Սէնթ—Մօրենց մարգիղին
 զաւակն էի , այս մտածութեամբ անձնասիրու-
 թիւնս կը փայփայէի , եւ չափազանցօրէն խօ-
 սած չեմ ըլլար երբ ըսեմ թէ , այն օր , որ ճիզ-
 ութիթներու նորընծայարանը մանելու համար
 աշխարհ թողելու որոշում ըրի , ազնուական
 տիազոսներէս հրաժարիլս՝ իմ ըրած զոհողու-
 թիւններուս պինդ փոքրը չէր :

Հայրս գաղթականութեան ժամանակ շատ
 տարեց չէր . Պուրպօններուն հետ ինք ալ գաղ-
 թեց Յրանսայէն : Բրօվանսի դուքսը , թագա-
 ւորին եղբարը որ յետոյ Լուի ԺԸ. եղաւ , քո-
 վը առաւ հայրս , եւ գրեթէ իւր բարեկամու-
 թեամբը պատուեց զինքը :

Անգղիոյ մէջ , Մենթ—Մօրենց մարգիղը ,
 եւ իւր պաշտպան իշխանը , երկրին քաղաքա-
 կան սկզբունքներուն սաստիկ սիրահարեցան :
 Ուստի երբ Պուրպօնները վերահաստատեցան
 Յրանսայի մէջ , հայրս այն ազատասէր թագա-

ւորականներու փաղանդին մէջ մտաւ , որոյ
 մէջ ուրիշ նշանաւոր անձերէ զատ , կային Շա-
 թօսարիան , Հիտէ տը Նէօվիլ , Մարթիեազ եւ
 Ռուայելիզ — Բօլար : Գիտեմ որ այս բանը խեղճ
 մօրս սիրտը խշիկ խշիկ կընէր : Ճիշդութիւն հայր
 մը , գաղթականութեան ատեն , անոր հոգեւոր
 առաջնորդը եղեր , առաջին հազորդութիւնը
 տուեր եւ զինքը ամուսնացուցեր էր : Այս
 մարդը մօրս մտքին վրայ այնպէս տիրացեր էր
 որ , մայրս , թէ եւ խելացի էր , սակայն անոր
 խորհրդովը կը մտածէր եւ անոր ձեռքովը մի-
 այն կը շարժէր : Գեռ տղայ եղած ատենս տե-
 սեր եմ զինքը որ ծանրաբարոյ , հեղ եւ բարձ-
 րահասակ ձերունի մ'էր : Մօրս քով ծածկա-
 բար կը մանէր կիւնէր , իրրեւ ա՛ ծանօթ էակ
 մը իմ վրայ բրած խաբուսիկ ազդեցութիւնը
 եւ միանգամայն իրրեւ աքտորի մէջ վիշտ կրող
 մարդ մը , հոգւոյս ազգած սրտադրաւ զգա-
 ցումը զինքը աչերուս մեծ կը ցուցնէին : Այս
 ձերուսուոյն հետ մայրս մեծ յարգանօք կը վար-
 ուէր , եւ հայրս , երբ դիպուածով մօրս քով
 անոր հանդիպէր , ընտիր բայց ցուրտ քաղա-
 քավարութիւն մը ցոյց կուտար , այնպէս զի
 ծածուկ հակակրօթիւն մ'ունենալը չէր կրը-
 նար պարտկել . բայց եւ այնպէս , Սէնթ Մօրի
 ապարանքին մէջ , այս ձերուսին էր բուն տա-
 նուտէրը :

Մանկութեան ազգի ազգի տպաւորութիւն-
 ներու շնորհիւ , երկար ատեն այս մարդը ին-

ծի համար առեղծուած մը եղաւ : Հայրս , թէ
 եւ ներքին մտածումը դրսէն չէր ցուցներ ,
 բայց դիտէի որ շատ չէր սիրեր զսոյն . եւ այս
 պատճառաւ , գաղտնի բնադդումով մը ճիզուի-
 թէն կը խորշէի : Սակայն մայրս այնպիսի խոր
 յարգանք կը պատուէր զայն , եւ իմ առջիս
 խօսած ասեմն , այնպիսի մեծ բարուց եւ կա-
 տարեալ սրբութեան աէր մարդու մը պէս կը
 ներկայէր զայն ինծի , որ իմ ատելութիւններս
 իսկոյն անհետ եղան , եւ այնուհետեւ մօրս
 վստահ եւ յափշտակեալ բարեպաշտութեամբը
 անոր ճակատին վրայ դրուած սրբոց պսակը մի-
 այն տեսանելի էր ինծի : « Որպիտի գեղանի է
 սա սուրբ մարդը , կըսէր երբեմն ինծի : Յիրա-
 լի ալ այս ծերունին գեղանի էր : Եղաւ ժա-
 մանակ մը որ ալ մարդու մը պատկերով չէր ե-
 բեւար իմ աչերուս , այլ այս մարմնեղէն երե-
 ւոյթին տակ , տարիքէն եւ երկար տարագրու-
 թեան մը վիշտերէն արդէն ջախջախուած այս
 մեծ մարմնոյն մէջ , միմիայն Ատուծոյ մէկ հը-
 բեշտակը , քահանայութեան մէջ ու բիշները գե-
 րազանցող քահանայ մը կը տեսնէի . վերջապէս
 քահանայական իշխան մը որ հովուական գա-
 ւազանին եւ եպիսկոպոսական ոսկեճամուկ խոյ-
 րին արհամարհոտ աչերով կը նայէր : Ար հաւա-
 տամ թէ պինդ ճշմարիտ , պինդ անկեղծ զգա-
 ցում մը , զիս քահանայական կեանքին հրա-
 պուրեց : Այնպէս երեւցած է ինծի որ՝ մեր կո-
 չում ըսած բանը՝ ներքին սաստիկ ձգողութեան

մը արդիւնքն եղած է միշտ ինչի համար : Յւսակայն , այսօր իսկ , սիրտ չեմ ընէր անդելու որ այս ծերունւոյն ներկայութիւնը մասն չունեցաւ այն հրապոյրին մէջ՝ որ զիս քահանայութեան առաջնորդեց . այն ծերունւոյն զոր դրբեթէ գաղանաբար մօրս քով կը մտցնէին , որ իւր չորչրուկ մատերով ձեռքը ճակատիս վրայ դրած՝ կօրհնէր՝ եւ , « Որդեակ իմ , պէտք է սիրել զԱստուած » կըսէր այնպիսի ձայնով մը որու նմանը լսած չեմ աշխարհի վրայ : Բայց եթէ այս հրապոյրը զիս քահանայութեան առաջնորդեց , եւ մայրս ընդ այն մեծապէս հրճուեցաւ , բայց եւ այնու այս հրապոյրը ճիզուելիթաց ընծաբարսն ի մը մէջ նեանց զիս , որ մեծ տհաճութիւն պատճառեց մօրս : Այս ամենը յետոյ պիտի բացատրի :

Առաջին մանկութիւնս Անկլիոյ մէջ անցաւ , եւ Պուրպօննիւրուն հետ մեր Յրամաս մանկէն առաջ անցուցած չորեքամեայ կենացս վրայ բնաւ յիշատակ մը չեմ ունեցած : Անկլիարէն ինչպէս նաեւ Յրանսերէնը իմ մայրենի բարբառներս էին , եղբօրմէս աւելի , երկարատեն իխառ հնչում մը մնաց քովս եւ այս ունակութեանս մեծ դժուարութեամբ յաղթեցի : Յետոյ կը յիշեմ որ , Սէն-Փրմ ն արուարձանին մէջ տեղը , Վարէնի փողոցին մէջի Սէնթ-Մօր ապարանքը եղած առհաս , փոքրիկ բարեկամներս երբ իրարու պատահելու ըլլայինք կամ իրենց մօրը առնը եւ կամ իմ մօրս

տունը , զիս Ինկլիզ կանուանէին , այս մակա-
նունը մնաց վրաս , եւ անգրանիկ եղբայրս
երբ իրարու հետ աղայական կուռի մը բռնը-
ւելու ըլլայինք , իբրեւ թշնամանք , այս մա-
կանունը կուտար ինձի :

Ժամանակ մը ետքը մեզ գաստիարակ մը
որոշել հարկ եղաւ : Ընտանեաց մէջ միայն եր-
կու եղբայր էինք մեք , եւ քոյր չունէինք : Կը
յիշեմ որ այս գաստիարակին ընտրութեանը
պատճառաւ , երկարատեւ կռիւ մը ծագեցաւ
հօրս եւ մօրս մէջ :

Հայրս իւր ժամանակին մարդն էր : Տարա-
գրութեան մէջ անցուցած կեանքը մեծապէս
օգուտ ըրեր էր իրեն . հոն , այս վիճակի մէջ
քիչ մը բան ուսեր էր : Բայց , ամեն ընդդի-
մութեան հակառակորդ , եւ բուն բնաւորու-
թեան տէր մէկն ըլլալուն , մօրս հետ ըրած կը-
սիւր սոսկալի եղաւ : Պարտապ տեղը , եղբայրս
ու զիս հեռացուցին , որպէս զի այս ընտանեկան
կռիւներուն ականատես չըլլաինք , մեք ամեն
բան իմացանք , եւ իմ Անկլիացի դայեակս , որ
չգիտեմ ինչու , վերապատուելի հօր համակիր
չէր , պատմեց ինձի թէ Պ . Մարգիդը աշխարհ-
հական դասատու մը մեզ բռնել կուղէր , այն-
պիսի մարդ մը՝ որ համալսարանի մէջ փորձ
եւ վարժութիւն ստացած պիլնդ նշանաւոր վար-
ժապետ մ'էր , եւ հայրս գրամական մեծ զո-
հողութիւններ ընելու պատրաստ էր իրեն հա-
մար , որպէս զի կարենար իւր տունը բերել զայն

մինչեւ եղորայրս եւ ես մեծնայլնք եւ չափա-
հաս ըլլայինք :

Այս ընտրութեան պատճառը այն է՝ որ հայրս
բարի եւ քաջազն, քայց կարեւոր կրթութե-
նէ ամե՛հեւին զո՛րկ մնացած մեր Յրանսացի
ազնուականները տեսնելէ վերջը, դեռահաս
Լօրտեր տեսեր էր, որ երկար ատեն ուսման
պարապելէ եւ խել մը ճամբորդութիւններ ը-
նելէ վերջը, հասարակային կենաց ասպարիզին
մէջ կը մտնէին, այնպիսի հասուն տրամախո-
հութեամբ մը՝ որ ձերո՛նիներուն տրամախոհու-
թեան հետ կլնոր մրցիլ : Այս բանը զինքը հը-
րապուրելով, միտքը դրեր էր որ, իւր գաւակ-
ներուն, այս տեսակ, պինդ ընդարձակ եւ
պինդ խիստ դաստիարակութիւն մը տայ, մը-
տածելով որ ասով օր մը պիտի կարենային
պատրաստել այն փառաւոր ասպարէզներու
զորս վերահաստատեալ մրապետութիւնը իրենց
առջեւ պիտի բանար :

Ընտանեացս միակ շառաւիղն ես մնացած
ըլլալով, այս դաստիարակութեան ծրագիրը
անոր թուղթերուն մէջ, Լճնտրայէն Յրանսա
ճամբայ ելած տարիինիս հօրս ձեռօք գրուած
կը գտնեմ : Խեղճ հայրս, անդրանիկ եղբայրս
քաղաքագէտ, եւ զիս զօրապետ ընել կը բաղ-
ձայ եզեր :

Մայրս, Միկլիան, ուր ամուսնացեր էր՝,
իբրեւ տարագրութեան երկիր մը կընկատէր :
Բաց ՚ի անդրանկութեան իրաւունքը նուիրա-

դործող օրէնսդրութիւններէն, այս երկրին
 բոլոր մնացած օրէնքները եւ Անկլիացոց ա-
 դատ սովորութիւնները, քաղաքական հերե-
 սութիւններ կը թուէին իրեն, եւ Անկլիքան
 կրօնքը, նախասահմանութեամբ դատապարտ-
 եալներու կրօնք մը կը համարէր : Աերապատ-
 ուելի հայրն այս արամադրութիւններու մէջ
 պահեր էր զինքը : Այս մէկ զանգուածէ մար-
 դը, Աթէլիեի քաղաքականութեան հետեւող
 էր : Իսկ կրօնական մասին գալով, եթէ ձեռ-
 քէն գար, բոլոր Յանսէեանները, ուրախու-
 թեամբ, խորոյցի վրայ կը կոնծեցնէր : Ամեն
 ազատական գաղափար իրեն համար, յեղաշր-
 ջու մի, պահերու կործանման, անիշխանութեան
 կառափառի նշանակութիւն ունէին, մարդուն
 իրաւունքները գծոխոց գլուխ էին, եւ Առի-
 օ՛ղ. ի տուած խեղճուկրակ սահմանադրութիւնը
 դարուս փիլիսոփայական ոգւոյն եզած վտան-
 դաւոր շնորհ մ'էր որ, ոչ թէ կոնուխ, սուրբ
 Առիի յաջորդներուն կործանմանը պատճառ
 պիտի ըլլար : Մայրս, իր սուրբ առաջնորդին
 գաղափարները միայն կը դաւանէր, եւ Ատ-
 ուած գիտէ թէ ինչ սիրուն բաներ լսեր եմ,
 տղայութեանս տակն, այն ազատականներուն
 վրայ որոնք իբրու թէ, միասլետութեան կո-
 բրտանանը պատճառ պիտի ըլլային : Ասկից կը
 հասկցուի թէ ինչ սարօրինակ քաղաքական
 տուն էր ձեր տունը : Հայրս երբեմն կը կատ-
 դէր, կը լսէի որ տակն տակն մօրս երեսն ՚ի

վեր կը պօռար . — Ի՞նչ խեւութիւն է այդ, ձեր զաւակները ապուշներու պիտի դարձնէք այդ եղանակաւ : — Նս դանոնք բարի գաթօլիքներ եւ բարի թագաւորականներ ընել կուզեմ, — կը պատասխանէր այս սիրեցեալ մայրը որ, որչափ հայրս կատուելու ըլլար, ինք իւր անձին տէր կը մնար :

Պատերազմը երկար տեւեց : Նրբեմն հայրս կը կարծէր թէ մայրս համոզուելու վրայ է, եւ ահա անողոքելի կիներ, սա սոսկալի խօսքը կը դարնէր երեսին . — Ի՞նչ փոյթս է ձեր արդի դիտութիւնը . ես իմ զաւակներս փրկել կուզեմ — Նրբեմն, տան մէջ խօսք կըլլար թէ՛ Համալսարանի դասատուն դալու մօտ էր . ալ այս օրերը որ մայրս իւր օթեւանէն դուրս չէր ելներ եւ սեղանը չէր երեւեր, արամութեան օրեր էին մեզ հասար : Նղբայրս եւ ես կըսէինք իրարու . — Հայրիկը չար է . — խօլօր մօլոր աչերով երեսը կը նայէինք որով իմաց կուտայինք իրեն թէ, իւր կողմէն, ինք մինակ մնացեր էր :

Նրբեմն, կարծես, մայրս յաղթելու վրայ էր . այն ատեն, մեր ծառայութեան մէջ զբաւնուած մարդերէն կը լսէինք թէ մեր դաստիարակութեան համար, ինչպէս այն ատեն սովորութիւն էր ըսել, պինդ պարկեշտ եւ պինդ բարի արբայ մը որոշուեր էր, որ մեր վրայ շատ աշխատութիւն չպիտի դնէ եղեր : Մեր ծառաները այնպէս կը կարծէին թէ, մարդ .

երբ հարուստ, կոմս եւ դերակոմս է, գիտութեան այնչափ պէտք չունենար: Մեք ալ շիտկէ շիտակ մեր ծառաներուն կարծիքէն էինք:

Այս ամենը փուճուժուճ խօսքեր էին, եւ թէեւ առանց տանուտէրին կամացը, բարի եւ պարկեշտ արբան, ո՛վ ոք ալ ըլլար, չէր կրնար ապարանքը դալ նստիլ, բայց եւ այնպէս տանուտէրը իւր բարկութեան հետ, անողոքելի ըլլալն ալ իմաց կուտար: Այն ատեն մայրս որոշեց կտրուկ ճամբայ մը բռնել:

Այս գիրքս սկսած ատեն, ընթերցողէս ներում կը խնդրեմ, այս ընտանեկան մանր մունրը պարագաներն իրեն պատմելու համար: Ասոնք իմ կենացս հետ կապակցութիւն ունին: Ասկից դատ իմ ապագաս այս երկու անձանօթներու, այսինքն Համալսարանի դասատուին եւ վերապատուելի հօր մեզ համար պահեստի պահած արքային մէջ տեղը խաղալիկ եղած կը տատանէր: Տանը մէջ երթեւեկութիւնը շատցաւ. վերապատուելի հայրը իսել մը անգամ մօրս խուցը մտաւ ելաւ ծածկաբար. վերջապէս մայրս խուցին մէջ փակուեցաւ գիր գըրելու համար: Յետոյ իմացայ որ մայրս Պ. Մարգիղին նամակ մը յուղարկելով մայրենի վերջնադիրը ծանուցեր էր անոր: Այս նամակը մեր ընտանեկան թղթերուն մէջէն որոնելով գտայ. նա ինքն վճռակի որոշեց իմ ապագաս այն ատեն: Վերապատուելի հօր վրայով պինդ մեծ կասկածներ ունիմ որ այս նամակին խմբագ-

բութեան մէջ անպատճառ մատ ունեցած է :

Հոս այն նամակը կընդօրինակեմ իբրև կենացս մէկ ահուկի թուականը, ինչու որ այս նամակը, գէթ ինձի վերաբերութեամբ, խորտակեց հօրս ընդգլխմութիւնները :

« Պարոն .

« Այլ ամեն բան լմննալու է : Պատերազմը հերիք տիրեց մեր մէջը : Կարելի է որ այսպէսով մեր զաւակները ելնեն մեզ դատեն, եւ իրենց առ մեզ ունեցած սէրը, նաեւ յարգանքը կորուսնեն : Երբէք հաւատ թիւն չպիտի տամ որ հոս, մեր զաւակներուն համար, աշխարհական դատարակ մ'ընդունուի : Իմ միտքս գիտէք արդէն՝ որ վնասաւն յաւէտ իրենց հողին է քան թէ այդ աշխարհականէն ուսանելիք բովանդակ գիտութիւնները : Հարկ է որ, ամեն բանէ յառաջ, անոնք Աստուծոյ գիտութիւնը ստանան : Եւ մի միայն քահանան կրնայ ուսուցանել այս գիտութիւնը : Ես, այդ Համալսարանի մարդէտուն տուած վասթար դատարակութեան շատ եւ շատ օրինակները կը տեսնեմ ամեն օր չորս դիւ, եւ իմ զաւակներս անոնց յանձնել չեմ ուզեր : Ասոնք ամենքն ալ փիլիսոփայական եւ յեղափոխական վարդապետութիւններով թըրծուած են : Գտ.ք կոյր է.ք, պարոն, եւ անհնարինս կոյր : Մի/թէ դուք այդ մարդերը չէք ճանչնար : Ձեր Քուղէնները, Ժուֆրուաները, Ալլիմէնները, մի միայն անհաւատութեան

վարդապետներ են : Երբ Պ. Գուղէն կը քարոզէ թէ Բանաստեղծները մարդկային ազգի Աստուածն է . երբ Պ. Ժուֆրուա կուսուցանէ թէ Արամազորէն Յիսուս , երկուսն ալ , ճշմարտութեան երկրպագելի երկու երեաներն էին , չէ լիւ հիմայ , այլ ժամանակաւ . երբ Պ. Վիլէն կը վարդապետէ թէ , Յիսուս Քրիստոսի Աստուածութեանը ազգայ վարդապետութեան մը , սփռասնիքի անհատն ընտրեալ ճարտարաստութեան մ'է , մի/թէ ասմնք պիտի ըլլան ձեր զաւակներուն դաստիարակները : Եւ մի/թէ յուսմլի է որ իրենց դադաւանի աշակերտները իրենց վարպետներէն աւելի մեր սուրբ հաւատքը մեծարեն : Գուք , մօր մը սրտին վրայ վստահ եղիք : Ես լաւագոյն կը համարի՛ որ իմ երկու սիրասուն զաւակներուս , ոտքերուս տակ կայծակնահար մեռնիլը տեսնեմ , քան թէ անոնց , ամբարիշտներու եւ փիլիսոփայներու ձեռքն ըլլալը մտաբերեմ :

Վերապատուելի հայր Ռօմանէ , 'ի շնորհս մեր , բարեպաշտ եւ արդոյ եկեղեցական մը ընտրած է մեզ , որու ինք երաշխաւոր կըլլայ : Վաղը այս պարտնը վերապատուելի հօր մէկ նամակաւ ձեզ պիտի ներկայանայ կէս օրին : Գիտցած ըլլաք ուրեմն , որ եթէ դուք զինքը մերժելու ըլլաք , այն ատեն ինչ ընելիքս հաստատագէս որոշած եմ հիմայէն : Գիտեմ որ իրաւունք չունիմ , որ զաւակներուս ձեռքէն բրունեմ եւ զանոնք մոլորութեան թոյնէն զգուշացնեմ . սակայն խիղճս կը պատուիրէ ինձ որ

այս բարոյական թունաւորութեան դործակից
 չըլլամ : Անմիջապէս պիտի մեկնիմ ձեր տու-
 նէն , եւ բարեպաշտական միասնձնարան մը պի-
 տի քաշուիմ , որպէս զի ձեր կուրութիւնը ող-
 բամ հոն , եւ լաց կարդամ իմ փոքրիկ սիրա-
 սուն զաւակներուս կորստեան վրայ , զորոնք
 ես Աստուծոյ նուիրած էի : Այն ատեն , զիս
 իմ միայնարանէս դուրս հանելու համար , հարկ
 պիտի ըլլայ որ մեծ աղմուկ հանէք , եւ աներկ-
 բայ եմ որ այդ աղմուկն հանելէ պիտի զգու-
 շանաք : Ես լաւ խորհրդածեր եմ ընելիքներուս
 վրայ . կարծեմ թէ խոստմնապահ ըլլալս աղէկ
 զիտէք» :

ԵԼԷՌՆՈՒ

Այս միջոցին ինչ որ անցաւ , ես չիմացայ
 բայց այս նամակը սոսկալի ազդեցութիւն ըրաւ
 հօրս վրայ : Բոլոր օրը արտոււմ տխուր ժամա-
 նակ անցուց . մօրս լուր խրկեց որ իր օթեւա-
 նէն դուրս չպիտի ելնէ եւ ճաշի չպիտի իջնէ :
 Մայրս յուզման մէջ էր եւ պարապ տեղը կաշ-
 խատէր պարտկել զայն :

Հետեւեալ օր մայրս տոմսակ մը ընդունե-
 ցաւ զոր դարձեալ կրնդօրինակեմ հոս :

« Էլէոնոս , ձեր մայրենի դորովը կը մոլորե-
 ցրնէ զձեզ : Ես ալ ձեզի չափ ամբարիշտներէն
 կը սոսկամ . բայց երբէք չեմ կրնար ըսել որ
 ամեն աշխարհական դասատու անպատճառ ա-
 նաստուած կամ աստուածեան ըլլալու է : Դուք

ձեր վերջնագիրը յուղարկեցիք ինձ, ահաւա-
սիկ իմս ալ: Ի՞մ անդրանիկս դեսպանագիտա-
կանն ասպարէզի կը վերապահեմ, եւ կուզեմ որ
իբր այն, իւր ասպագան պատրաստող դաստի-
արակր թիւն մ'ընգունի: Գիտեմ որ դուք միւ-
սին համար եպիսկոպոսութեան աստիճանները
կերազէք: Եթէ այս տղուն կոչումը այս մա-
սին հետզհետէ երեւան ելնելու ըլլայ, այդ կոչ-
մանը դէ՛մ չեմ դառնար: Կառաջարկեմ ուրեմն
որ Սոզոմոնին դատաստանին պէս բան մը ո-
րոշեմք մեր մէջը: Մեր կրտսեր որդին վերա-
պատուելի հայերուն կը յանձնէք դուք. ես
ալ անդրանիկը Փարիզի մեր ընտիր վարժա-
րաններէն մէկուն մէջ կը դնեմ: Թէեւ կը բազ-
ձայի որ մեր դուակները մեր աչերուն առջեւ
մեծցրնէինք, սակայն ձեր յամտութիւնը այն
երջանկութենէն պիտի գրկէ զիս: Դժնդակ չը-
նորհ մ'է որ կրնեմ ձեզ ասով եւ հաշտութեան
առաջարկութիւն կրնեմ. կը խնդրեմ չմերժէք
զայն: Դուք ալ կը ճանչէք զիս»:

ՍԷՆԹ-ՄՕՌ

Ութ օր ետքը ճամբայ ելայ ճիզուիթներուն
Սէնթ-Սչէօլի գպրոցը երթալու: Անդրանիկ կը-
բայրս Շարլմաներ գպրոցը դրուեցաւ:

ՍԷՆԹ-ԱՇԷՕԼ

Տաս տարու չկայի՛ երբ Սէնթ-Աշէօլի դրպ-
րոցը մտայ : Թէեւ կենացս այս շրջանին մէջ
իմացականութեանս եւ մարմնոյս կորույժ հոն
զարգացաւ , սակայն անոր վրայ կարճաժող
պիտի խօսիմ հոս :

Մեր դաստիարակները մեզ սիրելի ըլլալու
ճիգ կընէին : Արտաքուստ բնաւ խստութիւն
չբանեցնելով մեծապէս ճարպիկ էին մեզ դրպ-
րոցի կանոններուն հպատակեցնելու : Պատիժ
հազիւ ուրեք կը գործածուէր , մասնաւորապէս
խիստ եւ նուաստացուցիչ պատիժներ չկային
հոն , զոր օրինակ խարազանի պատիժը որ , թէ
եւ Համալսարանի դպրոցներէն երկար ատենէ
'ի վեր արտաքսուած է , բայց Միաբանութեան
դպրոցներուն մէջ , գուցէ նախնի օրէնքին ա-
ւանդութիւններէն չխոտորելու դիտումով , ան-
մտութեամբ պահուած է դեռ :

Ժամանակ անցնելով աւելի խստութեամբ
դատեցի ես այն միջոցը՝ զոր ճիգութեք երկ-
տասարդութեան համար 'ի գործ կը դնեն միշտ :
Կը խոստովանիմ թէ այս միջոցը իմ վրաս մեծ
ազդեցութիւն ըրաւ : Աերջը իմացայ այս մի-
ջոցին վտանգաւոր զէնք մ'ըլլալը , եւ հասու
եղայ որ մեր կիրքերուն դէմ ուրիշ կիրքով մը
կը պատերազմէին , այսինքն պատիւը ձեռք

կանոնուն որմէ կիրքերուն պինդ սուկալինն այսինքն հպարտութեան մէջ, քչկ մը կը դրանուի: Հայրերը զիս զիւրաւ կը զսպլինն երբ ինչ կըսէին:

— Սէնթ-Մօռի մը կը վայլէ այդ բանը. — այս ըստ ինքեան պարզ միջոցը որ կերպով մը ճշմարիտ է, երբ մարդուն իւր անձինն եւ իրեններուն վրայ ունեցած յարգանքը իրեն յիշել կը տայ, դաստիարակութեան մէջ անհնարինս վտանգաւոր է: Վարդուս համար պատիւէն աւելի վսեմ բան մը կայ, այն է խղճմըտանքը, եւ կիրքերուն աւելի տիրաբար հրամայող բան մը կայ, այն է պարտաւորութիւնը: Թշնամն այն դիմացը պահնորդութիւն ընող խեղճ զինուորը ոչ թէ իւր նախնիքները յիշելով անշարժ կը մնայ կեցած տեղը, շարկ չէ որ իրեն ըսեմք. — Գու Քոթիօնի կամ տիւ Ալարկէնի դաւակն ես, քաջացիր ուրեմն: — Զինուորը հոն կը մնայ պարտաւորութեամբ միայն. եւ պարտաւորութեամբ է որ մահուան առեւ անդրդուելի կը մնայ իւր տեղը: Ժամանակ անցնելով, միաբանութեան խորհուրդներուն մէջ, ընկերութեան դպրոցներու դաստիարակութեանը արուած այս գիւրաբեկ խարի-խը գեանէ գեալին զարկի: Այն ատեն սասգեցի որ, թէ եւ այս ճամբան բռնելը ներքին հրահանգաց համար օգուտ մ'ունի, այսինքն թէ եւ ազնււական աշակերտը կը սովորի անով իւր աշակերտակից երու առջին զգուշանալ իւր կրած

նը այլ եւս ճշմարիտ չի կրնար ըլլալ, երբ իմացական կառավարութեան եւ դաստիարակութեան կը ձեռնարկուի: Արօնական բարոյականութեան ներկայացուցիչներուն եւ խղճմտանաց մէջ եղած այս աղետալի իրաւախոհութիւնը, որ պատճառ կուտայ լոկէկայն ըսելու: « Ար փախարէինք որ ձեր սրտին աղբիւրը ջինջ եւ մաքուր ըլլար. բայց ինչ ընեմք, բաւական է որ ձեր արտաքին արարքները եպերելի չըլլան, մենք մնացածին համար ներողա իտ կըլլումք եւ ա՛ք կը խփեմք » . այսպիսի իրաւախոհութիւն մը, գերազանցապէս անբարոյական է, եւ եթէ զայն հնարողները օր մը մարդկութեան կրօնական առաջնորդները ըլլալու յաջողին, շատ չանցած արեգիւրակն աւերման պատճառ կրնայ ըլլալ այն:

Աւստի այս օր, արդար խստութեամբ կը դատեմ ճիշտութիւններու ընդունած կառավարելու դրութիւնը. եւ թէ եւ ծանր կուգայ ինձ ճշմարտութիւնը խոստովանիլ, ես կը պնդեմ թէ այս դրութիւնը, պնդ գլուելի մոլութիւն մը որ է կեղծաւորութիւնը, բուժանելու կըրնայ առաջնորդ ըլլալ միայն: Սակայն իրերը ինքնին լեզու երան. երբ ճիշտութիւններուն զըպրօցները Ֆրանսայի մէջ խաղանկեան, հոն յաճախող տղայոց ումանց ծնողքը չուղեցին իրենց զաւակները օտար երկիր յուղարկել. ահա այն ատեն եպիսկոպոսաց ձեռաց տակ կզող միւս հաստատութիւնները մեծապէս զարմացան, երբ

այն տղայները իրենց մէջ հիւրընկալելէ վերջը տեսան այն ընդհանուր անբարոյականութիւնը որ այս երիտասարդ երու մէջ տիրած էր : Աստնք այն դպրոցի մէջ ուր գացին , իրենց նոր ընկերներուն չար օրինակներ եղան : Սէնթ-Աշէօլի աշակերանները , Ամիւնսի թէմնի եւ մերձակայ թէմերուն եկեղեցական տուներուն մէջ ցիր եւ ցանքածնուեցան : Բուսթուի մէջ Մօնթմօրիյեօնի աշակերանները , Ս . . . ի փոքրիկ կղերանոցը մտան որ բառական հոչակ հանած էր այն ստեն : Միաբանութեան գիւանին մէջ զըտած մէկ միջայտիրս այս խնդրոյն վրայ կատարեալ լոյս կուտայ : Ասի Ս . . . ի մեծաւօր . . . ի , Մօնթմօրիյեօ ի նախկին կառավարիչ հայր . . . ի գրած մէկ նամակն է :

« Սիրելի Հայր իմ .

« Նամակիդ ուշացոյ պատասխան տալու , գիտէք անշուշտ թէ որչափ ծանր են զբաղումներս : Բայց հիմայ պատասխանս աւելի ուշացնելս մեղք կը սեպեմ :

Ձեր նախկին աշակերաններու Պ . Պ . . . ի եւ . . . ի վրայօք կը փախաքէի ձեզ այնպիսի տեղեկութիւններ հաղորդել որ թէ ձեզ եւ թէ իրենց ընտանեաց հաճոյալի ըլլային : Դժբաղդաբար անոնցմէ բնաւ գոհ չեմ : Հոս ձեզի հետ մտերմաբար պիտի խօսիմ , զորօրինակ Աստուծոյ ներկայութեանը պիտի խօսէի , որքա՛ն հայր իմ : Մօնթմօրիյեօնէն մեզի եկող ութսուն ե-

րիտասարդներուն մեծ մասին բարուց վրայ աշալուրջ հակելու պարտաւորուած եմք : Ենչէն է այս : Արդեօք ձեր պինդ խելօք աշակերտները ձեր հետ Բասաժ եւ Ֆրիպմերկ տարիք, եւ ձեր դպրոցներու պինդ վարնոց մնալ միայն մեզ թողիք . այդ բանը մտքէս անգամ չեմ համարձակիր անցնել :

Ես նախ, դպրոցի դասատուներու կողմէն անհեթեթ չափազանցութիւն մը կարծեցի երբ այս ամենը լսեցի, անոնց մեղքն առի որ գէշ կարծիքներ ունեցեր են ձեր Միաբանութեան դէմ, եւ դիտէք որ ես միշտ մեծ յարգանք ցոյց տուած եմ ձեր Միաբանութեան . սակայն հարկ եղաւ որ աչքս բանամ : Ուղեցի անձամբ տեսնել եւ համոզուեցայ : Խօսքը մէջերնիս, ճշմարիտն ըսեմ, աղնիւ հայր իմ, շարաշար Խաչատուր եւ Եղեբ : Պիտի ստիպուիմք վերջապէս անոնցմէ մէկ քանին դպրոցէն արտաքսել . վախնամ թէ Պ. Պ . . . եւ . . . վնասուելիքներուն կարգին մէջ պիտի գտնուին : Ա՛ հայր իմ, ինչպէս կը ցաւի հոգիս, երբ կը մտածեմ թէ մեր սուներ՝ եղծ բարքով ապակիանեցաւ հիմայ, մեր սուներ՝ ուր բարքերը յառաջագոյն այնքան անմեր էին :

Գիտեմ, գիտեմ, որ դարը գէշ դար է, պիտի բռնէք : Դուք ձեր աշակերտները այն ընտանիքներու մէջէն հաւաքած էք, ուր ժամանակին զեղխութիւններէն՝ մեղկութիւնը մուտ գտած է եւ այսպէս ձեր դպրոցներուն մէջ

գէշ տարերքներ խառնուած են : Մինչեւ հիւ-
մայ Ս... իւր աշկերտները տեղւոյն պատուա-
ւոր եւ համեստ ընտանիքներուն մէջէն կառ-
նէր : Մեր աշակերտներէն ոմանք իրենց հօր-
մէն մասնաւար կրթութիւն առած էին , եւ ա-
մենեւին մաքուր էին յառաջ : Մօնթմօրիյեօնի
աղաքը եկան թէ չէ , նոր հոգի մը մտաւ մեր
աշակերտներուն մէջ : Արսորդութիւն , ձի հեծ-
նել , մեծ մեծ զուարճութիւններ , սովորական
խօսակցութիւններու նիւթ եղան աղայոց մէջ ,
'ի բայց առեալ աւելի անպարկեշտ եւ ամչնա-
լու բաները : Քաղտակամտութիւնը զոր հրեմէն փոքրէկ
կղերանոցն արտասեր էին , մեր վրայ պտտակաց նիմայ :
Թէեւ մեր աղաքները լախորհող ընտանիքներէ
են , բայց մեք մտածեր էինք որ այս նիւթե-
րու վրայ խօսակցութիւնները ուսմանց ար-
գելը կրնային ըլլալ . ուստի զանոնք դպրոցէն
արտաքսեր էինք : Արպիսի մեծ եղաւ մեր դար-
մանքը երբ ձեր աշակերտները մեզ ըսին թէ
Մօնթմօրիյեօնի մէջ ասկէ զատ ուրիշ բանի
վրայով չէր խօսուեր , եւ մեզ ապուշներու եւ
յետադէմներու տեղ դրին :

Բայց կը տեսնեմ որ նամակս շատ երկրն-
ցաւ . վախնամ թէ ձեզ ձանձրոյթ պատճա-
ռեմ : Սիրելի հայր , այս ամենեւին մտերմա-
կան նամակս ուրիշներու մի հազորգէք . չարը
ձանցընելը զայն բուժելու օգուտ չ'ըներ : Աւա-
քանաէն ետքը հաւանական է որ ամէնք մեկանց
ճաղէ պէտք անցընէ՞՞ : Լսութիւն , կաղաչեմ , պա-

հէք միշտ այս դաւալի պարագաներու վրայ
զոր ձեզ պատմեցի:

Մնամ մեծաւ յարգանօք եւ անձնուէր

Դ Ք ի ստոս Յիսուս

• • • Տե՛նաւօք

Ս . . . 15 Մարտ 1829

Որպիսի անուելի յայանութիւն: Աւանդ, ես
խոյ Սէ թ-Աշէօլի մէջ շատ դէշութիւններու
ակամատես եղած էի:

Յետոյ իմացոյ թէ աշխարհիկ քահանանե-
րու բայած դպրոցները, նոյն իսկ համալսա-
րանի դպրոցները՝ որոց վրայ ընդհանրապէս
կասկած եղած է միշտ, բարուց նկատմամբ
գրեթէ անբասիր էին ամենքն ալ. Ննչպէս ե-
զաւ ուրեմն որ մեր ճիզութեաց տու երը չը
կրցան այս կարեւոր բարեկարգութիւնը ձեռք
ձողել: Ննչպէս եզաւ որ, պինդ արթուն գա-
տիւրակներ ունենալով, կրօնական կրթու-
թեան տուած բոլոր ազդեցութիւնն եւս իրենց
զօրաւիգ սնենալէ վերը, հասարակաց հաս-
տատութիւններու ամօթ բերող մուլութիւնը
չկրցան տակաւին արմատաքը խլել: Ես կար-
ծեմ թէ ատոր պատճառը գտած եմ. գրու-
թիւնը ՚ի հիմանց սխալ է: Հին փարիսեցական
վարդապետութիւնը ՚ի գործ գրուելով, անօ-
թիւն դուրսը կը մարբեն, բայց պղծութիւնը
մէջը կը թողուն: Պարտաւորութեան անաշտ
ծանօթութիւնը, երկատասարդութեան հոգւոյն

մէջ չեն տպաւորեր, առաքինութիւնը, իւր տուած հաճոյից եւ երջանկութեան համար սիրելի չէ եղած: Ահա ասկէ կը ծնանի առեւելոյթ բարոյական մը, որոյ հետեւութիւնը կըլլայ բարուց կատարեալ թուլութիւն մը:

1848 ի յեղաշրջումէն վերջը, Ճիզուրիթնէրուն դպրոցները Ֆրանսայի մէջ վերահաստատուելէն ՚ի վեր, Միաբանութեան մէջ նորոգ մանող բազմաթիւ անդամները ուսուցչութեան միջոցները տասնապատկեցին անոր մէջ. ուստի կը կարծէի թէ անկէ ՚ի վեր իմ իսկ աչօք երբեմն տեսած խայտառակութիւններս անհետ եղած էին անոր մէջէն, եւ կը յուսայի թէ պատկառանաց սուրբ օրէնքները, Անկերութեան դպրոցներուն մէջ ընդհանրապէս կը պահուէին: Գծրազգարար պէտք է խոստովանիլ որ բարեկարգութիւնը այնքան զգալի չէ յառաջացած անոր մէջ. այն անկատար դրութիւնը որոյ դէմ բողոքեցի ինչպէս յառաջ, նոյնպէս ալ հիմայ նոյն ցաւալի արդիւնքները յառաջ կը բերէ ամեն օր: Տակաւին վերջի ատեններս այս կրօնական սկզբունքներով պարծենցող, եւ իբր այն՝ համբաւ հանող քաղաքի մը (որոյ անունը կը լռեմ հոս) Ճիզուրիթաց դպրոցին մէջ, երբ ամբողջ դասի մը աշակերտները անառակութեամբ կը շուայտէին, տեսուչը վրայ հասաւ յանկարծ:

Եւ հիմայ որ ալ այն աշխատութեանց եւ գործերու մրրկին մէջ չեմ որ ատենով կեանքս

գէպ 'ի Միաբանութիւն կը քշէր կը ասն էր
 երբ կելնեմ մեզկ եւ թոյլ բարքէ, եւ բարե-
 պաշտական արտաքին սովորութիւններէ խառն
 սա արտառոց խորհուրդին վրայ կը մտածեմ,
 այն բարուց եւ այն սովորութեանց վրայ՝ ո-
 րոցմով այս դպրոցներու ներքին հրահանգաց
 ընդհանուր տարրը բազկացած է, եւ երբ կը-
 սեմ իւրովի. «Թէ այս անստակութեան աշա-
 կերտեալները գրեթէ ամենքն ալ Մարեմայ ա-
 պետներ են. թէ, ինչպէս մայրապետներու նո-
 րընծայարանի մը մէջ կընեն, ճիշդ նոյնպէս ալ
 Միաբանութիւնը այս ասպետները կրօնական
 հրահանգներով կը թիմէ կը ընու ամեն օր » :
 Երբ այսպէս կը տեսնեմ թէ Միաբանութիւնը
 բոլորովին անկար է 'ի գլուխ հանել այն գոր-
 ծը՝ որոյ մէջ գիտեմ թէ ժամանակաւ անժըխ-
 տելի առաւելութիւն մը ստացած էր, սիրտս
 կը գթայ եւ կը խշխշայ իւր վրայ, ես որ զին-
 քը ժամանակաւ այնքան սիրեք եմ :

Վերը ցոյց տուած յոռի դրութեանս բնա-
 կան հետեւութիւնն եղաւ լրտեսութիւնը : Ուր
 խիղճը, առաքինութեան անկաշառ պահնորդը
 չէ, հոն ծածուկ պահապանութիւնը իւր ամօ-
 թալի հնարքներովը պէտք մը կըլլայ : Երբ կը
 մտածեմ թէ անոնք գործի ըրած էին իմ ման-
 կական անմեղութիւնս, դիս իմ ընկերներուս
 լրտեսը ընել տալու համար, ամօթէս գետինը
 կանցնիմ : Ս, յս գիրքիս մէջ, ինձ այնքան ծանր
 չի թուիր խոստովանիլ սղայութեանս մէջ գոր-

Ճած այս ինչ կամ այն ինչ յանցանքս՝ որ թե-
րեւս աշխուժութեանս արուելով ըստ ինքեան
ներելի ալ ըլլայ, քան թէ խոստովանիլ այն ա-
նարգ պաշտօնը որու զիս տակաւ վարժեցու-
ցին, այն անարգ պաշտօնը՝ որու համար հա-
մողեցին զիս թէ պինդ արժանաւոր գործ մը
ըլլալէ դատ, բարի Հայրերը սիրելու առհա-
ւատչեաց մ'էր այն:

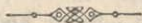
Եւ արդարեւ ասով միայն մեզազրանքէ
կրնամ ազատիլ, որովհետեւ կը սիրէի զիրենք:
Մայրս ուրիշ նպատակ մ'ունէր՝ որոյ վրայ քիչ
մը ետքը պիտի խօսիմ, վասնորոյ հաճութեամբ
կը նկատէր այս ամենը, եւ իմ ժառանգած
պատուաւոր անուանս նախատինք չէր համա-
րեր զայն: Բայց սա եւս յաւելուլ պարտէ
ինձ, որ կենացս մէջ ժամանակ մ'եկաւ որ
միտքս սակաւ ինչ լուսաւորուեցաւ, ըստ ո-
րում Սատուած, բարւոյն եւ ճշմարտին կրակ-
ուբոց սէրը դրեր էր անոր մէջ: Տակաւ առ
տակաւ լրտեսի պաշտօնս մէկգի թողի. եւ
քանզի Միաբանութիւնը մեծ յոյսեր կը տա-
ծէր իմ վրաս, չհամարձակեցաւ զիս առ այն
բռնադատել: Այն ատեն, երկար ատենէ 'ի վեր
ճնշուած դսպանակի մը նման, իմ ուղղու-
թիւնս եւ բնաւորութեանս անկախութիւնը
կրկին ձեռք ձգեցի:

Սէնթ Սչէօլի մէջ մեզ մատակարարուած
դաստիարակութեան մէկ ուրիշ վատթար կողմն
ալ սա էր որ, զպրոցին մէջ, շողքորթութիւ-

նը մեզ ունակութեան փոխուելով , ինչ որ ու-
 զէինք , կրնայինք ստանալ այս մարդերէն , բա-
 ւական էր որ վարպետորդի փաղաքուշ ըլլա-
 լու սովորէինք : Տղայք քիչ ատենի մէջ կը սո-
 վորէին այս վարպետութեան որ դէպ ուղիղ
 կեղծաւորութեան կը տանի մարդը : Որպիսի՞
 վատութիւններու , որպիսի անարգ շնթութիւն-
 ներու , եւ որպիսի բարուց գծծութեան ակա-
 նատես եղայ ես հոն : Քանի որ կը մեծնայի ,
 կիմանայի թէ , որ աստիճան զզուելի էին այս
 շնթութիւնները , որոց մէջ , կը տեսնէի որ ,
 մեր բարի հայրերը , սոսնձապատ ծուղակին մէջ
 բռնուող թռչուններուն նման դիւրաւ կը բռ-
 նուէին ամեն օր : Սակայն եւ այնպէս կը խոս-
 տովանիմ թէ այս տան մէջ , սննատապէս ար-
 ժանեաց տէր մարդեր կային . բայց ինչ օգուտ-
 Միաբանութեան ընդհանուր մոլութիւնն եղող
 ցուցամոլութիւնը չէին թողուր անոնց որ տես-
 նէին իրենց աչերու առջին տղայոց ձեռօք լար-
 ուած այն ծուղակը որու մէջ կը բռնուէին , թէ
 եւ այն ծուղակը պինդ նրբահիւս ալ եղած
 չըլլար : Ապաքէն սլ ունայնամաութիւն մարդ-
 կան : Դպրոցին մէջ հետեւակ բառ մ'ունէինք ,
 որով ուղիղ բարուց տէր մնացող տղայք , չն-
 թողները կը ծանակէին միշտ : Այդ բառը հոս
 յիշատակելու կամչնամ : Բայց կարծեմ թէ այս
 յիշատակը ինքնին , իմ երկար ատեն վարած
 լրտեսութեան արուեստիս նախատինքը կը թե-
 թեւցնէ ինձ համար :

Ար յուսամ թէ ընթերցողներս, երբ տեսնելու ըլլան այս տկարամտութիւնս միամտութեամբ խոստովանիլս եւ դեռ այս ժամուսանոր վրայ զգացած կսկիծս, պիտի ցաւակցին ինծի որ դժբաղդութեամբ մը, այսպիսի ունակութեան մը վարժուելու վիճակեցայ աղայ հասակիս մէջ, ունակութիւն մը՝ որու մէջ կարելի էր առաւել եւս նուաստանայի :

Այսպէսով աւարտեցի է՞ ուսումներս :

Դ.

Պ. ՏԻԻՖԷՆ Ի ՍԷՆՔ-ԱՇԷՕԼ

Սէնթ — Աշէօլի տան մեծաւորը եւ հիմնադիրն էր Հայր Լօրիքէ : Այս անունը բաւական համբաւ հանած է : Յայտնի է որ ընկերութիւնը այս մարդուն յանձնեց որ աշակերտաց գործածութեան համար պատմութեան դասադիրք մը յօրինէ : Այս դասագրքին վրայ, հեղինակին անուանը տեղ, չորս գլխագիր կար Վ. Ա. Փ. Ա. (վասն ամենամեծ փառացն Աստուծոյ) : Հեղինակը, խելքով մը, խել մը եղելութիւն խիտ առ խիտ խճողեր էր, փոքրիկ գրքի մը մէջ, որ իւր միակ արժանաւորութիւնն եղած էր :

Շիտակն ըսելու է որ այս մանր մունր գիր-

քերուէ պատմական աղատութեանց վրայ չափազանցօրէն խօսուած է : Ըսող եղաւ որ Հայր Լօրիքէ գրիչին ծայրովը , կայսրութիւնը բնաջինջ ըրեր , եւ Նաբոլէոն Ա. ն ալ , Նորին Վեհափառութեան Լուի ԺԸ. ի բանակներու ընդհանուր հրամանատար Մարգի Տը Պօնաբարթ անունով մկրտեր է եղեր : Ճիզուիթները այնչափ սատանայ են՝ որ այս տեսակ խենդ ու խելառ բաներ գրելէ կզգուշանան : Հայր Լօրիքէ լաւ քան զայս ըրաւ . այսինքն եղելութիւնները պահեց , բայց զանոնք այլայլեց եւ խեղաթիւրեց : Իւր գրքերուն մէջ Նաբոլէոն Ա. ը ժխտած չէր , միայն թէ իբրեւ եկեղեցւոյ պինդ զգուելի հալածիչը ներկայացուցած էր մեզի : « Իւր կառավարութիւնը , բռնութեան տեղ աղուեսութիւնը փոխանակեր էր , եւ իրաւ է որ իւր դրութիւնը , քրիստոնէութիւնը խողխողել կամ՝ ջախջախել չէր , այլ ծածկաբար մաշել զայն եւ խեղդել : (Դասագիրք Պատմութեան Վ. Ա. Փ. Ա. Եկեղեցական Պատմութիւն , երես 104 :

Մինչդեռ , Պետութեան դպրոցներուն մէջ խոհեմութիւն ընելով , քաղաքական խնդիրներու չէի՞ մօտեր , այս մասին կատարեալ դասախօսութիւն կըլլար մեզ՝ ճիզուիթներուն քով . եւ մարդ չկար որ չգիտնար թէ Քօրսիտացի Պայր 1815 ին Բարիզ մտաւ , « կեցցէ դժոխք » աղաղակներով :

Ասկից զատ , Պատմութեան դասագիրքին մաս

հետեւեալ հատուածը հոս գնելով, պինդ անհաւաններն ալ կրնամ համոզել եւ գաղափար մը տալ անոնց թէ ինչ քաղաքական ուղղութիւն կը տրուէր մեր ուսումներու, ճիշդութներու քով :

« Այսպէս վերջացաւ Պրիւմէր 18 անունով օրը⁽¹⁾ : Փարիզցիք որ երկար ատենէ ի վեր յեղափոխութիւններու վարժ էին, հանդարտ հանդիսատես եղան 18 Պրիւմէրի յեղափոխութեան . կերելի թէ ասոնք մտցեր էին որ նորա՝ իրենց տուած գլուխը նոյն այն անձն էր որ մայրաքաղաքին գռիհներուն մէջ իրենց եղբարքը խողխողեր էր . գոնէ չէին գիտեր, կըսեմք, թէ իւր երկարատեւ իշխանապետութիւնը որչափ արցունք եւ արիւն հեղուլ պիտի տար Ֆրանսայի մէջ . սակայն նախախնամութեան գիտումն է եղեր որ անոնց գլխուն վրայ անկէ այս մարդը, զոր Եւրոպայի պատուհասը եւ յեղափոխութեան ամեն ոճիրներով ծանրաբեռնեալ ժողովուրդի մը դէմ արդարութեան գործին ընել կուզէր » : (Պատմութիւն Ֆրանսայի. հատոր Բ. եր. 285 . 1816ի տղազրութիւն :)

(1) Նարօլէոն Ա. այսօր վերջին հարուածը տուաւ հանրապետութեան 1804ին, և կայսերութիւնը հրատարակեց : Այս նշանաւոր օրը « 18 Պրիւմէր Առաջին Պետական հարուած » անուններով կը յիշատակին պատմութեան մէջ :

Տես աւասիկ ինչ խորհրդածութիւններ կը-
նէ Հայր Լօրիքէ Բուսիոյ ազետալի պատե-
րագմին նկատմամբ :

« Ահա այս եղաւ պինդ անմիտ, միանգա-
մայն պինդ ազետաւոր ձեռնարկութեան վախ-
ճանը, որոյ նմանը աշխարհի տարեգիրներու
մէջ երբէք յիշատակուած չկայ: Հին եւ նոր
պատմութիւնները աչքէ անցուելով տեսնուի
թէ, թէ թուով թէ քաջութեամբ եւ թէ զին-
ուորական հրահանգօք այնքան ահաւոր եղող
մարդերու ո՛ր եւ է բազմութիւն մը երբէք
այսպիսի քստմնելի ձախորդութեան մը են-
թակայ եղած չէ: Ասոր հետ համեմատելի ա-
զետաւոր պատահար մը գտնելու համար պէտք
է ելնել մինչեւ Փարսաոն եւ վեց հարիւր հա-
զար Եգիպտացիները՝ որոնք ծովամոյն կորան
կարմիր ծովուն մէջ:

« Եթէ Նախախնամութեան խորհուրդնե-
րուն մտադիր ըլլալու փափաքիմք, պիտի տես-
նեմք թէ Ծրանսացւոց այս աղէտը, Ծրանսա-
կան բանակին քսան տարիէ՛ր վեր գործած՝ ա-
ւերածութեանց, սրածութեանց, սրբապղծու-
թեանց եւ ազգի ազգի վայրագութեանց պա-
տիժն էր միայն. այն բանակը որ միշտ յեղա-
փոխութեան զաւկներուն մէջ զօրագողով կըլ-
լար, որ առաւել ունակութեամբ եւ ճաշակով
քան թէ արուեստով, ամեն տեսակ ոճիրներու
եւ եղեռներու նուիրեալ էր: Աստուածային
արդարութիւնը զինքը ձեռք էր առեր որպէս

զի սարսափի եւ տառապանք սփռէ բովանդակ
 եւրոպայի վրայ : Այս ահաւոր պատուհասը ,
 իւր պաշտօնը լրացուց թէ չէ , Ամենակարին
 չնչովը խորտակեցաւ եւ անհետ եղաւ երկ-
 րէս(1) : (Պատմութիւն Ֆրանսայի , Հատ. Բ. եր.
 334 , տպագրութիւն 1846 ի) :

Յայտնի է թէ , հինգ տարի միօրինակ , այս
 պատմական ուսումով թխմուելէս եւ ասոր
 պինդ մանր նշանախնայն անգամ ընդունելէս
 վերջը բնական էր որ բաւական մօլեռանդ ըլ-
 լայի : Աւքանսի ժամանակները , չորս դիս շը-
 շունչներ կը լսէի , իբրու թէ հայրս ազատա-
 կան գաղափարներու տէր եղած ըլլար . եւ
 քանզի ազատամտութեան գաղափարը ամբա-
 րըշտութեան գաղափարէն չէի կարող խտրել ,
 ուստի իւր վրկութեանը վրայօք ծանր եւ ցա-
 ւաղին հնհնուքներու մէջ էի :

Գիտէի սակայն որ հայրս իւր կրօնական
 պարտաւորութիւնները ճշգիւ կը կատարէր :
 Ճշմարիտը խօսելով , 'ի ցոյցս մարդկան չէր ը-
 ներ գանձնք , մանաւանդ թէ՛ այլոց բարի օ-
 րինակ ըլլալու կեղծ պատճառանքը մերժելով ,

(1) Պ. Քրէթէնսօ—Ժօլի. Ճիզուլիթներուն Հատագո-
 վը , յիշեալ հատուածը մէջ բերելէն յետոյ (Պատմու-
 թիւն Ճիզուլիթաց Ընկերութեան Հատ. Զ. եր. 155)
 կրտէ թէ . « եպերելի կը համարի սյս գատումները ո-
 բնք Գոյե շար ինո Էն » : Ահաւասիկ սիրուն Գոյե մը :

բնաւ չէր կարծեր թէ մարդ առերեւոյթ բարեպաշտութեան հրապարակային ցոյցեր ընելու սարտաւոր եղած ըլլայ. վասնորոյ կը խորչէր անոնցմէ, փոխանակ զի այն ժամանակները պինդ մեծարոյ էին այն ցոյցերը: Ժողովուրդը բնաւ չէր հաւատար այս մարդերու անկեղծութեան, որոնք հին օրինաց փարիսեցիներուն նման, թմբուկ զարնել կը տային իրենց առջեւէն: Բայց ես տասն եւ չորս տարեկան հասակիս մէջ, ամեն օր նոր նոր կրօնական արարողութիւններ հնարող մարդերու մէջ կեանք վարելով, այս բարեպաշտական ցոյցերն յանձն չառնող մարդերը ամբարիշտ կամ յանսէնեան կը համարէի. մանաւանդ թէ յանսէնեաններէն սուրբ սոսկումով մը կը զարչէինք: Բայց եւ այնպէս ձիզութիւնները կալիքաններուն հետ խելօք կը վարուէին: Պետութիւնը կալիքան էր: Եպիսկոպոսները իրենց կղերանոցներուն մէջ չորս յօդուածները ուսուցանել կը տային. բաւական էր որ մեզ ալ պապին անսխալութիւնը ուսուցանէին եւ կալիքանութիւնը կասկածելի ցոյց տային: Այս բանին համար հերիք էր որ խօսք մը գլորէին. « Բոլոր յանսէնեանները կալիքան են »: Եթէ այս կերպով, Զրանսայի Եկեղեցւոյն նախնի վարդապետութիւնը իւր դատաւճիօր չընդունէր ալ նէ, գէթ ինչ ըլլալը իմացուած կըլլար: Ահա ճիշդ այս ատենները ոչ բոլոր աստուածպետական գաղափարները մաքիս մէջ չարուե-

չով, զիս կը համադէին թէ, վերապատուելի Հայրերուն գծած գիծէն դուրս քալորը, ով ոք ալ ըլլար, մոլորութեան շաղկին մէջ էր. Սէնթ-Սշէօլի մէջ Պ. Տիւբէնի նշանաւոր այցելութիւնը տեղի ունեցաւ, որու վրայ դանազան կուսակցութիւնները այնքան խօսեցան:

Պ. Տիւբէն, քաղաքական կարծեաց դաւանութեան վերաբերեալ դատի մը մէջ Ք.Ն.Քի-նի-ճէն-էլ լրագիրը պաշտպանելու ատեն, ճիգութիւթներուն դէմ սաստիկ յարձակում ըրեր էր իւր ծաղրածու մտքին բոլոր ճարտարութիւնը հոն 'ի գործ դնելէն վերջը, սա յիշատակութեան արժանաւոր խօսքն ալ ըսեր էր. «Լօյօլայի միաբանութիւնը սուրմ'է՝ որոյ երախակալը Հռովմ, խկ սոյրք ամենուրեք է»:

Արդ, սրպիսի մեծ եղաւ ամենուն զարմանքը՝ երբ լսեցին թէ Պ. Տիւբէն այս թունալիր յարձակումէն քիչ ժամանակ վերջը Սէնթ Սշէօլ գացեր, Հայրերէն պինդ սիրալիր ընդունելութիւն գտեր, անոնց հետ ճաշեր եւ եկեղեցական թափօրին մէջ ամպհովանիին ժապաւէններէն մին ալ բռներ էր, ուրիշներուն բարի օրինակ ըլլալու եզանակաւ, ճիշդ ինչպէս թեմական եկեղեցւոյ վերակացու մը կընէ:

Ս.յն ատեն, յառաջագէմ ազատականներու միանգամայն ճիգութեաց բարեկամներու բանակներէն կատակներն սկսան տեղալ: ճիգութեաց բարեկամները տարածայնութիւն հա-

նեցին թէ Պ. Տիւրէն Լօյօլայի զաւակներուն
 դէմ խօսած ճառէն 'ի վեր, համոզուեր է եղեր
 որ անոնք իւր կորուստը երգուընցած ըլլա-
 լով, օր մը չէ նէ օր մը պտեղ մը օրհնած աղ ի-
 րենն պիտի կերցնեն եղեր: Ուստի Պ. Տիւրէն
 անակնկալ ազդումով մը որ միայն յուսահատ
 պարագաներու մէջ տեղի կունենայ, միտքը
 դրեր է եղեր որ թշնամւոյն ընդառաջ երթայ,
 զի թերեւս իւր ճարտարխօսութեան հրատյոյ-
 բով զայն կարենայ ամօքել եւ յետս կոչել
 տալ անոր այս մահու վճիռը, որ Գամոկղէսի
 սուրին նման իւր գլխին վրայ առկախեալ կը
 մնայ եղեր. վասնորոյ ելեր Սէնթ-Սշէօլ գա-
 ցեր, եւ Հայրերուն իրեն ընծայած հացկերոյ-
 թը ընդուներ է եղեր, որով կը հաստատուի
 եղեր թէ, թէեւ օրհնած աղէն կը վախնայ, բայց
 եւ այնպէս չի կարծեր եղեր որ ձիգութիւնը
 ասպնջականութեան օրինաց դէմ դրժելու կա-
 րող եղած ըլլան:

Ես այս այցելութեան, աւելի բնական մեկ-
 նութիւն մը կրնամ տալ որ հետեւեալն է:

Պ. Տիւրէն Ամիէնս կը գտնուէր որ Սէնթ-
 Սշէօլի մօտ է: Հօրս բարեկամն ըլլալուն հա-
 մար, զպրոց գալով ինձի այցելութիւն մ'ընել
 ուզեց անոր սիրուն:

Քերպատուելի Հայրերը այնչափ ծաղր ու
 ծանակ ընելէն վերջը, իւր այս այցելութեան
 մէջ, եթէ քիչ մը հետաքրքրութիւն կար, շատ
 մ'ալ յանդգնութիւն կար, կրնամ ըսել:

Երբ հռչակաւոր փաստաբանը Սէնթ-Մօրէնց Մարգիղին ազան տեսնելու խնդիրք ընկելով, իւր անունը տուաւ առանց իւր տիտղոսներն ու տոհմային անունը իմացնելու, խօսարանին մէջ այցելուները ընդունելու պաշտօն ունեցող Հայրը երբ տեսաւ այս գրեթէ աննշան երեւցող դէմքը որ ընականարար վիճաբանութեան աշխոյժը չունէր այն ատեն, երբ տեսաւ այս՝ ճամբորդի ձգձգած կերպարանքը, հագած՝ երեք ներբանով եւ խոշոր դամբրով կօշիկները (իրաւցնէ ալ հաւտալս կուգայ որ այս 1826 ի կօշիկները, 1830 ին, Նէօյելի կօշիկները, անունով համբաւաւոր եղող կօշիկները ըլլալու են) վերջապէս երբ Հայրը տեսաւ թէ այս ամեն նշանները երեւելի մարդու մը գուշակը չէին, մտքէն անդամ չանցուց թէ այսպիսի նշանաւոր անձի մը ընդունելութիւն կընէր :

Ինծի իմաց տուին որ խօսարան երթամ, եւ ըստ սովորութեան այցելուաց ներկայացուցիչ Հայրը, իս ուզող անձին վրայօք հարցումներ ըրաւ ինծի :

— Այդ Պարոն Տիւբօնը, կարծեմ, Սէնթ-Մօրէնց Պ. Մարգիղին գործակատարն ըլլալու է, այնպէս չէ :

— Պ. Տիւբօն իւր փաստաբանն է, ըսի, եւ կասկարմիր եղայ տեսնելով որ Ընկերութեան այս թշնամոյն հետ հօրս ունեցած յարաբեթիւնները խոտաովանելու ստիպուած էի, այն թշնամոյն որոյ Յանսէնեան ըլլալը Սէնթ-Ա-

չէօլի մէջ յաճախ լսած էի մանաւանդ Քննչի-
Քննչի դասէն 'ի վեր :

— Ի՞նչ ինչ , ինչ կըսէք . այդ մարդը Պ. Տիւ-
բէն , փաստարան Պ. Տիւբէնն է :

— Այո , հայր իմ , այն ըլլալու է :

— Բարի : Եւ խօսարանին դուռը բանալով :
զիս հոն մտցուց եւ ինք ետ քաշուեցաւ :

Յայտնի է որ , վերջը , յիշատակներս յուշ
ածելով , Հայրերուն եւ նոյն իսկ հոգակաւոր
փաստարանին հետ խօսելով այս գէպքը ինչպէս
որ կըցայ իմանալ , այնպէս կը պատմեմ հոս :

Պ. Տիւբէն , զիս ընդգրկեց , հօրս վրայօք
խօսեցաւ , իմ ուսումներուս վրայ հարցումներ
ըրաւ , եւ իմ պատասխաններէս դո՛հ երեւցաւ :
Խօսակցութեան ներկայ եղող ձիգութիւնը , ինծի
առաջարկուած բոլոր հարցումներուն՝ պատ-
րաստի պատասխաններ տալու տեսնելով կը բերկ-
րէր եւ կը հպարտանար :

Յանկարծ խօսարանին դուռը բացուեցաւ եւ
Հայր Լօրիքէ երեւցաւ որ իբրու թէ մեծ ըզ-
բաղման մէջ ըլլալով , առանց մէկուն նայելու
ողջոյն տուաւ եւ ըսաւ .

— Հայր Մօրէն , անտեսարանը դործ ունիք .
ես հոս ձեր պաշտօնը կը կատարեմ . այս ըսե-
լէն վերջը մեր դին դառնալով Պ. Տիւբէնի ե-
րեսը նայեցաւ որու ականջն 'ի վար յուշիկ մը
ըսի :

— Գպրոցին ատուչ Հայր Լօրիքէն է :

— Աղէ , Պ. Տիւբօն . դո՛ք հմս կը գտնուիք ,

ըսաւ տեսուչը ձեռքը փաստաբանին կարկա-
ռելով եւ դէմքին զուարթ նշոյլ մը տալով :

Հաւանական է որ Պ. Տիւբօն քառորդ ժա-
մու չափ այցելութիւն մ'ընելով մեկնելու միտք
ուսննար առանց իրեն սով ըլլալը իմաց տալու :
Ուստի վայրկեան մը ապշած մնաց, տեսուչէն
այսպիսի ընդունելութիւն մը դանելուն համար :
Իւր խիղճը յիշեցուց իրեն իւր դատաբանու-
թեան պինդ կծու հատուածները եւ իւրովի
կըսէր :

— Եթէ այս մարդերը իրենց թշնամեացը
այս օրինակ ընդունելութիւն կ'ընեն, երեմե
ինչեր չեն ըներ իրենց բարեկամներուն հա-
մար : Այն անիծից ծնունդ . զգոյշ կենալու է
հոս . կը վախնամ շողոքորթներէն եւ անոնց
հրապոյրէն :

Փաստաբան մը երկար ատեն իւր համար-
ձակութիւնը չի կորուսներ, մանաւանդ եթէ
այդ փաստաբանը անդրանիկն Պ. Տիւբօն ըլլայ :
Իսկոյն իւր դէմքը յարմարցուց վերապատուե-
լի Հօր դէմքին . միայն թէ քիչ մը կատակալի
եղանակաւ մը ըսաւ անոր :

— Հայր իմ, չէի կարծեր որ ձեզ ծանօթ
ըլլալու պատիւը պիտի ունենայի երբէք :

— Ձեր դիւթիչ խօսքերով շատ անգամ կա-
խարդուած մարդերուն բողորն ալ չէք ձանչեր
դուք, ըսաւ Հայր Կօրիքէ : Երջանկաբար, ես
այդ շնորհը վայելողներէն մին ըլլալովս, որ-
չափ ուրախ եմ որ ձեր դեղեցիկ քանքարին

վրայ իմ հիացումս յայտնելու համար այսպիսի պատեն առիթ մը կը գտնեմ :

— Հետաքրքիր էի գիտնալ , կըսէր իւրովի փաստարանը , թէ արդեօք անցեալ նոյեմբեր 19ի ճանս մտիկ ըրեր է :

— Վերապատուելի Հայր , ըսաւ սիրալիբ կերպով սեղմելով ձիգուիթին ձեռքը զոր կըրկին անգամ իրեն կը կարկառէր , մեծ պատիւ կը համարիմ ինձ ձեր այդ ընդունելութիւնը :

— Բայց ես կուզեմ որ , ընդ միջեց Հայրը , մեր բոլոր տունը գիտնայ թէ այսօր սրպիսի հռչակաւոր ոտք մեր խոնարհ սեամէն ներս կը կոխէ : ձիգուիթներուն մէջ ամեն քան հասարակաց է , պարոն , աշխարհի ուրախութիւնները , ինչպէս նաեւ ցաւերը եւ հոգերը : Մեր հաստատութեան այցելութիւն մ'ընելու կը հաճիք , այնպէս չէ :

— Մեծ հաճութեամբ :

— Շիտակն ըսէք , Պ. Տիւբօն , ըսաւ Հայր Լօրիքէ բարեմիտ գէմքով մը , հոս եկած ատեն նիդ չէիք կարծեր թէ այսչափ ուրախութիւն ալ ձեր հետ մէկտեղ պիտի բերէիք հոս :

— Շիտակը խոստովանիմ , վերապատուելի Հայր , իրաւամբ կասկած ունէի որ իմ վրաս բարի համարում չպիտի ունենայիք : Այսօր աւելի եւս համոզեցայ թէ ձիգուիթները մտացի մարդեր են որոնք իրենց ժամանակը եւ անձնիւր մարդու կացութեան պահանջումները յաւ կը հասկնան :

— Ա՛յնպէս է, ա՛յնպէս է, ըսաւ Հայրը ծիծաղելով, դուք կարծուածին չափ չար սատանայ չէք, մեզի դէմ քիչ մը չափէ դուրս խօսեցաք : Բայց ստիպուած էիք, այնպէս չէ :

— Վերապատուելի Հայր, ես ուսումնարաններու անձերը մեծարած եմ. ասկից զատ, փաստաբան մը միշտ իւր խօսքերէն դատապարտելու չէ :

— Գիտեմք, գիտեմք, ինչպէս նաեւ դատապարտելու չէ միաբանութիւն մը իւր անդամներու մէկ քանիին կարծեացը համար : Գուք դատին հարկաւորութեանը համար, մեր կարեւորութիւնը քիչ մը չափէ դուրս արժեցուցիք : Նաեւ սա համարձակ այլաբանութեամբ ալ մեր միաբանութիւնը սուրի մը նմանցուցիք որոյ երախակալը Հռովմ եւ սայրը ամենուրեք է :

— Այդ խօսքը յանպատրաստից խօսելուս պատճառաւ դուրս թռաւ բերնէս, ըսաւ Պ. Տիւրօն, որ շփոթած չէր գիտեր ինչպէս պաշտպանէ յանդուգն այլաբանութիւնը :

Հայր Լօրիքէ այս հոգը յանձն առաւ :

— Ձեր այդ խօսքը մասամբ մը ճշմարիտ է, աւետարանական խօսքը սուր մ'է, եւ մեք այս սուրը կուզեմք աշխարհի ծագերը տանիլ : Այս իսկ է մեր Միաբանութեան նպատակը : Ձեր խօսքին բուն նշանակութիւնը չի հասկցուած, հաւանական է որ ըստ ինքեան մեք մեր թշնամիներէն աւելի լաւ մեկնութիւն տուած եմք անոր :

— Արգարեւ շատ խի հաւանական է :

Ճիշդ առիթ է, կըսէր փաստաբանը իւրովի, որ վերապատուելի Հայերուն սիրելի եղած հաւանականութեան, նաեւ մտաւոր հաւանականութեան վարդապետութիւնը ընդունիմ: Սա մարդը ստուգել սիրուն անձ մ'է, կերելի թէ ամեն բան ինչ ալ ըլլայ 'ի բարին մեկնելու որոշում ըրեր է: Նաեւ շատ հաւանական է թէ ինձ ըսած խօսքերուն վրայ բընաւ չի խորհիր, բայց ըստ որում բանը հոս հասաւ, գէշ չըլլար եթէ անգամ մը սա հաստատութիւնը աչքէ անցունելու ըլլամ:

Հայր Լօրիքէ բան չի մնաց որ չի ցուցներ իւր այցելուին, ննջարան, ճաշարան, ուսմանց սրահներ, գրատուն, հիւանդատուն ամեն բան աչքէ անցաւ, եւ Պ. Տիւբօն խոստովանեցաւ որ, Սէնթ-Սշէօլէն զատ ուրիշ տեղ, այսպիսի տան մը սիտոյից համար դժուարին էր աւելի իմաստուն կարգադրութիւն մը եւ աւելի կատարեալ ներդաշնակութիւն մը գտնել:

Ես այս այցելութեան ներկայ գտնուելով, ճիղուիթին եւ Յանսէնեանին, իրարմէ վար չը մնալու պայմանաւ, փոփոխակի իրարու գրուցած շնորհալից խօսքերուն ականջ կը դնէի ապշած: Բայց եւ այնպէս Հայր Լօրիքէ պահ մը շիտթութեան մէջ ինկաւ:

Յայտնի է որ աշակերտները, պատերուն վրայ գիր գրելու եւ ուրուագրելու մեծ փա-

փաք ունին, դրօսանաց բակին պատերը լի է-
 ին գրերով որոնք ամենքն ալ, կրակոտ թա-
 գաւորական եւ ջերմեռանդ կրօնասէր ըլլալնիս
 կը յայտնէին: Պ. Տիւբէնի այցելութեան օրը,
 գրեթէ երկու բլթաչափ մեծ գրերով արձանա-
 գիր մը կար պատին վրայ, որոյ իմաստը սա էր.

Յանսէնեաններուն ձեռօք ձիգուիթաց վը-
 որնտուիլը եղաւ յեղափոխութեան պատճառ:

Պ. Տիւբէն նշմարեց այս գիրը, դարձաւ Հայր
 Լօրիքէի եւ այն գիրը ցուցնելով ըսաւ.

— Վերապատուելի Հարք, կարծեմ թէ ոչ
 ոք պիտի կարենայ մեղադրել ձեզ թէ գրելու
 ազատութեան թշնամի էք:

— Եւ որպէս ընդ միշտ չարաչար կը վարեն
 զայն մարդիկ, ըսաւ տեսուչը որ առաջին ան-
 գամ նշմարելով հոն այս ձախորդ վճիռը՝ բա-
 ւական շուարեցաւ: Ուստի հարցուց ինծի:

— Սա անպիտան գիրը դրող աշակերտը կը
 ձանձկէք:

— Ես եմ գրողը, վերապատուելի Հայր:

— Գիտէք անշուշտ որ այս բանը արգիլ-
 ուած է:

Ես պատասխան չտուի այս խօսքին:

— Կերեւի թէ գիմադարձութեանց մասին
 թոյլտուութիւնը մեծ է, ըսաւ Պ. Տիւբօն, եւ
 իրաւունք ալ կուտամ ձեզի: Ըստ իմ, ազա-
 տութիւնը այնչափ սիրելի է ինծի որ մեծապէս
 ուրախ եմ որ ձեր աշակերտները սա առածն
 իսկ գրելու ազատութիւն կունենան:

Եւ ցցուց իրեն սա խօսքը որ իմ գրերէս
աւելի մանր գրերով գծուած, բայց ծաղկեայ
զարդերով եւ քանդակներով զարդարուած էր .

Պատը անսխալէի է . նա է խաբարուն խաբարաց
'ի հոգեւորն եւ 'ի ճարճաստոր :

— Դուք, Հարք իմ, շարունակեց, այնչափ
անգամ բողոք բարձիք հրապարակաւ թէ կալ-
լիքան Եկեղեցւոյն Սահմանադրութեանը դպող
նի եւ է բան ուսուցանել բնաւ մտքերնէդ չանց-
նիր որ անտարակոյս այս արձանագրերը, ձեր
աշակերտաց առանձնակի զգացմանց արտայայ-
տութիւնը կրնան ըլլալ ոչ թէ ձեր սեպհական
զգացմանց հաւաստիքը : Ա՛հ, ազատութիւն,
Հայր իմ, ազատութիւն, սրպիսի չքնաղ է այն .
կարծեմ, ուղղախոհութեամբ կրնաք կշռել որ
աւէտ ազատութենէ է քան թէ բռնաւորու-
թենէ ամեն բան կրնաք ակնկալել :

Թէպէտ Հայր Լօրիքէ շատ խելացի էր, սա-
կայն Պ. Տիւբէնի պէս մարդու մը հետ ալ մըր-
ցելու չափ վարպետ չէր . ուստի անոր հեզնա-
կան գովեստներուն չկրցաւ պատրաստի պա-
տասխան մը ճարել :

Տեսուչը իւր հիւրին հետ պտրտած ատեն,
անդին հրամաններ տուեր էր դուրսը, եւ կէս
օրին փառաւոր ճաշ մը պատրաստեցաւ Հայ-
րերու ճաշարանին մէջ : Պ. Տիւբէն նախ մեր-
ժեց հրաւէրը, եւ յայտնեց թէ անմիջապէս
ճամբայ ելնել կուզէ : Բայց տեսուչը այնչափ
սաստիկ թախանձեց որ վերջապէս չկրցաւ դէ՞ր

կենայ եւ հաճեցաւ օրուան մնացած մասը Սէնթ-Սչէօլ անցընելու : Այս ճաշին ես ալ ընդունուեցայ . Պ. Տիւբէն մեծ ախորժակով կերակուր կերաւ . եւ թէ որ յետոյ գրուցուածին պէս, իրօք կը վախնայ եղեր որ, Կղեմէս Թ.Պ.ը չարաչար սպաննող ըմպելիքին նման բան մը չը հրամցնեն իրեն, անտարակոյս մեծ անխոհեմութիւն ըրած եղաւ որ այնպէս, ձիգուլթաց այսպիսի դեղեցիկ առիթ մը տուաւ այն ըմպելին իրեն մատակարարելու :

Ճաշէն վերջը զբօսանք եղաւ եւ ես իմ ընկերակիցներուս քով գացի : Յետոյ իմացայ որ բոլոր Հայրերը մէկահզ ժողուըված, գաղղիական փաստաբանութեան մէկ պարծանքը իրենց մէջ տեսնելով անպատում ցնծութիւն ցոյց տուեր էին : Այսպէս ձիգուլթները եւ փաստաբանը խել մը մեծարանք եւ շողոքորթութիւններ փոխանակեցին իրարու, որոց մէջ երգիծաբանութեան կծու մասը ճարտարախօսութեան զարգարուն ձեւերուն տակ կը պահուէր երբեմն : Պ. Տիւբէն գովաբանեց Ընկերութեան այն առաքինութիւնները՝ որոցմէ զուրկ է հիմայ, եւ այն առաքինութիւնները զորս ունենալու էր : Չարաճճի մարդը երբ կը նշմարէր թէ պինդ խելացիները կասկածի մէջ էին որ մի գուցէ զիրենք ծաղրելու մտօք եղած ըլլան այս խօսքերը, այնպէս բնական կերպով միամիտ կը ձեւանար, եւ այնպէս սրտաբուղիս կը ձեւացնէր իւր խօսքերը որ միս-

Թիքները յուսալից կը կարծէին թէ փաստաբանին համար Սէնթ-Սշէօլի ճամբան Գամասկոսի ճամբուն փոխուելով, այս մարդը այնուհետեւ իբր նոր Սաւուղ մը, իւր սաստիկ յարձակմանց ենթակայ եղող մարդերը ջերմութեամբ պիտի պաշտպանէր :

Հայր Լօրիքէ այսպիսի պատիր յոյսերով ինքզինք չէր խաբեր . առիւծին ճիրանները եւ ժանիքը շողոքորթութեամբ քչիկ մը կրծելը իրեն համար բաւ էր : Աերապատուելիներուն մառանին ընտիր ընտիր գինիները որոնք պինդ լաւ տեսակներէ ըլլալով, ազնուական բարձր եւ հզօր տիկիներէն՝ բարի Հայրերուն նուիրուած բարեպաշտական տուրքեր էին, տեսուչին դիտաւորութեանցը նպաստեր էին, եւ Պ. Տիւբէն ընտիր խահուէին եւ կղզիներուն ազնիւ բմպելեաց ճաշակը վայելելով, հետզհետէ անուշ լեզու ըլլալու վրայ էր, երբ զանգակը զարնուեցաւ :

— Պ. Տիւբէն, ըսաւ տեսուչը, այսօր հինգ-չարթի ըլլալով Ամենասուրբ Հաղորդութեան տօնախմբութիւնն է զոր մեծ հանդէսով պիտի տօնախմբենք : Հայրերը եւ մեր տղաքը պիտի երգեն երեկոյեան աղօթքը, կուղէք մեզ պատիւ մ'ընել, այսպիսի բարեպաշտական արարողութեան մը ներկայ գտնուելով :

— Անշուշտ, անշուշտ, վերապատուելի Հայր, իմ կրօնական զգացումներս պարծանք կը համարիմ ինծի :

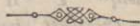
Փաստարանը մատուռը գնաց ուր պատուոց տեղ մը տրուեցաւ իրեն : Երեկոյեան աղօթքէն վերջը Հայրերէն մէկը ամպիոնը ելաւ . սրբազան ճարտարխօսութեան ազդեցութեանը վրայ ճառեց , վարպետութեամբ մը անսուրբ ճարտարխօսութիւնն ալ գովեց , եւ մատուռին մէջ գտնուող հոյակապ ճարտարախօսին ալ մեծարանաց խօսք մը գլորեց : Պ. Տիւբէն հետզհետէ կախարդուելու վրայ ըլլալով , գրեթէ սիրտը շարժեր էր :

Թարօրին համար ամեն բան կարգադրեցաւ , պատարագիչը ամպհովանիին տակ մտաւ : Յառաջուց Հայր Լօրիքէի տուած մէկ հրամանաւր , ձեռքս հաստ մոմ մ'առած Պ. Տիւբէնի մօտեցայ , եւ զայն իրեն ներկայացնելով , յուշիկ ձայնով մ'ըսի իրեն թէ վերապատուելի Հայր տեսուչը փափաքելով բարձր մեծարանաց նշանաւ մը զինքը պատուել , կառաջարկէր իրեն Սէնթ-Սշէօլի քաղաքապետ Պ . տը . . . կոմսին եւ նորա զաւկին հետ ամպհովանիին ժապաւէններէն մին բռնել : Պ. Տիւբէն այսպիսի պատիւ մը չէր կրնար մերժել , ուստի իւր պաշտօնը անթերի կատարեց հանդիսականաց բարի օրինակ ըլլալու եղանակաւ :

Մատուռէն դուրս ելնելով , աշակերտները դասերէն մէկուն մէջ հաւաքուած գտաւ : Հըռետոր մը Լատիններէն լեզուաւ խիստ վարպետ կերպով յօրինուած՝ շնորհաւորութեան ոտանաւոր ուղերձ մը կարդաց : Ասի քան դամննք

գերազանցեց, այնպէս որ տեսուչին չնթու-
թիւնները, ազնիւ գինիները, մատուռին կրօ-
նական մեղեդիները, քարոզը, թերեւս ամպ-
հովանիին ժապաւէնները եւ հստորին յան-
պատրաստից կարգացած ճառը այնպիսի տպա-
ւորութիւն ըրին Պ. Տիւրէնի վրայ որ այլ յայլ-
մէ էղած, սիրտը շարժած Հայրերուն մնաս-
բարով ըսաւ փոքրիկ ատենաբանութիւն մ'ը-
նելով որոյ մէջ առանց փոքրիկ երգիծարա-
նութիւն մը խառնելու ինք ալ առատ առատ
չողոքորթութիւններ ըրաւ Հայրերուն :

Հետեւեալ օրը, քսանի չափ նամակներ փա-
րիզ լուր տուին թէ Պ. Տիւրէն Սէնթ-Սչէօլի
մէջ ձիղութիւններուն տունը ճաշ ըրեր եւ ամպ-
հովանիին ժապաւէնները բռներ էր : Այս կա-
տակալի նամակները փաստաբանը ծաղր ու ծա-
նակ ըրին ամենուն . կուսակցութեան ոգին այս
դէպքը մատին պլորեց : ձիղութիւնները պարծեն-
ցան թէ պահ մը իրենց թշնամին ամօքեցին :

Ե.

ՖՐԱՆՍԱ ԵՒ ՃԻԶՈՒԻԹԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պուրպուռներուն վերահաստատուած ժա-
մանակը, մեր ընկերութիւնը Ֆրանսայի մէջ
ութ գպրոց ունէր միայն, Ասկէց զատ մեր

հայրերը այս դպրոցներուն իբրեւ անկախ մե-
ծաւորները եւ տէրերը չէին, այլ եպիսկոպոս-
ներու ձեռաց տակ եղած փոքրիկ կղերանոց-
ներուն իբրեւ տնօրէններն եւ ուսուցիչներն
էին, Հայր հաւատոյ անունով ճանչցած. այս
կեղծ անունով կայսերո թեան ժամանակ Ֆր-
րանսա մտեր էին: Ինչպէս ամեն մարդ գի-
տէ, 1814 ին Պիոս Է. ի մէկ կոնգակաւը բոլոր
քաթովիկութեան մէջ վերահաստատուեր էին:
Սակայն այս կոնգակը ըստ օրինաց հրապարակ-
ուած չըլլալով, ժամանակին քաղակական շը-
փոթութիւններուն մէջ, գրեթէ զանխուլ մը-
նացեր էր:

Մեր հայրերը՝ որ նոյն ժամանակ հաղիւ եր-
կու հողւոյ չափ կային բոլոր Ֆրանսայի մէջ,
անխելքութիւն ընելով, համայն երկիրը իրենց
գէմ հանած էին: Փոխանակ, քանի մը եպիս-
կոպոսներու իրենց յանձնած տուներուն ու-
սուցչութեան համետ պաշտօնով շատանալու,
այնպէս թուեցաւ իրենց որ այս վիճակը պինդ
աննշան էր իրենց համար. ուստի կարծեցին
որ Իտալիոյ, Աւստրիոյ եւ Սպանիոյ մէջ փա-
ռաւորապէս վերահաստատուէին վերջը Ֆրան-
սայի մէջ ալ նոյն պատիւը պիտի ունենային:
Հայր Հաւատոյ անունը որու տակ պարտկուե-
լովնին աչք խիուած էր իրենց եւ անով կըր-
նային բարիք մը ընել, այն անունը թողլով,
ձիզուիթ անունը համարձակ վրանին առնուլ
յարմարագոյն դատեցին. սակայն մտքերնէն

չանցուցին բնաւ որ այս անուան համար Յը-
րանսայի մէջ մեծ հակառակութիւններ կային :

Մեր ուսումներու վերջին տարիները հասած էինք այն ատենները : Մեր Սէնթ-Սշէօլի տաւ-
նը, աշխատութեան լոին ապաստանարանը ըլ-
լալէ դադրած ըլլալով, յաւէտ քաղաքական
յուզմանց վառարան մ'եղած էր : Ըսի արդէն
որ Պ. Տիւբէն, մեր ծայրայեղ թաղաւորակա-
նութեան եւ մեր սիրելի Հայրերուն թշնամ-
եացը դէմ մեր ունեցած ատելութեանց ծաղ-
րելի արձանագիրները մեր պատերուն վրայ
կարդացած ատեն, զարմանք յայտնած էր : Այ-
սօր կը խոստովանիմ որ ես ալ այն ատեն այն
անձօրուս քաղաքագէտներէն էի որոնք Միա-
բանութեան եւ ճիզութիւններուն վրայ յարձա-
կողները դժոխոց որդի եւ արիւնկզակ անձեր
կը համարէին :

Իմ ուսումներուս մէջ բաւական յառաջա-
ցած էի քիչ ժամանակի մէջ :

Երբ բարձրագոյն ուսմանց մէջ թեւակո-
խեցի, մեր Հայր Լօրիքէի պատմութեան դա-
սագիրքէն քաղած էի. արդի պատմութեան
վրայ ստացած ծանօթութիւններս այս պատ-
մութիւնը, [ինչպէս յայտնի է], կըքոտ պարսա-
ւագրի մը գրիչէն ելած էր յաւէտ քան թէ
ղգաստ եւ անկողմնակալ պատմագրի մը աշ-
խատասիրութեան արդիւնքն եղած էր : Ժա-
մանակակից դէպքերու պատմութիւնը որ մեր
պատմութեան դասագրքին վերջին մասէն ա-

ւելի կիրքով լի էր ամեն օր մեր ուսուցիչներու
ընդ ընդին լսելով միայն . բնական էր որ
քաղաքական աշխարհին մէջ Միաբանութեան
նկատմամբ անցած դարձած բաներուն մեծա-
պէս ուշադիր կըլլայի :

Քննարկելով լրագրին դասին մէջ Պ. Տիւ-
բէնի խօսած համբաւուոր դատարանութենէն
'ի վեր , հասարակաց ուշադրութիւնը սաստիկ
գրգռուելով , ձիգութեաց գոյութեանը վրայ
դարձած էր : Ազատական լրագիրները ամեն օր
անդադար այս ընկերութեան վտանգներուն
վրայ կը ճառէին որ օրիւօք հաստատուած չէր :
Ասի լրագրաց համար անսպառ աղբիւր մ'ե-
ղած էր , եւ այնպէս վարպետութեամբ ժողո-
վրդոց կը ներկայէին զայն որ կը յաջողէին միշտ
անոնց թշնամութիւնները սնուցանել ընկերու-
թեան դէմ : այնպէս եղաւ , որ օր մը ձիգ-
ութեաց ընկերութենէն զատ ուրիշ բանի վրայ
չէր խօսուեր Ֆրանսայի մէջ :

Թագաւորական լրագիրք , որ սովորաբար
այսպէս կը կոչուէին այն ատեն , մեծ աշխու-
ժութեամբ այս կոռւին մէջ նետուելով ժխորը
աւելի կը շատցնէին : Ազատականաց խօսքով
Ֆրանսայի պինդ մեծ վտանգն էինք մեք , իսկ
մեր ջատագոյներուն խօսքին նայելով միա-
պետութեան փրկիչը : Այս վերջիններուն կար-
ծիքով արքունի դահլ առանց մեզի վերստին
պիտի տապալէր եւ այն ատեն արգի փլլիստ-
փայութիւնը սեղաններու վրայ բաղմելու պատ-

բաստ պիտի ըլլար : Անկարելի է բացատրել թէ որչափ չափազանց դրոյցներ տեղի ունեցան թէ 'ի նպաստ եւ թէ ընդդէմ այս խեղճ Ընկերութեան :

Ճիզուիթները կը կարծէին թէ իրենց տրուած գովեստները անբաւական էին : Բարիզի մօտ Մօնրուժի տունը, ուր ժամանակին քաղաքական դաւերուն մէջ մեծ մատ ունեցող եւ պինդ մեծ ազդեցութեան տէր Հայրերը կը գտնուէին, մեծ անհամբերութեամբ կսպասէր որ Պուրպօնեան միապետութիւնը համարձակ յայտնէ ազգին իրենց գոյութիւնը իբր կրօնական միաբանութիւն, մանաւանդ թէ այս տունը գիտէր որ նոյն միապետութեան ներկայացուցիչը ճիզուիթները անկեղծաբար սիրող մարդ մ'էր : Բայց այս գործը գլուխ հանելը դիւրին չէր, մանաւանդ թէ շատ հակակրօնութիւններ եւ ատելութիւններ ոտքի տակ առնուլ եւ արհամարհել պէտք էր : Սակայն եւ այնպէս երջանիկ վայրկեանը հասաւ շուտով : 1826 մայիս ամսոյ մէջ երեսփոխանաց խորհրդարանին մէջ տաք տաք վիճաբանութիւններ կը ըլլային : Ընդդիմադիր կուսակցութեան խելքը միտքը պաշտօնեայները ասպարէզ կարգալ էր : Հոն անշուշտ արձագանք պիտի գտնէր լրագրաց ձեռօք ժողովուրդին մէջ տարածած ահ ու սարսափը, ըստ որում լրագիրք Ֆրանսան, ճիզուիթներուն ձեռներով կառավարուած Միաբանութեան մը լայնածաւալ ցանցով փաթաթ-

ուած կը ներկայէին, Միաբանութիւն մը որ իբր կրօնական ~~տարածանքներն~~ մը բոլոր գաղտնի ընկերութեանց նման ահ ու սարսափի կազդէր : Յայանի էր որ այս ամբաստանութիւնը պինդ սաստիկ եւ կրքոտ ձեւ մը պիտի առնուր : Խնդիրը ատեանին ներկայեց աջակողմեան ընդդիմադիր կուսակցութենէն Ս. Ժիէ անունով երեսփոխանը որոյ՝ Պուրպօններու անձնութիւնը անտարակուսելի էր : Այս երեսփոխանը չափաւոր բայց ազդու խօսքերով ամբաստանեց միաբանութիւնը, որոչեց զայն ըստոյգ բարենպաստակ գործերու համար կազմուած արժանաւոր ընկերութիւններէն եւ համարձակ հաստատեց թէ « այն Միաբանութիւնը ատելութիւն երգուընցեր էր մեր օրէնսդրութիւններուն » : Յջուց անոր հաւատաքննող հողին, անոր պինդ ստորին գործակատարներուն վատ լրտեսութիւնը, նորա անիրաւ ամբաստանութիւնները եւ անարժան գրպարտութիւնները : Մինչեւ իսկ ըսաւ թէ « Միաբանութիւնը գաւառապետները եւ փոխ-գաւառապետները եթէ իւր արբանեակները ըլլալ չուզէին, իւր թագուն ազդեցութեան տակ կը գողացնէր եւ նոյն իսկ պաշտօնէից վրայ ալ իշխանութիւն կը բանեցնէր » :

Այսպէս որոշակի արտաբերուած ամբաստանութեան մը առջին երկարատեան յուզում մը տիրեց խորհրդարանին մէջ : Այն ատեն ճարտարախօսը գոռաց :

« Ուստի է իւր այս՝ զօրութիւնը որով թէ բանակին եւ թէ քաղաքային գործերու մէջ պաշտօններ կը բաշխէ կամ կը բառնայ. եթէ թողումք որ կեղծաւորութեան մոլութիւնը յառաջանալու միջոց մ'ըլլայ մեզ համար, մեր ազգին յատուկ եղող աննենդ եւ անկեղծ բռնաւորութիւնը կը տարախոխի, հետեւաբար կրօնն իսկ վտանգի մէջ կ'իյնայ եւ միապետութիւնը վախի մէջ կ'ըլլայ»:

Եւ խօսքը վերջեց այսպէս. « Թող պաշտօնեայք աներկիւղ խորտակեն այս թագուն զօրութեան լուծը, որ ուշ թէ կանուխ զիրենք պիտի տապալէ. թող գայ այս բեմը անոր հետ կռուելու, եւ նոյն միարանութեան մեր հասարակային եւ կրօնական ազատութեանց դէմ մտաբերած խորհուրդներն ուրանայ եւ մերժէ»:

Հարուածը սոսկալի էր, եւ պաշտօնեայք ձայն չհանեցին: Գրեթէ տասը օր աստ անդ տատանեցաւ, քանզի ոչ կրնար մխտել եւ ոչ հարուածել այն հռչակաւոր Միաբանութիւնը՝ որոյ անդամ էին Պ. Խը Վիլէլ եւ իւր պաշտօնակիցները: Եւ սակայն հասարակաց կարծիքէն ազդուելով պաշտօնեայք միտքերնին գրին որ ատենին առջեւ բացատրութիւններ արուի իրենց կողմանէ՝ ոչ թէ հռչակաւոր Միաբանութեան գոյութիւնը եւ ճիղուխիսերուն վերահաստատութիւնը ժխտելու համար, քանզի անով աշխարհք արարատ իրենց վրան

սխաի խնդացնէին, այլ միաբաններուն վերա-
ծեալ ազգեցո՛ թիւնը ուրանալու եւ ձիզուիթաց
ընկերութեան դարձը արգարացընելու համար:

Եկեղեցական գործոց պաշտօնեայ Պ. Թ'եր-
մոքօլիս եպիսկոպոսի յանձնուեցաւ որ այս
բանին վրայ խօսք բանայ: Ուստի 1826 մայիս
25 ի նիստին մէջ այս եկեղեցականը հաստա-
տեց թէ կղերը երբէք իւր քարոզո՛ թիւննե-
րով եւ իւր արարքներով վոքրիկ պատճա-
ռանք մը տուած չէր՝ որ իւր վրայ այնչափ
պմբաստանութիւններ դիզելով ըսեն թէ տի-
րապետական գաղափար եւ թագաւորութեան
նոր օրինագրքին դէմ թշնամութիւն ունեցած
ըլլայ: Աերջապէս Միաբանութեան հա՛մբաւա-
ւոր խնդրոյն մատչելով անոր գոյութիւնը խոս-
տովանեցաւ, բայց հրապարակաւ ըսաւ թէ,
ձիզուիթները բոլորովին անխնաս եւ անմեղ
մարդեր էին, եւ հաստատեց մանաւանդ թէ՛
ճշմարտութեան դէմ էր ըսել որ կառավարու-
թեան վրայ ո՛ր եւ է գաղտնի ազգեցութիւն մը
բանեցուցած էին:

Ընդդիմադիր կուսակցութիւնը յայտնի է
թէ այս պարզ ուրացումներով յաղթահար-
ուած չէր: Պաշտօնէին խոստովանութեանը
վրայ ուրախացաւ իսկ: « Կառավարութեան
ըրած յայտարարութիւնը՝ ի դիր արձանագրեմք,
աղաղակեց Քաղիմիր Բէրիյէ, բուն պէտք ե-
ղած բանն այն է որ Միաբանութիւնը ունայն
ցնորք մը չէ »:

Եւ սակայն մեր հայրերուն անունը դեռ եւս տրուած չէր. պաշտօնեայն ձիզութիւններուն խօսքը չէր ըրեր: Պ. ա' Երմորօլիս որ ձիզութիւններէն աւելի խելացի էր, կը վախնար որ անոնց գոյութիւնը խոստովանելով փոթորիկը դուրս պոսթկալ պիտի տար:

Հոս կսկըսի այն գլխաւոր սխալը որ իրենց կորստեան պատճառ եղաւ: Յետոյ մօրմէս իմացայ թէ ինչեր անցեր դարձեր էին Մօնրութի մէջ, պաշտօնէին 'ի նպատ Միաբանութեան խօսելուն հետեւեալ գիշերը. ասոր մանրամասն եւ ստոյգ նկարագիրը Հայր Ռօմանէի պինդ հետաքրքրական մէկ նամակին մէջ գտած եմ: Այս պինդ մտերմական եւ շատ անհոգ կերպով գրուած վկայական գիրէն պիտի տեսնուի թէ Մօնրութի ծայրայեղ պահանջումները ինչեր էին, եւ որչափ անօգուտ եւ աւելորդ էին այն ատեն փորձառութեան եւ բանականութեան երկչոտ խրատները:

« Մեք մեր կորստեանը կը գիմեմք, բարեկամուհիդ իմ, մենք մեզէն մեր տունը կը փրլենք, կը գրէր Հայր Ռօմանէ մօրս: Երեսիոխանաց խորհրդարանին երէկի նիստին արդիւնքը գիտէք թէ ինչ եղաւ. Պ. ա' Երմորօլիս արժանաւոր եւ ճարպիկ կերպով խօսեցաւ եւ մեր անունը չտուաւ բնաւ: Միաբանութեան վրայ իւր ըրած խոստովանութիւնները մեծ վրնաս մը չեն կրնար ունենալ եւ ես յանչափս փոյթ չեմ ըներ անոր վրայ:

Աղատական պարօններու առջին, նետուած կրծելու ոսկոր մ'էր այն: Բայց ահա խնդիրին ետի դին:

« Հազիւ թէ ժողովոյն նիստին պատմութիւնը հոս իմաց տրուեցաւ որ խորհուրդը 'ի ժողով գումարուելով խորհրդակցիլ սկսաւ թէ այս պարագային մէջ ինչ ընթացք բռնելու էինք: — Ժամանակը եկաւ, ժամանակը եկաւ, գոչեցին մերոնց պինդ աշխոյժները, կրնամ ըսել պինդ անխոհմտները: Ինչո՞ւ համար Գերապայծառը փոքրոգութիւն ընելով աներկիւղ մեր գոյութիւնը չի խոստովանիր. այսպիսի գեղեցիկ առիթ մը մէկ մ'ալ երբ ձեռք ձգեմք պիտի:

« Խորհուրդը աղմկայոյզ եւ անխոհեմ ընթացքով մը երկարատեան շարունակեցաւ, այնպէս որ բնաւ չէր յուսացուեր ճարպիկ անուն հանող մարդերէ: Կը խոստովանիմ ձեզ թէ ճարպիկութիւն ըսուած բանը չկայ մեր քով, եւ Աստուծոյ առջեւ կոծելով կըսեմ թէ աշխարհի պինդ անխելք մարդերն ենք մենք: Ի՞նչ, յեղափոխական փոթորիկէն ետքը խաղաղիկ մեր հայրենիքը մտնելէն, եպիսկոպոսներուն պաշտպանութեանը տակ մեր դպրոցները ունենալէն վերջը աւելի ի՞նչ կրնայինք պահանջել: Դրպրոցներուն մէջ գործած բարիքնիս բաւ էր մեզի, անտարակոյս հարկ կըլլար երկար տարիներ սպասել եւ յետոյ հրապարակի հանել Յանսենեաններու եւ փիլիսոփաներու հինօրեայ թըշ-

նամութեանց առարկայ եղած անուանիս :

« Այս ամենը մեր հայրերուն բացէ 'ի բաց բացատրեցի եւ ըսի իրենց թէ չարաչար շտապով մը ամեն բան վտանգի մէջ պիտի ձգէին : Չանք ըրի զիրենք համողելու թէ Գաղղիական բնաւորութիւնը զարմանալի կերպով գիւրագրրգիւ էր . թէ ազատական կուսակցութեան անյողգողգ գաղտնիարն էր ձիզուիթաց խնդիրը իբրեւ պատերազմական գէնք մը կառավարութեան դէմ գործածել . թէ այս կուսակցութիւնը շատ լաւ գիտէ որ մեք իրենց քով եւ ազգին մէջ ունեցած ուժերուն քով շատ փոքր զօրութիւն մ'էինք . թէ պաշտօնէէն յատենի հրապարակաւ ճանչուիլ պահանջելով իւր խաղը խաղացած եւ իրեն գործակից եղած կըլլալինք . թէ մենք անով միմիայն անձնասիրական ընդունայն հատուցում մը ձեռք ձգած ըլլալով փոխարէն, մեզի դէմ սաստիկ մրրիկ մը յարուցանելու վտանգի մէջ պիտի խնայինք որ անվրէպ կարապետ պիտի ըլլար մեզ՝ մերձակայ հալածման մը : Իսկ մտիկ ընող չեղաւ :

« — Գուք շատ երկչուտ էք, խելօք Հայրիկ, ըսաւ ինձ հեզնաբար հայր Վարէն, մեր պինդ տաք գլուխներէն մէկը : Նախախնամութեան ապաստան ըլլամք, զինա մեզի հետ է : Ամեն բան մեզ նպաստաւոր եղած է : Թագաւորը մեզ կը սիրէ . եթէ այս առիթը ձեռքէ փախցնելու ըլլամք, միթէ յուսալի ինչ է որ նոր առիթ մը ձեռք ձգելու յաջողիմք օր մը :

Եւ ուրիշ խել մը այս տեսակ բազադանք-
ներ կարդաց գլխուս որոնք արգահատանքս
շարժեցին :

« — Նախախնամութիւնը անխոհեմներուն
եւ խենթերուն հետ չէ, պատասխան տուի :

« Ամենքը մէկանց վրաս յարձակեցան, պոռ-
չըտելով, եւ մէկ ձայն կը խօսէին : Մէջերնէն
մէկ երկու տարեցները որոնք մեր ընելիք ծայ-
րայեղ անպատեհութիւնը կը հասկընային, վախն
'ի վախը քանի մը դիտողութիւններ ըրին . բայց
անոնց ջանքը 'ի դերեւ ելաւ : Այս բոլոր մար-
դերը գիւհարներու պէս գլուխնին տաքցած՝
անժոյժ կերեւէին, այնպէս զի եթէ կարելի ըլ-
լար, գիշերանց Փարիզ երթալով զգօն պաշ-
տօնէին պիտի ըսէին . — Յրանսայի առջին մեր
անունը հրապարակ հանեցէք :

Այն ատեն յետին ճիգ մ'ըրի . երգուընցու-
ցի որ քչիկ մ'ալ համբերեն, որպէս զի մեր
Հայրերէն մին Հսովմ յուղարկուելով գործը
վերապատուելի ժէ՛նեբալ Հօր յայտնուի : Խօսքը
բերանս թողելով պատասխան տուին ինձ թէ
այս ամենը աւելորդ էր, ըստ որում ժէ՛նեբալն
բոլոր նամակները կը պնդեն եղեր որ ստիպում
ըլլայ որպէս զի Յրանսական կառավարութիւ-
նը ժամ յառաջ մեր միաբանութիւնը պաշտօ-
նապէս ճանչնայ . ըստ որում դարձեալ Պապն
ինքնին յաճախակի սոյն փափաքն յայտնած է
եղեր մեր ժէ՛նեբալն :

Ես ակնկոբ եղած էի : Այս Հայր Վարէնը

որ ամենէն ցնորածն էր, յանձն առաւ այն ատեն որ այսօրէն երթայ, ժողովոյ նիստէն յառաջ Պ. Թրմորօլիսը երգութնցնէ որ իւր ըսկըսած գործը 'ի գլուխ հանէ, եւ ըստ որում ուխտը յատենի քաջութեամբ պաշտպանեց անգամ մը, ճիգութեաց ընկերութեան գոյութիւնըն ալ համարձակ հրապարակէ:

« Ես բոլորովին յուսաբեկ եղած եմ, արժանաւոր եւ ազնիւ բարեկամուհիդ իմ: Կերեւի թէ խեւութիւնը այս խեղճ ընկերութեան մէջ եկեր նստեր է: Անոր մէջ զգաստ մարդերու տեղ ցնորած անձեր միայն կը տեսնեմ հիմայ: Աւանդ, խեղճ անմիտները չպիտի թողուն ինձ որ, իմ սիրական Ֆրանսայիս մէջ եւ իմիններուս քով, խաղաղութեամբ հոգիս աւանդեմ: Առանց գուշակ ըլլալու, կրնամ ըսել իրենց որ այս դրութեամբ չեն կարող երկարատեն դիմանալ: Ֆրանսացիք երբ գործի ելնելու ըլլան արագ արագ կը քալեն յառաջ: Եջիւթէ վերջին փոթորիկը դեռ չպոսթկացած Աստուած զիս առ ինքն կոչէր:

« Զեր սենեկի սպասաւորը դալէն յառաջ եթէ Հայր Վարէն Փարիզէն դառնալու ըլլայ, երկտող յաւելուած նամակ մը ձեզ գրելու ժամանակ կրնամ ունենալ»:

ՌՕՄԱՆԷ Զ. Ը.

« Յ. Գ. Ժամը երկուքն է . Հայր Վարէն յաղթական եղանակաւ ետ դարձաւ (1) : Այս պահուն որ իմ դողդոջուն ձեռքս այս տողերը կը գրէ , մեր՝ ունայնամտութեան յաղթանակը ընդ նոյն եւ մեր մահու վճիռը կը լսուի եւ կը հռչակուի 'ի լուր աշխարհի : Բայց եւ այնպէս Հայր Վարէն՝ մեր Հայրերէն մէկուն խոստովաներ է թէ Պ. ա' Երմոբօլիս երբ հարցուցեր է իրեն թէ — Այդ բանին պատասխանատուութիւնը ձեր վրայ կառնուք . — Այն, Գերասիմոս Տէր , պատասխաներ է . թէ սրբազնասուրբ Հայրը եւ թէ մեր Ժէնէրալը նոյնը կը փափաքին սրտագին : — Պաշտօնեայն ալ ուրիշ բան չէ զրուցեր , միայն թէ Հայր Վարէնի երթաւ բարով ըսած ատեն սա խօսքը միայն յաւելցուցեր է . « Ի՞նչպէս յիշուցաւ , ալ Տնայածը խաղաղութիւնոս » :

(1) Եկեղեցական Գործոց պաշտօնարանի մէջ, 1809 թուականաւ Հայր Վարէնի առ Բօրթալիս ըրած մէկ յայտարարութեան օրինակը գտնուած է որոյ մէջ կը վստահացնէր թէ « Ինչ և ոչ էր ընդհանրեցնելու ձեռքով ինչ կէտ թէ Բնա- ձեռքով լլուլիտ լանին , թէ Բնա լալիտան սկսեանս Բարսիլ լլուլիտ լանին » : Արդ՝ նոյն այս Հայր Վարէնն է որ երկու տարի յառաջ եկաւ յայտարարութիւն ըրաւ Ֆրէյսինուսի թէ իրեն « ձեռքով ինչ կէտ և ձեռքով ճաշակ- դրոսութիւնն սանկած կէտ Բնա : Կրնաք ասկաբերել թէ այս գեղեցիկ յայտարարութիւնները ինչ ազդում կրնէին ամեն մարդու վրայ : (Թղթակցութիւն Լամնէի, 22 փետրուար 1828) :

Պատմութիւնը, այնուհետեւ տեղի ունեցած անցքերը 'ի գիր արձանագրած է : Մայիս 26 ին, Պ. տ' Երմորօլիսնորէն խօսիլ սկսաւ խորհրդարանին մէջ, եւ ըսաւ թէ « առջի օրը ըսկրօած ատենաբանութիւնը պիտի լմնցնէ » :

Նախ, 'ի նպատակաւիքան եկեղեցւոյն ազատութեանց, հանդիսաւոր հաւատոյ դաւանութիւն մը տուաւ . այս դաւանութիւնը թէ եւ ձիզուիթներուն պլնդ զգուելի բան մ'էր, բայց նոյն պահուն անոր վրայ այնչափ փոյթ չէին ըներ : Յետոյ շարունակեց :

« Ինձ ըսող պիտի ըլլայ . - Գիտեմք որ Կալիքան եկեղեցւոյն ազատութեանցը կուսակից էք . բայց ոչ ապաքէն մեր մէջ այնպիսի Ընկերութիւն մ'ունինք որ հասարակային կրթութեան վրայ տիրանալ, երիտասարդութեան միտքը գերել, իւր գաղափարները նորա մտաց մէջ յուշիկ ներմուծել եւ ձեր բովանդակ վարդապետութիւնները հիմն 'ի վեր տապալել կուզէ : Ո՞չ ապաքէն մեր մէջ կը գտնուին այսօր ձեզմէնք » :

Առջի օրը, միաբանութեան գոյութեան խոստովանութենէն, ինչ յուզում որ տեղի ունեցեր էր ժողովոյն մէջ, նոյնը դարձեալ երեւան ելաւ նոյն պահուն : Անդամներուն յմեծ մասը իրենց նստարանները թողլով՝ բեմին շուրջը եկան հաւաքուեցան : Ամենուն հետաքրքրութիւնը յայնչափս գրգռուած ըլլալով, կուզէին իմանալ թէ պաշտօնեայն, այս սոսկալի ձիզ-

ուխթներուն գոյութիւնը պիտի խոստովանէ՞ք թէ ոչ :

Եթէ պաշտօնեայն սիրտ ընելով Հայրերուն անխելք պահանջմանց դէմ դնել ուզէր, պինդ դիւրին պատասխան մ'ունէր տալիք. — Մեք եպիսկոպոսաց կառավարութեան տակ, մէկ աշխարհական կղեր մը միայն կը ճանչնամք Յըրանսայի մէջ : Եպիսկոպոսներն, եթէ ուզեն, ազատ են, Յբանսայի եկեղեցւոյն յեղափոխութեան ձեռներէն խուսափող բեկորներուն մէջ ընտրութիւն ընելով կրօնական նախնի ուխտերու ժամանակաւ միաբան եղող մարդերը ընդունիլ իրենց քով. ըստ որում պարզ անհատներ են անոնք : Այն նախնի ուխտերը չկան այսօր, եւ միմիայն ձեր յատուկ արտօնութեամբը կըրնան հաստատուիլ այսուհետեւ :

Այս խօսքերը խնդիրը վճռակի լուծելէն վերջը, թերեւս դալու մրրիկն ալ կարենային ցածուցանել :

Պաշտօնեայն, փոխանակ այս խօսքերն զըրուցելու, « համբաւաւոր ընկերութեան գոյութիւնը » (Այս բառերը նոյն իսկ իւր բերնէն ելած են) որոշակի խոստովանեցաւ նախ, եւ ըսաւ թէ թագաւորական երեսուն եւ ութ դպրոցներու, ութ հարիւրի մօտ առանձնական դաստիարակութեան տուներու, ութսուն հատ Աստուածաբանական կղերանոցներու եւ դէթ հարիւր հատ ժառանգաւորաց դպրոցներու կամ փոքրիկ կղերանոցներու մէջէն, միմիայն եօթ

փոքրիկ կղերանոցներ կային ձիգուխ յարանուանութեան տակ ճանչցուող այս ահաւոր մարդերու ձեռք » :

Նաեւ սա անտեղի խոստովանութիւնը ըրաւ թէ Նաբոլէոն քիչ մնացեր է որ զանոնք Յըրանսայէն դուրս պիտի վռնտէ եզեր :

« Կուղէք, ըսաւ, անոնց վերստին երեւնալու պատմութիւնը գիտնալ : Անդստին 1800 էն կսկսի այն : Անոնց հիմնած առաջին հաստատութիւնը Լիօնի մէջ կազմեցաւ, Պօնաբարթի մօրեղբայր կարդինալ Ֆէշի պաշտպանութեան տակ : Պօնաբարթ 1804 ին զանոնք դուրս վանել ուզեց . բայց յետոյ իւր բարկութիւնը իջաւ, եւ այնուհետեւ հասարակային դատարակներ եղան միշտ ձիգուխիթները » :

Գերապայծառք, Նաբոլէոնի այս ցասումը յիշելով ինչպէս կը տեսնուի, ձիգուխիթները վրտանդի մէջ կը ձգէր եւ զանոնք կասկածելի կը ցուցնէր, ըստ որում խորհրդարանը ասով կրնար եւթադրել թէ Նաբոլէոնի այս ցասումը անոնց դէմ եղած արդարացի ամբաստանութիւններէն զրգոուած ըլլար : Բայց եւ այնպէս ձիգուխիթներուն գոյութիւնը, 'ի մեծ հըրճուանս ազատական ընդդիմադիր երեսփոխաններու, պաշտօնապէս ճանչցուած եղաւ : Արդէն պաշտօնէին այս խօսքը արտասանելուն կըսպասէին : Բայց դարձեալ հարկ եղաւ որ Պ. տ'Երմոբօլիս բացատրութիւններ տայ այն արքունի հրովարտակներու եւ վճիռներու վրայօք որոնք

դեռ եւս ջնջուած չըլլալով կարգելուն ձիգ-
ուիթաց Միաբանութեան անդամներուն որ
Գաղղիական երկիրը սաք չկոխեն: Երրորդ ա-
տենարանութեամբ մը բացատրութիւններ տը-
ւաւ այս արտատահմանութեան վճիռներուն
վրայ: Խոստովանեցաւ որ այս վճիռները դեռ
եւս օրինաց ուժ ունէին, բայց յաւելցուց նա
եւ որ անոնք հետզհետէ չափաւորուած ըլլա-
լով, յուսկ ասոյս արգելանաց տակ եղող ձիգ-
ուիթներուն թոյլտուութիւն եղած էր, որ աք-
սորէն ետ դառնան: Ի՞նչ իրաւամբ ուրեմն, ը-
սաւ, յեղափոխական փոթորիկէն վերջը մնա-
ցողներուն դէմ առաւել խստութիւն բանեցուի
հիմայ:

Եւ խօսքը այսպէս վերջեց:

« Անտարակոյս եթէ խնդիր ըլլար քաղաքա-
յին կեանք տալ այս ընկերութեան, ոչ թէ ար-
քայական հրաման մը, այլ օրէնք մը անհրա-
ժեշտ պէտք պիտի ըլլար: Բայց այս ընկերու-
թիւնը ընդունելով է թէ մերժելու, այդ մասին
խորհրդակցելու դեռ պատճառ մը չունիմք »:

Այս խօսքերը գրեթէ քրթմնջիւններով ըն-
դունուեցան: Այս ստենարանութիւնը անբա-
շշուկ հանեց ժողովոյն մէջ: Այն ձիգուիթները եւ
ոչ կառավարութիւնը օգուտ քաղեր էին անկէ
մանաւանդ թէ կարծիքները բնաւ երբէք չհան-
դարեցան այն խօսքերով: Ամենքը իրարու կը
հարցանէին, մինչեւ իսկ Ատենակալաց (Paire)
խորհրդարանին մէջ, թէ ինչպէս կըլլայ որ այս-

պիսի ընկերութիւն մը որոյ գոյութիւնը օրինօք հաստատուած չէ, յարգեանց գոյութիւն կունենայ եւ Զրանսայի հողին վրայ շքեղ հաստատութեանց տէր կըլլայ: Հռչակաւոր ար Մօնլօղիէ կոմար, ճիզուիթներուն եւ անոնց թաքուն զօրութեանը դէմ, ըստ օրինի ամբաստանութեան գիր մը մատոյց Բարիզի արքայական Ստեփն: Գլուխները տաքցան: Եպիսկոպոսները հովուականներ սկսան գրել, որոց մէջ « Մամուլին զըժոխային ժպրհութեանը դէմ կը յարձակէին, ազատական մատենագիրները « Սատանայի լըրտեսներ » կը կոչէին, եւ ճիզուիթաց Ընկերութիւնը երկինք կը բարձրացնէին, « իբրեւ համբաւաւոր Միաբանութիւն մը որ այնքան փառաւոր հաւանութիւններ ստանալէ վերջը, ժանտաժուտ քսութեանց առարկայ եղած էր մըշտընջենապէս. Միաբանութիւն մը որ ութ հազարէն աւելի առաքելոց վաստակներով պերճացեալ եւ եօթ հարիւր հատ սրբոց կարգը դասուած մարտիրոսներով ճոխացեալ էր »:

Պաշտօնէից լրագիրներն ալ միւս կողմէն, տ'երմորօլիսի խեղճ եպիսկոպոսէն աւելի անխոհեմ ընթացք մը բռնելով, սալասմբակ թըշնամանք եւ գովեստներ կը տեղային, թշնամանք ընդդէմ թշնամեաց Միաբանութեան, իսկ կրակոտ գովեստներ՝ « այս սուրբ ուխտին որ աղբիւր է զօրութեան, կառավարութիւններու եւ կրօնի համար » եւ որու պիտի աւանդուէր երխտասարգութեան կրթութիւնը:

Բարխիւ արքայական Ատենին արձակած դատապարտութեան ամենասուկալի վճիռը որոյ նմանը ցայս վայր ձիզուիթներու դէմ արձակուած չէր բնաւ, ակներեւ հաստատեց որ բարձրագոյն եւ պինդ անկախ դատաւորութիւնն ալ իր'նց թշնամեաց դին էր: Ա՛լ այնուհետեւ, ձիզուիթաց ընկերութեան եւ նոր Յրանսային մէջ որ ազատական սկզբունքներով տոգորուած էր, տեղի ունեցած պատերազմը հարեւանցի բան մը չէր զոր թերեւս ժամանակը կարենար դադրեցնել, այլ մահու չափ ժենամարտ մ'էր այն:

Ընտանեկան թղթերուս մէջ Հայր Ռօմանէի՝ մօրս գրած մէկ ուրիշ մտերմական նամակը գրտայ. մայրս՝ ցաւազար ինկած ծերունիէն տեղեկութիւն առնլոյ համար իւր սենեկի սպասաւորը Մօնրուժ յուղարկած ըլլալով, Հայր Ռօմանէ դաղտուկ այս սպասաւորին տուեր էր այս նամակը որ քանի մը խօսքով կը նկարագրէ մտաց լիճակը:

« ... Կը տեսնէք որ խոտորնակի քայլ կառնումք: Մեր յաղթանակը՝ խիստ կարճատեւ եւ մեր ցնծութիւնը՝ խիստ վաղանցուկ եղած պիտի ըլլան: Ձէք կրնար երեւակայել բնաւ թէ մեր երիտասարդ Հայրերը սրախսի փայլուն հնարք մը մտաբերեցին, փառաւոր յաղթութիւն մը ձեռք ձգելու համար, ինչպէս կըսեն իրենք: Մտքերնին, բոլոր Յրանսայի մէջ գանուած իրենց ուխտին միաբան եղողներու ձեռք՝ Գա-

ւառային ժողովներուն մէջ հասարակաց կարծիքներու մեծ արտայայտութիւն մը կարգադրել է. եւ այս հրապարակային ցոյցով, էրիկ մարդերու կրօնական միաբանութեանց վերահաստատութիւնը, — լռելեայն մեր ուխտը ակնարկելով, — տպագրական ազատութեան խափանումը կամ գէթ անոր պինդ սեղմումը, քաղաքային ամուսնութենէ յառաջ կրօնական ամուսնութեան հանդիսի կատարումը, Համալսարանի բնաբարձ բարձումը եւ այլն եւ այլն պիտի պահանջուին, եւ քաղաքական նախնի յուզումներու խիստ մերձաւոր ժամանակիս մէջ անհնար եղող հազար ու մէկ պահանջումներ պիտի ըլլան: Այսպէս մեծ ակնկալութիւն ունին որ, դաւառներու այս բաղձանաց առջին, ազատամտութեան փոթորկայոյզ կուսակցութիւնը ակնկոր պիտի ըլլայ:

Ես, հէզ Քասանարս, այս անգամ մունջ կեցայ. բայց իւրովի հարցուցի թէ ոչ ապաքէն վրիժառու Նախախնամութիւն մը կար որ մեր մէջ մուտ գանող հպարտութիւնը պատուհասելու մտօք, մեզ այս աստիճան կը կուրացնէր որպէս զի աւելի դիւրաւ մեզ 'ի կորուստ մատնէ: Մեք, աղէտը փութացնելու համար հնար եղածը կընեմք անհ. եւ եթէ պահ մը եւս գործերը այս ճամբով յառաջ երթալու ըլլան, մեր գժբալդ ընկերութիւնը որ հրաշխք իմն Յըրանսա մտաւ վերստին, վեց ամլա խսկ չի կըրնար կանգուն մնալ, կըսեմ:

« Աղօթեցէք առ Աստուած, ում ազնիւ եւ մեծարոյ ըարեկամուհիս . . . »

ՌՕՄԱՆԷ Ճ. Ը.

Մօնրուժ, 24 օգոստոս 1826

Բարեմիտ ձերունին, գալու աղէտին թուականը, մէկ քանի ամսոյ համար միայն սխալ հաշուած պիտի ըլլայ եղեր:

Զ.

ԻՄ ԿՈԶՈՒՄՍ

Քահանայական վիճակի համար կոչում ունեցած ըլլալս յարածամ զգացած էի. բայց, կամ ընտանեացս ծոցին մէջ անցուցած վաքանսի ժամանակներուս մէջ հոգւոյս վրայ տեղի ունեցած տպաւորութիւնները, եւ կամ մեր Հայրերուն Սէնթ-Սշէօլի տանը մէջ տիրող զաղափարներուն ազդեցութիւնը պատճառ եղաւ որ աշխարհական կղերին նկատմամբ մեծ դժկամակութիւն մ'ունէի միշտ: Այս թեմական քահանաները, ինչպէս սովորաբար այս անունը կուտայինք անոնց մեր մէջ, ինծի այնպէս կը թուէին թէ Նկեղեցւոյն մէջ խիստ ստորին աստիճանի մարդեր էին, որ անհնար էր թէ մեծ սրբութեան մը հասնէին երբէք: Մայրս՝ որոյ

բարեպաշտութիւնը բիւրաւոր ջերմնաւորա-
կան հրահանգներով լեփ լեցուն էր, —եւ ասոնք
այն ատեն բարեպաշտութեան էպէսը էին ինծի
համար—, Հայր Ռօմանէի եւ թեմական ժողո-
վորդապետին մէջ այնպիսի խտրութիւն մը կը
դնէր, որ ես զայն տեսնելով, միանգամայն առ
ձիղուիթն շոյլած յարգալից ակնածութիւն-
ները եւ առ ժողովրդապետն շնորհած անթերի
բայց քչիկ մը մեծամիտ քաղաքավարութիւնը
տեսնելով, աներկբայ կը հաւատայի թէ վերա-
պատուելի Հօր մը արժանիքը պարզ քահանայի
մը արժանիքէն առաւելագոյն էր:

Սէնթ-Սշէօլի մէջ, աշխարհական կղերին
այս խեղճ քահանաներուն վրայօք՝ ծաղու կա-
տակներ միայն կը լսէի չորս գիւս. հազիւ թէ
քահանայ ըլլանին կը խոստովանէին, եւ դրպ-
րոցն անցուցած ժամանակիս մէջ հազար ան-
գամ լսեր եմ որ սա առածը կը բանեցնէին թէ
«ձիղուիթներէն զատ բարի քահանաներ չկան»:
Ես այս առածը տարակուսելի ցուցնելու մտա-
բերեցի յետոյ:

Այս գառն խօսքը որ բոլոր քաթօլիկ կղե-
րին համար զգուելի կեղտ մ'էր, ձիղուիթնե-
րուն անսահման սնապարծութիւնը կը մարմա-
ջեցնէր: Շատ անգամ անհանձովս լսեցի այս
խօսքին իրենց առջին զրուցուիլը, որ երբէք
իրենց ամօթխածութեանը չէր դպեր, եւ չը
տեսի որ վայելուչ լռութիւն մը պատուիրէին
այս շողոքորթութիւնը յանձն առնողներուն

չողոքորթութիւն չէ՝ որ որչափ Միաբանութիւնը պատուելի կընէր, առաւել եւս անարգելի կընէր միւս քահանաները: Երբ ժամանակ անցնելով կրցայ այս անամօթութեան վրայ խորհրդածել, սիրաս խոցեցաւ Եկեղեցին մտածելով, զոր՝ իւր ծոցին մէջ գտնուած ո՞ր է քիչուոր միաբանութենէ մը վեր կը դասեմ այսօր: Եթէ համոզուեցայ թէ իրօք ձիզութիւնները իրենք զիրենք միայն քահանայ կը կարծէին, պատճառն այն է որ, բոլոր դաստիարակութեան ժամանակիս միջոցին չտեսի երբէք որ քահանայ ըլլալու փափաք յայտնող երիտասարդներէն մէկուն խրատ տային թեմական կղերանոց մը մանելու. մանաւանդ թէ կը տեսնէի որ ձիզութիւնները զանոնք խաբելու այնպէս վարպետ էին որ զամենն ալ իրենց նորնծայարանները կառաջնորդէին, եւ այն ալ անանկ ժամանակ մը որ Յրանսայի շատ թեմերը քահանաներու մեծ կարօտութեան մէջ էին:

Բայց եթէ աշակերտներէ ոմանք իրենց ուսումները աւարտելով կղերանոց մտնէին կամ այն է որ Հայրերէն գաղաուկ եւ կամ անոնց խորհուրդ չհարցուցած կընէին այս բանը:

Գեո եւս այսօր երբ յիշատակներս կամփոփեմ գիտեմ թէ բոլոր գաւառներուն մէջ սփիւռ տարածուած ձիզութիւններուն բազմաթիւ զըպրոցներէն քահանայ դուրս չ'եղներ: Եւ սակայն քանի մը թեմեր թէ իրենց քահանաներուն մեռ-

ներով պակսելէն եւ թէ շատ մը քահանաներուն առանձնանալէն, թափուր մնացած պաշտօններուն մէջ մարդ դներու դժուարութիւն կը կրեն :

Բայց սէտք է իրաւունքը խօսիմք, աշակերտաց կոչմանը վրայ ազդեցութիւն բանեցնելու ընաւ ճիգ չէին ըներ : Անտարակոյս փորձառութեամբ վերահասու եղած էին որ այս ճամբան յաջող չէր : Կրնային հաւատալ թէ իրենք զիրենք փառաւոր ցուցնելով, իբրեւ քաթօլիկութեան մէկ ընտրելագոյն մասը փառաւոր դեր մը խաղալու ձեւ բռնելով, պաշտաման մէջ չըքեղ հանդէսներ շոայլելով, անվախճան յարգանաց զգացում մը իրենց՝ եւ դարձեալ իրենց միաբանութեան վրայ հրաւիրելու մտք վարպետութեամբ գիրքեր գրելով առաւել մեծ ներգործութիւն պիտի ընէին, որչափ աշխարհական կղերք յանուն Եկեղեցւոյ կարօտութեանց յորդոր կարգալով չպիտի կրնար ընել : Ես այս մասին, կըսեմ թէ սխալած չէին : Ես իմ մասիս կը վկայեմ որ քահանայ ըլլալու եւ իրենց ուխտին մէջ մտնելու երբէք խօսք չբացին ինձի բայց սակայն, այնպիսի բունն եւ չափազանց սիրով կը սիրէի զիրենք որ երբ իմ կոչմանս վրայ որոշում մ'ընելու ժամանակը եկաւ, սա խորհուրդը միայն ունեցայ այն ատեն : Քանի մ'ամսէ յետոյ, բարի Հայրերուն նորընծայարանը պիտի մտնեմ :

1828 ին սեպտեմբեր ամսոյ մէջ էինք, հօրս

մօրս եւ եղբօրս հետ Վաքանոսի օրերը Սէն-է-
 Մարնի մէջ ունեցած կալուածներնէս մէկուն
 մէջ կանցնէինք: Ամառը, ...ի գլեակը որ Մե-
 լուսնէն չորս մղոն հեռի է, հօրս սիրական բը-
 նակութիւնն էր: Եւ քանզի, դեռ եւս յիշո-
 ղութեանս առջին ներկայացող առանին կենաց
 վայելքներու հոն միայն ծանօթ եղայ ես, ուս-
 տի այս բնակութիւնը իւր բոլոր հրապոյրնե-
 րովը իմ դիմացս կելնէ այսօր: Ասի Հանրի Գ.ի
 ժամանակէն մնացած գղեակ մ'է գեղածիծաղ
 հովտի մը մէջ շինուած . գետակ մը որ Սենայի
 ճիւղերէն մէկն է, այս ստուերախիտ հովտին
 մէջէն կանցնի եւ հովտին վերի կողմի գեղեցիկ
 ծառերը՝ Ծօնթէնըսլէօյի շքեղ անտառին ծառե-
 րուն կը հպին: Քղեակը ժամանակին ճարտա-
 րագիտական ձեւովը շինուած՝ ամեն կողմէ ջը-
 րապատ էր: Քիչ մը հեռուն շինուած ընդար-
 ձակ եւ գեղեցիկ ծառայատուներ՝ բնակութեան
 իշխանական կերպարանք մը կուտային որուն
 վրայ փոքր 'ի շատէ կը գոռոզանայի, դեռա-
 հաս գերակոմս մ'ըլլալս միտքս բերելով: Հոն-
 կէ կը տեսնէի այն մեծ մատուռը որ գիւղին
 համար եկեղեցւոյ տեղ կը ծառայէր: Հայրս որ
 Անկլիայի գեղեցիկ պարտէզները պտըտած էր,
 ...ը սքանչելի կերպով զարգարեց: Ծառերը
 կարգ կարգ թաւուտներու բաժնեց, գղեակին
 շուրջը եղած պատերը փլել աուաւ եւ կսնա-
 չաղարդ գետինը մինչեւ ընդարձակ մարգագե-
 տինները տարածեց զորս դալար խոտերու խել

մը սիրուն խուրձերով դարդարեց: Գեղջական կամուրջներ բազմաթիւր գետը անցնելու կը ծառայէին եւ այն գետէն անդին մարդու հայեացքը կանաչազարդ եւ շքեղ ծառերու անտառի մը մէջ կերթար աներեւոյթ կըլլար: Ահա այն տեղ եղբայրս եւ ես տղայութեան ատեն մեր ուրախալի զբօսանքները կը վայելէինք: Ապագայ քաղաքագէտը որու վրայ հայրս մեծ հոգ տարած էր, դպրոցէն դուրս կենէր ամեն տարի նախորդ տարին գերազանցող չարածնիկութեամբ մը եւ այս ազնիւ հօրը համբաւութիւնը կը հատցնէր: Ես յառաջուց չըսի մի, կըսէր մայրս, երբ հայրս իրեն գանգտելու ըլլար այս սոսկալի անգրանիկէն, ասի եւ ոչ բանի մը կրնար յարիլ, մանաւանդ թէ գիշեր ցերեկ պինդ խնթուխելառ զուարճութիւններ կերազէր: Ստոյգ է թէ, ես ձիգութիւններու ձեռօք լաւ եւս չափի ձեւի եկած ըլլալովս, մօրս համար հրեշտակ մ'էի: Բայց եւ այնպէս, պարոն Անդրանիկին հետ հազարումէկ անառակութիւն կրնէինք եւ անհաւատալի ճարպիկութեամբ կը ծածկէինք զանոնք: Այս արուեստին մէջ քաղաքագէտը ես էի, եւ միշտ չարածնիկ անուներ կրողը կըլլար՝ յանկարծահաս պարզմտութեամբ ամեն բան խոստովանողը. բայց ես հաստատուն կը կենայի, եւ առանց ճշգիւ սըտելու միշտ վախուստ մը կը դանէի եւ այսպէս արժանաւոր պատիժներնէս կը պրծէինք:

Այս գեղեցիկ բնակարանը զոր բերկրու-

Թեամբ կը յիշեմ, մեր ընտանեաց զլիսուն սեւ սուգ բերաւ: Շատ տարի չանցած, իմ պատանեկան ուրախութիւններս ցաւազին տրամութեան փոխուեցան:

Եղբայրս պինդ սիրուն երիտասարդ մ'եղած էր. տասն եւ ութ տարեկան հասակը մտած եւ երկու տարիէ 'ի վեր մտադիւր ուսման կը պարապէր:

Մեր Հայրը իւր դաստիարակութեան յատկագրիծերուն մէջ սխալած չէր: Իմ, եւ եղբօրս մէջ տեղ որ աշխարհի մարդ մ'ըլլալու յատուկ կրթութիւն առած էր այնպիսի խտիր մը կար որ նմա եւ եթ պատիւ կը բերէր: Գիտութեամբ գաղափարներու յստակութեամբ եւ բնաւորութեան ուղղութեամբ իս կը գերադանցէր: Նա՛ննենդութեան եւ միամտութեան այն ծաղիկն ունէր որ մեծ վայելչութիւն մը կուտայ պատանեկութեան եւ յետոյ հոգիները խիտ թաթաղուն կընէ: Ս,յս ամենը իւր մէջ զարգացած էր այնպիսի հանգամանք մը մէջ ուր բնաւորութիւնք դպրոցական հրահանգէ դաս ուրիշ նեղութիւն չեն կրեր, եւ արդարեւ շատ դժնդակ նեղութիւն մը չէ այն, ըստ որում ամենքն ալ անոր կը հպատակին, մանաւանդ թէ ամեն մարդկային ընկերութեան մէկ պայմանն է իսկ:

Ժամանակ անցնելէ յետոյ, այս դաստիարակութիւնը՝ Սէնթ-Սշէօլի մէջ ստացած դաստիարակութեանս հետ բաղդատելով, կարի քաջ

տեսի որ վանական կենաց սովորութիւնները եթէ երիտասարդաց վրայ իբրև պարտք դրուելու ըլլան, ոչ կրօնական ճշմարիտ զգացում ազդելու եւ ոչ այրական բնաւորութիւններ կազմելու յարմարութիւն կունենան :

Սղէկ չէ աղեկին համար որ անոր անկումը արդելող երիզը պինդ բռնուի եւ բարեպաշտական հոծ օղակներուն մէջ կապկպուի : Ժամանակ անցնելով, Սէնթ-Սչէօլի դասընկերներէս քանիին հանդիպեցայ դուրսը որ բացէ 'ի բաց խոստովանեցան թէ եկեղեցի բնաւ դացած չունէին եւ խոստովանանքը դարակը դրեր էին, որովհետեւ, ըսին, խոստովանանքով եւ պատարագով մեզ կուշտ ու կուռ լցուցին⁽¹⁾ :

Ճիզուիթները այս մասին աւելի անտորձ են քան թէ այն պինդ գոեհիկ՝ դաստիարակները որոնք կը կարծեն թէ պատանեկին ձեռքը՝ վարդարան մը կամ ազօթադիրք մը տալով անոր հողին վրկած կըլլան :

Բայց բան մը կայ որ եւ ոչ մէկ դաստիարակութեամբ կրնայ փոխուիլ, թէ ճիզուիթներուն ուսումնարանին մէջ եւ թէ Համալսա-

(1) Սէնթ Սչէօլէն դուրս ելնող երիտասարդներէն քանի՞ հոգի կը կարծէք թէ բարեպաշտութեան մէջ կը յարատեւեն, այսինքն առջի տարին խոստովանանք կըլլան և Հաղորդութիւն կառնուն : Երեւոյն հիւ : Մնացեալ քսան և ինը վատթարագոյն քան միւսները կըլլան միշտ : (Թղթակցութիւն Վասնէի 48 Մարտ 1826)

բանի դպրոցներուն մէջ. ըսել կուզեմ տղուն
բնագրու մով ունեցած յօժարութիւնները: Եզ-
բայրս խենթի պէս կը սիրէր վազվառելը, որ-
սորդութիւնը, ձիավարութիւնը եւ ամեն տե-
սակ ազմուկ: Իւր վաղեմի ցեղին ռազմասէր
բնաւորութիւնը կը կրէր, եւ եթէ տասներորդ
դարու պարոնի մը պէս կարենար իւր հպա-
տակները շուրջը հաւաքել, ամեն տեսակ վը-
տանգներու դիմագրաւ կըլլար համարձակ:
Խիստ յաջողակ էր զինաշարժութեան մէջ, եւ
ձիավարելէ շատ կախորժէր: Երեն համար ան-
համեմատ ուրախութիւն մ'էր բարձրավիզ նը-
ժոյգը առնուլ անհամետ, եւ միայն պարզ սան-
ձով մը կառավարել զայն: Մեր վաքանսի օրեա-
րէն մէկուն մէջ աշնանային սաստիկ տաք մը
կրնէր որ խաղողը հասունցնելու շատ նպաս-
տաւոր է. թուխ եւ ծիրանեգոյն զղկոյցներով
խոշոր թանթրուենիի մը տակ կեցած էի որ
գղեակին շուրջը պատող աւազանին բոլորտի-
քի պատին մէջ բուսած էր: Ոստախիտ ծառը
իւր բարունակները լայնարձակ տարածեր էր
պարտիզին դալար մարգագետնին եւ անշաքժ
ջրոյն վրայ որուն մէջ այս բարունակները այ-
լանդակ կերպով կանդրադառնային: Հոն մի-
նակ էի եւ արգի բանահիւսդութեան այն գիր-
քերէն մէկը կը կարդայի որոնք թէ եւ Հայրե-
րուն դպրոցները բնաւ չեն մաներ բայց եւ այն-
պէս երիտասարդաց համար աւելի մեծ հրապոյր
մ'ունին: Լամարթինի զմայլելի Խորհրդածու-

Թեանց խօսքը ականջս հասած ըլլալով, առեր կը կարդայի: Հօրկ է որ ըսեմ թէ դանոնք կարգացած ատենս արտօնք կը հոսէին աչերէս:

Յանկարծ ազմկալից ազաղակներ լսեցի: Եղբայրս ախոռէն դուրս կելնէր մեր խստերախ մատաղ ձիերէն մէկուն վրայ հեծած, եւ իրեն խենթ սովորութեանը համեմատ չէր համեմտած զայն: Ախոռի սպասաւորը բոլոր ուժովը կը պօռար — Մուրը Աստուածածին, ինքզինքը կը տնր կտոր սխախ ընէ հիմայ — Եղբայրս բարձրածայն կը խնդար եւ զայն անմիտ կանուանէր:

Անասունը որ պարզ պախուրցով մը միայն սանձահարուած էր, սկսաւ անոր հաճոյից հետեւիլ եւ երիտասարդ վերելեակը պարաիզին աւազալից եւ օձապտոյտ ծառուղիներուն մէկուն մէջ քշել տանիլ: Կը տեսնէի զանոնք աստ անդ դղեկին վրայ նայող նեղ անցքերուն մէջէն եւ անհանգիստ աչերով իրենց ամեն շարժումներուն կը հետեւէի: Եղբայրս մատաղ ձին նուաճած կերեւէր: Բայց շատ չանցաւ մօտս շշուկ մը լսեցի. կատղած եւ փրփրերախ անասունը սանձակտոր քառարչաւով մը գէպ 'ի իւր ախոռը կը դառնար: Իսկոյն ոտք ելայ ձիոյն ընթացքը արգիլելու կամ գէթ իւր բռնած ճամբէն ետ դարձնելու խորհրդով: Աւանդ ես իրեն աւելի վախ ազդեցի: Մօտիկս դալով ընդոստ խայտալ սկսաւ եւ որպէս թէ իւր կողը մտրակող խթանէ մը ազատիլ ուղեւով տեսայ

որ արագ շարժումով մը քիչ մը յառաջ քովէն հեռացած ծառիս մօտեցաւ որուն ուստախիս քունը իբրու թէ բարձր ձող մը կը ձեւացնէր։ Ընդ վայր եղբայրս վտանգը տեսնելով պինդ փարեցաւ նժոյգին, սրունքէն բռնուելով, ինքզինքը ճողոպրելու ճիգ ըրած ատենը՝ նժոյգը առիթ գտնելով երկու ոտերուն վրայ ելաւ կանգնեցաւ եւ դժբաղդ երիտասարդը աւազանին եզերքին վրայ եւ անտի եւս աւազանին մէջ պարտելով նետեց։ Եղբայրս վշտագին ճիչ մ'արձակեց։ Քայց այս ազազակը սեւ ջրերուն մէջ խղզուելով եղբայրս հոն աներեւոյթ եղաւ։

Կողալ չէի գիտեր, եւ լայն աւազանը պինդ խոր էր։ Սրտիս քաջութեանը միայն վստահանալով ջուրը նետուեցայ յուսալով որ ոտքս հաստատելու համար ծանծաղ գետին կրնամ գտնել քիչ մ'ատեն եւ եղբօրս հասնիլ շուտով։ Ինձ այնպէս կը թուէր թէ ծովամոյն եղած տեղէն մինչեւ աւազանը եղած անջրպետը մեծ չէր, ես այն եզերքին մօտ քանի մը սուտ քերքէչի խորձերու կռուած էի պինդ։ Քայց քաջութենէ զատ ուրիշ օգնական չունէի հոն, սահուն եզրը չկրցաւ դիս բռնել, վերջին յուսահատ ազազակ մ'արձակեցի եւ ես ալ ջրոյն տակ թաղուեցայ։ Այնուհետեւ ինչ եղաւ չեմ գիտեր, անտարակոյս մահաշուք լռութիւն մը տիրեց հոն։ Քայց իմ հանած ազազակէս վերջը այս լռութիւնը վրայ գալով մեր փրկութեան

պատճառ եղաւ : Մայրս սրահն էր , սասկալի նախազգացում մը մտաւ սիրտը : — Սիրելիս , ըսաւ հօրս , աղաղակ մը լսեցի . . . մէր են մեր դաւակիները . . . ահ Աստուած իմ . . . :

Մայրս ոտք ելաւ . հայրս տազնապատիոյթ վազեց այն կողմը ուստի աղաղակը լսուած էր : Հասաւ դալար մարդագեանին վրայ . հոն չկայինք : Նոյն միջոցին կատաղի նժոյզը փրփրեւրախ եւ հարթչած իւր ախտը կը դառնար . — Հոս դժբաղդութիւն մը պատահած բլլալու է , գոչեց ծառան : — Գեռ հինգ վայրկեանս առաջ մեզ աեանող եղեր էր . թաշկինակս եւ բանահիւսութեան գիրքս հոն մարդագեանին վրայ էին աղետալի ծառին քով : Խնչ եղած էինք ուրեմն : Հայրս իր բնազգմանը հետեւեցաւ : Այս գիրքը այս թաշկինակը լոյս ծագեցին իր մտքին մէջ : — Անոնք աւազանին մէջ ըլլալու են , գոչեց : Հայրս ջուրը նետուեցաւ . ետեւէն բազմաթիւ ծառաները իւր օրինակին հետեւեցան : Մայրս մարդագեանին վրայ 'ի ծունրը իջած սկսաւ աղաչել Աստուծոյ որ իւր դաւակիները իրեն դարձնէ :

Շատ չանցած երկու անկենդան մարմիններ դուրս հանեցին ջուրէն :

Ոտքս սահելով անդունդը թաղուած ատենէս միայն մէկ բան մը միտքս մնացեր էր : Երկաթեայ ձեռքի նման կարծր բան մը երկու սրունքներէս բռներ էր . ասի եղբօրս ձեռքն էր որ յուսահատ ճգով կ'ոգորէր ջրոյն մէջ :

եւ սոսկալի կերպով հեղձամղձուկ ըլլալով մա-
րեր էի հոն :

Երբոր ջուրէն դուրս հանեցին՝ տարօրի-
նակ կերպով իրար փաթթուած գտան մեզ , Եղ-
բայրս այնպէս ուժգին ինծի պլլուած էր եւ
ինքն ալ այնչափ փատցած կոնծած էր որ մեծ
զժուարութեամբ կրցան զինքը ինէ զատել ,
Մեր անկողինները տարին զմեզ , եւ պինդ ի-
մաստուն ինամքներ մատակարարեցին մեզ :
Ես իսկոյն ինքզինքս գտայ : Սռաջին խօսքս
եւ առաջին հայեցուածքս մօրս ուղղեզի . կա-
թողին սիրով սեղմեց զիս իւր սրտին վրայ ,
բայց եղբայրս տակաւին անկեալ կը մնար հոն
գունաթափ եւ անկերպարան , եւ դժբաղդ ծը-
նողքս մեծ յուսահատութեան մէջ էին դեռ :
Երկար ատեն անցնելէն վերջը եղբօրս սրտին
թնդիւնները զգալի եղան , քրտնաթոր ինկեր
էր այս սեւ եւ սառնային ջրոյն մէջ որ դեռ
այս ժամուս այս տողերը գրած ատենս աչե-
րուս առջինէ եւ իւր յիշատակը սարսուռ կազ-
դէ ինծի : Բայց եւ այնպէս եղբօրս խելքը վը-
րայ եկաւ :

Մնողքս յուսացին թէ այս պատահարը դըժ-
բաղդ հեռեւութիւն մը չունենար , թէ ինծի
եւ թէ եղբօրս համար . բայց մինչդեռ ես երեք
չորս օր ետքը առոյգ ու կայտառ ոտքի վրայ
ելայ , խեղճ եղբայրս բնաւ չապաքինեցաւ .
Սոսկալի տենդ մը բռնեց զինքը . կուրծքի
հիւանդութիւն մ'ալ երեւան ելաւ : Բայց եւ

այնպէս եղբօրս առողջութիւնը հաստատեցաւ. վաքանսի օրերէն ետքը ծնողքս Փարիզ եկան. բայց այս հիանալի քեզեցիկ եւ ուժեղ երիտա- սարդը կմախք մը դարձած էր: 1828 փետրուար ամսոյ առաջին օրերը, մինչդեռ բարձրագոյն ուսումներուս վերջին տարիներու ընթացքը աւարտելու վրայ էի, կառավարիչ Հայրը սեւ կնիքով կնքուած մեծ նամակ մը ընդունելով գուժկան կըլլար ինձ այս ականք բօթը բերելու թէ այս սիրեցեալ եղբայրը կորուսեր էի 'ի սպառ:

Ասիկա առաջին մեծ կսկիծը եղաւ իմ կեանքիս մէջ ուր ուրիշ շատ կսկիծներ ալ ունեցայ յետոյ: Երկար ատեն այս խօր վշտիս վրայ չը կրցայ մխլթարիլ: Խիստ զգայուն եւ խիստ սիրող բնաւորութիւն մ'ունենալով եւ դեռ այս աշխարհիս մէջ իմ սիրտս մ'ըմիայն իմ սիրելի մօրս եւ եղբօրս եւեկեկ տուած ըլլալով, հոգւոյս մէջ սոսկալի դատարկութիւն մը զգացի եւ իմացայ թէ երկրային տարփանքները օր մը ինձի որչափ վնասաբեր պիտի ըլլային եթէ խոյս 'չտայի աշխարհէս, ըստ որում սա ապուշ գաղափարով տողորուած էի թէ ամեն բուն տարփանք Աստուծամէ կորզուած գողօն մ'էր: Այս ցաւալի պատահարը առաւել եւս պնդեց զիս իմ կոչմանս մէջ: Քաջ նշմարեցի որ Հայրերը եղբօրս մահը իմանալով կայծակնահար եղած էին. անոնք իմ վրաս մեծ յոյսեր հիմնած էին: Ժամանակէ մը վերջը միայն իմացայ որ մրտ-

մտքերնին դրած են եղեր որ ազնուապետական ընտանիքներու մէջէն կարելի եղածին չափ անդամակից ճարեն իրենց որպէս զի այն ազնուական անդամներու անուան շուքը Միաբանութեան շուքը յաւելցուէ: Օր օրի կարծիքի մէջ էին որ հայրս զիս գպրոցէն հանելով Համալսարանի վարժարաններէն մէկուն մէջ դնել պիտի ուզէր, ուր հօրս միակ ժառանգը մնալովս հարկաւ աշխարհի յօժարութիւնները պիտի ստանայի:

Ճիգութեանը իրենց գրութեան հաւտարիմ կեցող մարդեր ըլլալով, խօսք մը ակնարկութիւն մը չըրին ինծի, որով անսքող երեւէին իրենց այս երկիւղները: Միայն թէ տեսայ որ աւելի մեծ խնամք կը ցուցնէին ինծի: Եւ քանզի ուսմանց ըտլոր ընթացքիս մէջ, իմ ուսուցիչներս յարաժամ դո՛հ ըրած էի, ինծի նրկատմամբ՝ առաւել խնամք եւ բարեսրտութիւն ցոյց տալով կերպով մը խտրութիւն ընելին, մանաւանդ անանկ ժամանակ մը որ սաստիկ կսկիծիս պատճառաւ առողջութիւնս ալ խանգարած էր, աշակերտակիցներուս վշտանալու առիթ չտուաւ երբէք: Բարձրագոյն ուսումներըս քանի մը ամիսէն աւարտելու վրայ ըլլալով, անոնց մէջ պինդ յառաջագէմներէն մին էի:

Նոյն ատեններն էր որ սիրտս եղբօրս մահուամբ անհնարին տազնապներու մէջ իյնալով սաստիկ սիրով կապուեցաւ մեր Հայրերէն մէ-

կուն հետ որ վերջերս՝ Սէնթ-Ալէօլ եկած էր։ ձիզուիթները որ ամեն բանի հոգ կը տանէին, տակաւ առ տակաւ մտերմացուցին զանի ինծի հետ։ Այս Հօր անունը աը Մօնկադէն էր։

ձիզուիթները յայտնի է որ նպատակ մ'ու- նէին ասով։

ձիզուիթաց Ընկերութիւնը երեք կարգի մարդեր կընդունի իւր մէջ. առաջին՝ ոչ ազ- նուական եւ ոչ քանքարաւոր բայց միայն մե- ծատուն եզող մարդեր. երկրորդ՝ ոչ փարթամ եւ ոչ քանքարաւոր բայց միայն ազնուական սերունդէ եզող մարդեր, եւ երրորդ՝ ոչ փար- թամ, ոչ մեծատուն, այլ միայն քանքարաւոր մարդեր։ Ընկերութիւնը առաջինները կը սիրէ, այնու զի անոնք, աշխարհս շարժող հզօր լը- ծակը՝ այն է ոսկին կը մատակարարեն իրենց։ Ընկերութեան արկղերը լեցնողները՝ այս Հայ- րերն են որոնք կրօնական մեծ գործակալու- թեան խելօքիկ զուողներն են։ Անոնք իրենց դրամագլխոյ բաժինը բերած են հոն. կը սիրեն Ընկերութիւնը իբրեւ իրենց գոյքը, իբրեւ մուտք մը որուն ստացման ձեռնառու եղան։ Ազքատ Միաբանութիւն մը, չպիտի կարենար յաջողիլ։ Իգնատիոս աը Լօյօլա որ սուրբ մ'է, իւր ուխ- տին հիմը՝ աշխարհի փարթամութիւններէ բո- լորովին զուրկ մնալու վրայ հաստատած էր. եւ Ընկերութեան Կանոնագիրքերուն մէջ որոնց՝ Պապերը հետզհետէ հաւանութիւննին տուին, Միաբանութիւնը մուրացիկ ուխտերուն կարգը

դատուած է: Բայց այս ամենը հիմնադրութեան
 դիւցազնական դարուն մէջ միայն զօրութիւն
 ունեցաւ: Սուրբին յաջորդները, Լայնեց, Ա-
 քուավիվա իմացան որ իւր վաղուան օրապա-
 հիկը հասարակաց ողորմութիւններէն ակնկա-
 լող ուխտի մը մէջ, աղքատիկ, ամէն բանէ
 զուրկ եւ տանջիկ տանջիկ կեանքը անխառու-
 նակ պիտի երևէր դարուն մէջ: Ուստի փու-
 թացին իրրեւ մեռեալ գիր 'ի բաց թողելու կա-
 նոնագիրքերու այն յօդուածը որ կարգելու ըս-
 տացուածքի տէր ըլլալ, եւ ամեն ճիգ ըրին որ
 Միաբանութիւնը հարստութեան տուած առա-
 ւելութեան տէր ըլլայ ապահով: Այս գաղտ-
 նիքին հետաքրքրական յայտնութեանը վրա՛մ
 դարձեալ պիտի խօսիմ յետոյ, քանզի անով կը
 հաստատուի թէ մեծանուն սուրբ իգնատիոսի
 հիմնադրութեան նախնական հոգին իրմէ ետ-
 քը չմնաց հոն, այլ ընդհակառակն, Միաբա-
 նութիւնը զինուորեալ ուխտ մը ըլլալու հա-
 մար, պատերազմին զօրութիւնը եւ հոգին ե-
 զող բանին՝ այն է ոսկիին կարօտ եղաւ:

Արդի ճիգուիթները իրենց նախնական կա-
 նոնագիրքերէն այսպէս 'ի հիմանց խոտորելնին
 խնամով կը ծածկեն: Եւ տը Ռաւլինեան Հայրը,
 իւր պատասխանատուութեան փոքրիկ գրքին
 մէջ, որպէս գրեալն առածը պաշտպանելով իսկ,
 զգուշացաւ տասնելիններորդ դարու իմացնե-
 ու որ ճիգուիթները իրենց օրապահիկը նախ-
 խախնամութենէ միայն ակնկալելու էին: Քան-

զի այն ատեն աշխարհ արարատ մեծածայն պիտի խնդար այս խեղճուկ մարդերուն վրայ ուրոնք միլիոններ ունին իրենց թղթապանակին մէջ:

Մեծատուն մարդերէ վերջը, Բնկերութիւնը ազնուական սերունդէ մարդերուն յարգ կուտայ աւելի: Ի դուր քաղաքակրթութեան մէջ յառաջ կը քալեմք, մեծ գերդաստաններէ սերեալ մարդերու մեծ յարգ տալէ չեմք դադարիք երբէք: Ասկէ զատ ճիզուիթները քրիստոնէութենէ անչափ հեռի են որ մարդկային հոգին իւր միակ արժէքովը չեն կրնար գնահատել: Թերեւս այդ քանը սուրբ Իգնատիոսի ժամանակ աղէկ եղած ըլլար:

Եւ սակայն Բնկերութիւնը վերահասու եղաւ որ մէջ հարստութիւնը եւ ոչ ազնուականութիւնն էին իրերու մեծ շարժիչ ուժը, այլ ուժը թաղանդն է. « Հոգի ինչ շարժե լաշխարհ », ինչպէս կըսէ Վիրգիլիոս. այս ուժը միայն կը շարժէ ամեն բան: Բնկերութիւնը զայս գիտնալով մեծ փափաք ունեցաւ պերճօխօս մարդեր, գիտուն մարդեր, եւ բազմամուտ մարդեր ունենալ իւր մէջ: Եւ ըստ որում անդին մեծատուն եւ մեծանուն մարդեր չէին պակսեր իրեն, հոգ չըրաւ որ իմաստուն մարդերը իրենց մտային արժանիքէ զատ ուրիշ սպասներ բերեն հետերնին: Տը Մօնկազէն Հայրը որ Բնկերութեան մէջ իմ սրտակից բարեկամս եղաւ յետոյ, ճիզուիթներուն ամենէն աւելի փնտռած

երկու առաւելութիւնները միանգամայն ունէր :
 Հարստային Յրանսայի պինդ նախնի դերդաս-
 աաններէն մէկուն կրտսեր որդին էր, եւ ըն-
 տիր հանձար մը, զանազան բաներու բաւակա-
 նութիւն ունեցող՝ քայց քիչ մը հարեւանցի ի-
 մացականութիւն մ'ունէր : Թերեւս, բոլոր Յը-
 րանսայի ճիւղովթիւներէն՝ միմիայն այս մարդուն
 մէջ աներկբայելի արժանաւորութիւն մը գը-
 տած եմ, եւ Քնկերութիւնը որ միշտ իրեննե-
 րուն արժէքը՝ մեծ ցուցնելու վարժուած է,
 այս մարդը որչափ գովէ կարժէ :

Տը Մօնկազէն Հայրը շատ զգայուն սիրտ
 մ'ունենալուն, Քնկերութեան մէջ մանկէն
 վերջը, հարկաւ մարդկային հոգւոյն այն մեծ
 իշխանութեան գէմ ստիպուած էր ոգորիլ, որ
 անօգուտ, նա մանաւանդ վտանգաւոր է կրօ-
 նական միաբանութեանց մէջ : Իւր անձին վը-
 րայ տարած այս յաղթութենէն մեղամաղձոտ
 բնութիւն մը առած էր, սքով իսկ եւ իսկ հը-
 րապուրիչ մարդ մ'եղած էր : Այս պատճառաւ
 Սէնթ-Սչէօլի աշակերտները կաթողին կը սի-
 րէին զինքը եւ ամեն մարդ կրնար բսել իրեն
 համար թէ նա Ուխտին աւագ բարձերուն հառ-
 նելու վիճակեալ մարդերուն մին էր : Այն ատե-
 նէն 'ի վեր որ Քնկերութեան ոգին ծանօթ է
 ինձ, քաջ համոզուած եմ թէ Հայրերը միմի-
 այն զիս իրենց շահելու մտօք՝ ար Մօնկազէն
 Հայրը նոսին ինձի. եւ յիրաւի ալ այս ընտ-
 րութիւնը ընկնուն վրայ խնդակից ըլլալու եմ

իրենց, ըստ որում, միմիայն առ իս ներշնչած
բուռն սիրով, այս մարդը բացարձակ իշխանութիւն մ'ո՞նեցաւ հոգւոյս վրայ: Մայդ իւր սիրած անձը հարկաւ շատ չանցնիր իւր իրեալը կրնէ: Այլ այնուհետեւ գեղեցիկ եւ բարի անձ մը կար նէ աշխարհիս վրայ, ան ալ ար Մօնկազէն Հայրն էր ինծի համար: Այնուհետեւ մի միայն իւր զգացումով կը զգայի եւ իր մով կապրէի: Հայրերը յազթոթիւնը վաստակած էին: Աեց շարաթ չանցած, վարանումներս անհետ եղան եւ վճռակի իմ որոշումներս ըրի. ալ այնուհետեւ ճիշտութիւն մ'էի ես:

Զ.

ՄՕՐՍ ՀԵՏ ՈՒՆԵՑԱԾ ՍՈՍԿԱԼԻ ԿՈՒԻՆԵՐՍ

Գրեթէ տասնեւութ տարեկան էի սյն աւտեն. բարձրագոյն ուսումներս աւարտեր էի: Սէնթ-Սչէօլի մէջ ալ ինծի համար ուսման ուրիշ ընթացք մը չկար որու հետեւէի: Խոստովանահայրս որ ար Մօնկազէն Հօրմէն տեղեկութիւն առած գիտէր թէ հոգիս ինչ արամադրութեան մէջ էր այն աւտեն, ինծի խօսեցաւ բայց ոչ այնպէս, ինչպէս աշխարհի վտանգներու մէջ իյնալու մօտ եղող երիտասարդի մը հետ կը խօսին. ընդ հակառակն, մարդարէական ներշնչում մը կեղծելով:

— Զաւակս ըսաւ, դուք այս դարուս մէջ ոչ թէ աշխարհիկ կենաց այլ քան զայն լաւագոյն բանի մը կոչուած էք Աստուծմէ: Զեր ամբիժ հողին, ձեր սրտի անկեղծութիւնը եւ ձեր առ բարին ունեցած եռանդը առաւել անթերի կոչում մը կը սուսնեն ձեզ: Այլոց կոխած պողոտայէն դուրս ելէք ուրեմն: Աշխարհի զազիր ճամբաներուն մէջ մի ընդ քարշ յածելու երթաք: Աստուած զձեզ կոչէ. դարձէք ուրեմն առ Աստուած:

Հայրերուն դպրոցը գալէս 'ի վեր, այս քահանան եղած էր իմ հողեւոր հայրս. անոր հետ այս վերջին տեսակցութիւնը ընելէս վերջը, ալ ես մարդ մը չէի: Նոյն միջոցին մաաց այնպիսի յափշտակութիւններ, եւ դէս 'ի խեղճ այնպիսի եռանդագին բաղձանքներ զգացի, զոր մարդ այն ատեն թերեւս կտրենայ իմանալ երբ յիշատակաւ ինքզինք իւր տանեւ յետարեկան հասակին մէջ երեւակայէ: Ենձի այնպէս թուեցաւ թէ նա ոչ քահանայ մը եւ ոչ իսկ հրեշտակ մ'էր, այլ նոյն ինքն Աստուած էր որ յեղակարծում պահու, եւ ատանց այս յայտարար խօսքին յառաջուց պատրաստուելու, կուգար ինձի կրտէր. « Դարբ քեզի համար ոչինչ է. պէտք է որ կրօնական կենաց մէջ մտնես »: Ազնիւ մայրս եկաւ առաւ դիս դպրոցէն. մըրցանակներու քաշխման օրը իմ դպրոցական գափնկներս իւր ծնագացը վրայ դնելով անգամ մը եւս ուրախ ըրի զինքը. այս ուրախութիւնը

իրեն համար վերջինը պիտի ըլլար իւր միակ
դաւակին կողմանէ զոր ողւոզ չափ կը պաշտէր :

Առանին յիշատակարաններս շատ երկար կըլ-
լան եթէ մանրամասն պատմելու ըլլամ ինչ որ
մեր երկուքին մէջ տեղի ունեցաւ : Փարիզ ե-
կած օրս հայրս չգտայ հոն . նոյն միջոցին մեր՝
Աէն-է-Մարնի կալուածքը կը գտնուէր նա . եւ
մայրս ինծի խօսք բանալով

— Փամանակէ մը ՚ի վեր հօրդ առողջութեան
վիճակը աղէկ չէ , ըսաւ անհող կերպով մը , իր-
րու թէ ըսած խօսքը նշանակութեան արժանի
բան մը եղած չըլլար . բժիշկները խրատ տուին
իրեն որ ... չնսաի ուր խեղճ եղբօրդ կորըստ-
եան յիշատակը միշտ աչերուն առջին ըլլալուն
կսկիծէն հալ ու մաշ վիճակի մը մէջ կը տառա-
պի : Ենչ որ ըրինք , չկարացինք իւր այդ կըս-
կիծը փարատել : Ֆաւերս շատ ու շատ են . բայց
դու իմ սիրտիսնքս պիտի ըլլաս...

Հոս ապագային մէջ ինչ վիճակ ընդունելուս
վերաբերութեամբ մեր երկուքին մէջ տեղի ու-
նեցած կռիւը միայն սքիտի պատմեմ :

Հաղիւ թէ մայրս եւ ես ապագայիս նկատ-
մամբ խօսք բացինք իրարու որ քաջ կոահեցի
թէ այս բանին համար սոսկալի ընդդիմութիւն
պիտի ընէր ինծի : Մայրս ժամանակաւ որչափ
որ պատշաճ կը դատէր որ իւր կրօսեր որդին
աշխարհիկ կենաց հրաժեշտ տայ եւ Աէնի-Մօ-
րինց մեծ հարստութիւնը իւր անդրանիկ եղ-
բօրը թողնուի . քանի որ այս թեան մէջ մտնէ . հի-

մայ ալ այնչափ մեծ դողի մէջ էր որ չըլլայ թէ նոյն այս կրտսեր որդին որ հիմայ անդրանկութեան իրաւունք ստացած էր անյաղթելի առաջադրութիւն մ'ընելով իւր սերունդը շարունակելու համար ունեցած յոյսերը 'ի չիք դարձնէ :

Ի սկզբան , վարպետութեամբ քանի մը խօսք գլորեց , բայց անոնք իմ բուռն յամառութեանցըս վրայ ուժ չունեցան . անսայ այն ատեն որ համբերութիւնը կը կարճէր : Մէկդի թողուց հրապուրիչ կերպով զիս համոզելու եղանակը , եւ սրչափ մեծ եղաւ զարմանքս երբ հետեւեալ խօսքերը լսեցի իւր բերնէն :

— Ի՜նչ , միտքս չէք հասկնար : Սէնթ-Մօրենց վերջին շառաւիղն էք դուք . պատիւը , խղճմտանքը կը պատուիրեն ձեզ որ այս հոյակապ գերդաստանը չթողուք որ մարի :

— Բայց , մայր իմ ես կը հաւատամ ձեզ թէ ամուսնանալու բնաւ միտք չունիմ . մանաւանդ թէ բոլորովին ատող հակառակը կը խորհիմ :

— Ի՜նչ , դուք ալ այն երիտասարդներէն էք որ անհնազանդութեամբ իրենց ծնողաց վիշտ սխառճառելէ զատ ուրիշ բան չեն գիտեր :

— Այն ամեն բաներու մէջ որ խղճմտանքիս հետ յարաբերութիւն չունին , ձեզ հնազանդելու իմ բոլոր երջանկութիւնս է . բայց խղճմտանքիս վրայ բնաւ իրաւունք չունիք դուք : Գուք չէք կրնար այնպէս անօրինել որ ամուսնութեան փափաք ունենամ քանի որ դէպ 'ի վանական

կեանքը անընդգիմադրելի մղում մը կիմանամ ես: Այս խօսքը կարծես թէ կայծակնահար ըրաւ զինքը:

— Խենթ էք ինչ էք, կրկնեց, ինքզինքը բռնել ուղելով. այո՛, մենք այդ գիտեմք. Սաքրէ-Քէօրի մէջ բոլոր սասն եւ ութ տարեկան ազնուական ազջիկները մայրապետ ըլլալ կուզեն, եւ ձիզուիթներուն բոլոր աշակերտները նորընծայարան մտնել կը փափաքին: Բայց եւ այնպէս, վրայ բերաւ խօսքին շէնք շնորհք մը տալու համար շինծու ծիծաղ մը կեղծելով դէմքին վրայ, զանոնք ամենն ալ իրարու հետ կամուսնացնեն եւ վերջն ալ անոնք շատ չեն զըզջար իրենց ծնողաց հնազանդելնուն համար, որոնք այս մասին իրենցմէ աւելի խելացի են: Վերապատուելի Հայրերը այս գործը աւելի յաջողակութեամբ գլուխ կը հանեն քան որչափ վանական կենաց սէր կրնան ազդել անոնց:

— Մայր իմ, ես Աստուծոյ առջեւ կրնամ ձեզ հաստատել թէ՛ ձիզուիթները զիս իրենց Աւխտին որսալու համար բնաւ խօսք մը չեն ըրած ինծի:

— Հա՛, ես գիտեմ թէ այդպէս է, որովհետեւ շատ փաշպետորդի են. բայց ես կրնամ ձեզ շուտով համոզել թէ՛ իրենց միտքը այդ չէ, թէ՛ որ քանի մը բաներ ձեզ յայտնելու ըլլամ:

— Մայր իմ, պէտք չեն ինծի ձեզ այդ յայտնութիւնները: Ես իմ համոզումներս ու-

նիմ, եւ անոնցմէ զատ ալ ուրիշ համողում չեմ
փնտրուեր բնաւ :

— Խեղճ միամիտ, բարի Հայրերը չէք ճա-
նաչեր դուք :

Այս խօսքերը զիս վիրաւորեցին :

— Բայց ձենէ ուսայ ես բարի Հայրերը սի-
րել, դուք որ իրրեւ կրօնական խեղճ ինձ
ներկայեցիք զանոնք : Հիմայ ձեր կարծիքները
փոխեցիք, մայր իմ, որ ելեր զիս կամբաստանէք
թէ միամտութեամբ իրենց կը հաւատամ. եթէ
այնպէս է, ապա ուրեմն ես ձեր խօսքովը խաբ-
ուած պիտի ըլլամ :

Մայրս տեսաւ որ խօսքը շատ հեռուն սա-
րեր էր :

— Ձեմ ըսեր թէ անոնք բարի քահանաներ
չեն, բայց պատշաճապէս գիտեմ թէ շատ ու-
րախ կըլլան եթէ ձեզ իրենց քովը պահելու
ըլլան : Շիտակը զրուցեմ, իմ ցաւերէս մէկն ալ
այդ է անա :

— Մայր իմ, հիմայ ալ դուք զիս կը զար-
մացնէք. անկեղծութեամբ խօսեցէք, զիս ա-
նոնց քով դրած ատեննիդ չէիք մի ուղեր որ
աշխարհ ուրանալու խորհուրդներ ազգեն ին-
ծի. մայր իմ, պատասխան տուէք այս խօս-
քիս :

Մայրս այս հարցման պատրաստի պատաս-
խան մը տալու պատրաստուած չէր յառաջուց.
վասնորոյ ինքզինքը ժողվեց եւ բաւական քաղց-
րութեամբ ըսաւ ինձ :

Ճառաւ ընտանեաց միակ զաւակն եղած եմ, իմ կրօնական կոչումը անհնազանդութիւն մը կըլլայ եւ հարկ կըլլայ եղեր որ ամուսնութեան վառիար ունենամ: Եւ ինչո՞ւ զիս չզոհեմ, կըսեն. միթէ Սէնթ-Մօրենց գերդաստանին մէկ երկու զաւակ հասցնելը այդչափ դժուար արուեստ է եղեր: Ա, եց ամիս առաջ իմ անձս Աստուծոյ սեղանին նստիլուէս վերջը, պէտք է եղեր որ երիտասարդութեանս բոլոր երազներէն հրաժարիմ, որպէս զի պատրաստուիմ հարուստ ժողովուրդութեան տէր աղջկան մը փեսայանալու. այդ աղջիկը յետոյ պիտի ընտրեն եւ այդ աղջկան հետ ամուսնանալով պիտի աշխատիմ եղեր որ իմ անունս չմարի. ալ այդ կլուելու բան չէ եւ ես չեմ կրնար հաւատալ որ այդ գործը կատարելու համար միայն աշխարհք եկած ըլլամ:

Այս խորհուրդները եւ ուրիշ խել մը աւելի կամ նուազ բանաւոր, անհեթեթ խորհուրդներ մտքիս մէջ կը պտըտցնէի:

Քանի մ'օր անցաւ վրան, մայրս կը խոժոռէր ինձ եւ հետս չէր խօսեր. բայց այս ճամբան բռնելով մեծապէս կը սխալէր. ես ալ յամառութեամբ լուռ ու մունջ կը կենայի: Այս լռութիւնը շատ երկար պիտի տեւէր. մօրս հետ սեղանին վրայ միայն կը պատահէինք եւ ես ծառաներուն առջին պատշաճ յարգանք կը վարուէի հետը. բայց օր մը սեղանէն նոր ելած էինք եւ ես պարտէզ երթալու համար

մեծ սրահէն կանցնէի, որ ատեն մայրս ետեւէս գալով կրկին խօսք բացաւ ինձի հետ սրահին մէջ. հրաւիրեց որ լայն բազմոցին վերայ նստիմ, եւ ինքն ալ եկաւ նոյն բազմոցին վրայ քովս նստաւ:

— Ողջընձեւ ըրիք, ըսաւ ինձի բաւական դաշն ձայնով մը:

— Եւել եւելօք, սիրելի մայրիկ:

Այս խօսքը՝ զոր սիրաւիր կերպով արտասանեցի, քիչ մը յոյս տուաւ իրեն:

— Ա՛հ, որդեակ իմ, գիտեմ որ միշտ բարի է ձեր սիրտը:

— Մայր իմ, սրտագին կը սիրեմ զձեզ:

— Քն՛ջ է, սիրեցեալ որդեակ իմ, այդպէս խօսք մտէ միշտ, ո՛վ իմ մրակ յոյսս աշխարհի վրայ:

Ըսաւ, եւ աչերը արտասուօք լցան:

Մայրս շատ գեղանի էր եւ գուն ուրեք տեսեր էի իւր լայր: Եւր արտասուաթոր աչերու նայուածքը, եւ իւր բուռն ըզձանաց պատասխանող խօսք մը՝ բառ մը ինէ հայցելու կերպով իւր շուրթերու գողգոջիւնը այնպիսի ազդեցութիւն մ'ըրին վրաս որ այս գեղանի անգրիին առջին որ մայրենի գորովը հզօրագոյնս կարտայայտէր, քիչ մնաց որ իւր ոտքը ընկնելով, նման այն երխտասարդին որ իւր տարվալի սիրահարին ծնգացը կը փարի, պիտի ըսէի իրեն:

— Այո, մայրիկ, իմ որոշումս ըրած եմ, ես յաւիտեան քուկդ պիտի ըլլամ:

Վայ ինձի. ինչո՞ւ արդեօք այս խօսքը չը-
 փի: Ինչո՞ւ արդեօք այս մայրական թշուառ սիր-
 ւոր կեղեքեցի, եւ անձիւր մարդու հողեոյն մէջ
 եղած բնազդումներուն դրժեցի. ինչո՞ւ համար
 փոխանակ իմ հպարտութիւնս մեղադրելու, չը-
 նորհաց ներշնչութիւն մը համարեցի դայն խըղճ-
 մըտանքիս մէջ. վերջապէս ինչո՞ւ համար տը-
 խուր քաջութեամբ մը արտեւանունքներս խո-
 նարհեցուցի որպէս զի մօրս կախարդիչ նայ-
 աւածքին չհանդիպիմ: Ա՛յ Սատուած իմ, միթէ
 կընայ ըլլալ որ դու տուած ըլլաս ինձի այն գա-
 զանային ուժը որով նոյն տանն սիրտ ըրի մայ-
 րըս վշտացնելու. եւ միթէ երկնից մէջ յաւի-
 տենական փառք պատրաստած ես այն մարմա-
 րեաց սիրտերուն համար որոնք պինդ հզօր եւ
 պինդ քաղցր սիրոյն ընդդէմ դառնալով կար-
 ծես թէ սիրոյ պաշտօն մը մատուցած կըլլան
 քեզ: Աւանդ ինձ, ես այդ ոյժը ունեցայ այն տ-
 անն: Եւ այսօր սարսուռ մը կզգամ երբ միտ-
 քըս կը բերեմ այն տեսարանը որ փառաւոր օ-
 թոյններով զարդարուած սրահին մէջ տեղի ու-
 նեցաւ, մեր նախնեաց ընտիր ընտիր կենդանա-
 դիրերուն առջին որոնք կարծես թէ իրենց կը-
 աւաններուն վրայ հողի կառնուին, մօրս նման
 խանդով եւ սիրով կը ներշնչուէին եւ գողցես
 անոր հետ ինձի կըսէին. խեղճ միամիտ, սրբան
 կը խաբուիս:

Փամանակէ մը վերջը, երբ իմ վերջին ընդ-
 դիմութեանս մէջ զիս յամառել տուող հզօր

շարժառիթը աւելի սերտիւ հետադասեցի, իմ կարծեօքս հոգւոյս մէջ գտած հայեցողական կենաց իղձերս փոքր 'ի շատէ նկատողութեան անելով իսկ տեսայ որ դառն վրիժու եւ վիրաւոր գոռողութեան զգացում մը անոր մէջ խառնուած էր: Որովհետեւ ինձի ըսին թէ գեղջուկ ճաշակներ ունիմ, շատ լաւ ըսի իւրովի, Աստուծոյ գեղջուկը պիտի ըլլամ ես ալ եւ այս աշխարհային մեծութիւնները առաթոր պիտի կոխեմ: Այն սերունդը զոր ես փառաւորուելով մը պիտի շարունակէի ազնուապետական եւ իշխանական աշխարհի մէջ, ես այս սերունդին ինտով մարիչը սուրբ հրճուանօք պիտի տեսնեմ: Պիտի ընեմ Աստուծոյ այս ողջակէզը որ գոյզն ինչ էր, երբ ընտանեացս կրտսեր զաւակն էի դւ երբ ընտանիքս փառասիրութեան անյագ տեսչանօք փառուած, ազօթատուն մը մանեկս հաճութեամբ կը տեսնէր. բայց այն ողջակէզը այսօր կարի մեծ է երբ իմ հարցս գինանչանը կառնում եւ անխնայ կը ջախջախեմ զայն որպէս զի նորընծայի մը խցիկը երթամ առանձնանամ:

Վերջը իմացայ որ մայրս կը յուսայ եղեր որ ես իւր արտասուածութոր նայուածքին գգուանացը չպիտի կարենայի գիմանալ. բայց սխալած է եղեր: « Դուք գեղջուկ ճաշակներ ունիք » խօսքին յիշատակը դառնացուց միաքս զոր օրինակ սրտին լեզուոյն մէկ խառնուրդը մարդուս բերանը կը դառնացնէ:

— Մայր իմ, կը սխալիք, ըսի իրեն :

Այս խօսքերը որ հանդիսաւոր եւ անուղի ձայնով մը արաասանեցի, իբրեւ մեռելական տխուր զանգակի ձայն մը հնչեցին սրահին մէջ. անոնք իմ վերջին մնաս բարեաւն էին աշխարհի :

— Մայր իմ, կը սխալիք ըսի, ես Սէնթ-Մօրէնց վերջինը պիտի ըլլամ. կը սիրեմ զձեզ բայց նախ քան զձեզ կը սիրեմ զԱստուած, իմ խղճմտանքս եղծանելով միայն ձեզի կրնայի հնազանդիլ, պէտք է որ կամ զայն եւ կամ զձեզ ընտրեմ : Ալ ինչ ուրիշ բան մի վնտըռէք, այդ զորը մեծ եւ արժանի է ձեզի, մի ստիպէք որ զաւակ մը իւր մօրը դէմ խստանայ :

Երբ այս յայտարարութիւնն ըրի այնպիսի ազդու եղանակաւ մը՝ զոր յաւէտ երկնային շնորհաց ձիրք մը քան թէ իմ բնական քաջութեանս արդիւնքը կը համարէի, տեսայ որ մայրս արտասուքները կը սրբէր, այն ատեն վերջին ճիգ մը փորձեց :

— Որդեակ իմ, այդ չէ հնար, ըսաւ :

— Շատ հնար է, մայր իմ :

— Չէ, զաւակս չէ, դուն այդ բանը չպիտի ընես . . . քու մայրդ երեսէ չպիտի թողուս . . . :

— Իմ որոշումս եղած լմնցած եւ անդառնայի է :

— Շատ եւ շատ պիտի ազաչեմ քեզի :

— Խեղճ մայրս, սիրտս խշիկ խշիկ մի ընէք :

— Իմ գաւակիս ծնգացը պիտի փարիմ . . . :

— Զէ, մայր իմ, այդ բանը մի ընէք. եթէ ոչ շատ կը վշտացնէք զիս : Արիացիք եւ համակերպութեամբ համբերեցէք :

Եւ տեսայ որ մայրս խոնարհեցաւ եւ ծուներ իջաւ առջիս :

— Մայր իմ, ան մայր իմ, խնդրեմ, սիրտս մի կսկծեցնէք եւ մի ստիպէք զիս որ դուք աղաչական իմ ոտքս ինկած ատեն՝ ձեր կամաց դէմ յամառիմ :

Եւ թեւէն բռնելով վեր կանգնեցուցի եւ իւր տեղը նստեցուցի զինքը :

— Որդեակ իմ, որդեակ իմ :

— Թշուառ մայրիկ, արիացիք եւ պնդեցէք ձեր սիրտը . բայց զիս մի սպաննէք, ես աշխարհինը չեմ կարող ըլլալ :

— Ա՛հ, ըրէ ինծի այդ զոհը :

— Ոչ մայր իմ, ալ մի պնդէք այսուհետեւ : Ձեր յամառելովը յաղթութիւնը աւելի վարձուց արժանի կըլլայ ինծի համար Աստուծոյ առջին ըստ որում զիւրազնի չեմ կարող շահիլ զայն :

— Դու անգութ ես :

— Մայր իմ, յիշեցէք սրբուհին Շանթալ. նա իւր կոչման հրաւերին հետեւելու համար սիրտ ըրաւ եւ իւր որդւոյն մարմնոյն վրայէն անցաւ : Աշխարհ համայն սքանչեցաւ այս զիւրյաղնական քաջութեան վրայ : Արնաք ըսել թէ անկարեկիր սիրտ մ'ունէր նա :

— Բանբէ, ես ալ իւր դասկին պէս պիտի ընեմ:

— Ի՞նչ կըսէք, մայր իմ:

Ոտք ելայ խելքս գլխէս գացած. կարծէի թէ կը զառանցէի:

— Հանդարտեցէք, մայր իմ, ըսի իրեն անպատմելի աղիւստ մը զգալով հոգւոյս վրայ:

— Այո, վատարանց որդի, կուզեմ գիտնալ թէ զքեզ ինն ամիս կրող արգանդը առաթուք կոխելու սիրտ պիտի ընես:

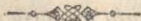
Եւ երբ ես, դիւահարի մը նման խելքս գլխէս գացած սրահին կիսաբաց դուռը կը յառաջանայի, մայրս ինէ առաջ խոյացաւ հոն եւ դրան առջին յորսայս վառուելով.

— Օ՞ն ուրեմն, տեսեմ կընամ յանդգնիւ ըսաւ:

— Աստուած իմ, ներում շնորհէ ինձի:

Մայրս հոն մարմարի նման անշարժ եւ պինդ կեցեր էր որ իւր մարմնով նիւթական խնչընդոս մ'ըլլայ իմ քայլերուս՝ վերջին պարկեշտութիւն մը կը պատուիրէր ինձի որ այն խըրոցը կարելով չանցնիմ:

Աստուած իմ, թողութիւն շնորհէ ի Սրբուհւոյն Շանթալի քսամեկի քաջութիւնը ունեցայ հոն:

ՈՒՔԻՇ ԿՍԿԻԾ Մ՝ԱԼ

Իբրեւ մայրասպան ոմն, սոսկում մը զգալով ըրածիս վրայ, հազիւ թէ երեք քայլ առեր էի արտագաւթին մէջ եւ ահա ճեպընթաց մը շնչասպառ Սէն-է-Մարնէն հասնելով ներս մտաւ, ապարանքին պահապանն ալ ետեւէն : Լուր բերաւ մեզ որ խեղճ հայրս վտանգաւոր ճգնաժամի մը մէջ ըլլալով՝ իւր կինը եւ զաւակը կը խնդրէր ստիպով :

Մայրս նոյն միջոցին ոտք կլած էր մահաշուք հանգարտութիւն մը կը տիրէր դէմքին վրայ :

Սլ հետս շխտեցաւ այնուհետեւ եւ իսկոյն ճամբայ ելանք :

Երբոր հասանք մեր երկիրը, հայրս դեռ կենդանի էր :

Նախ մայրս մտաւ առանձին ոգեւարին սենեակը . շատ չանցած եկաւ ինձի .

— Սկէք փութով որ ձեր հօրն օրհնութիւնը առնուք, ըսաւ :

Նոյն ատեն սրտաճմիրկ տեսարան մը բացուեցաւ մեր առջին :

Հայրս իմացուց մեզ թէ իւր մահը մօտ էր : Իւր կսկիծը զոր չէր կրցած փարատել, գերեզման կը տանէր գինքը : Մայրս որ, մինչեւ այն ատեն, հիւանդութիւնը ծանր չէր կաշճած,

զգաց որ իւր բոլոր յոյսերը մուխի պէս կը ցըն-
գէին . ուստի յուսահատ արտասուքներ թափեց
աչերէն : Հայրս՝ իւր մահուան մահիճին մօտե-
ցուց զիս , իւր պինդ սրտաբուղխ օրհնութիւն-
ները տուաւ ինձի : Եւ

— Խեղճ տղայ , ըսաւ , կուզէի խնդրել քե-
նէ որ չթողուս որ Սէնթ-Մօրէնց գերդաստա-
նը կորսուի եւ անհետ ըլլայ , եւ կը փափաքէի
որ այս աշխարհի մէջ քու եղբորդ տեղը բըռ-
նէիր որու վրայ արդարացի եւ անչափ յոյսեր
հիմնած էի : Բայց ինչո՞ւ արդեօք այս բանը
խնդրեմ քենէ : Միթէ դու այս պահուս քու
անձիդ տէր ես : Ես ամեն բան գիտեմ . յաւի-
տենականութեան մէջ մտնելու կէտիս , կը դժ-
կամակիմ քու բնազդումներուդ վրայ ամենա-
փոքր բռնութիւն մը բանեցնելու :

Եթէ կամք ընելու ըլլայիր , մարդկային վեր-
ջին ուրախութիւնը կրնայիր տալ ինձի եւ ես
դո՞ն կ'ըլլայի եթէ այդ ուրախութիւնը միայն
հետս տանէի աշխարհէս : Բայց չեմ ուզեր որ
օր մը խղճի խայթով տանջուիս ինձի ժխտա-
կան պատասխան տալուդ համար : Սղոսա եղիբ
ուրեմն , սիրեցեալ որդեակ իմ , որ միակ շա-
ռաւիղդ ես նախնի ընկերութեան մէջ փառօք
փայլող գերդաստանի մը զօր կարծեցի թէ չը-
քեղութեամբ ներկայեցի արդի ընկերութեան
մէջ : Թող քո ազատ հաճութեամբդ ապրի նա
վերստին կամ մարի 'ի սպառ : Պարոն Սէնթ-Մօ-
րէնց Մարգիդ , ձեր հայրը իւր վերջին օրհնու-

Թիւնը կուտայ ձեզի, եւ կը պատուիրէ միայն որ աշխարհի վրայ բարի մարդ մը ըլլաք:

Ընդ այս յարտասուս ցնդեցայ եւ սիրտս խըշիկ խշիկ եղաւ. այսօր իսկ, այս ցաւագին բաժանումէն 'ի վեր երկար տարիներ անցնելէն վերջը, տակաւին այս յիշատակը իմ աշերուս առջին պատկերացած ատենը, աղէկէզ կը մորմոքիմ եւ ինծի այնպէս կը թուի թէ ազնիւ մայրս օրհասականներու հանդիսաւոր ձայնով ինծի կ'ըսէ. — Ազա՛տ եղիր, սիրեցեալ որդեակ իմ:

Մօրս խօսքերը, թախանձանքները եւ արտասուքը չէին կարողացած սասանեցնել իմ անքայքայելի կամքը. եւ սակայն հօրս՝ իւր գերդաստանի վերջին շառաւիղին արժանապատուութեան համար եւ իմ այրական խղճիս համար ցոյց տուած յարգանքը սաստիկ արգահատեց զիս: Իւր բազկացը մէջ դիմեցի եւ արտասուօք թացի զինքը: Ո՛հ, հայրենի գորովէն ո՛րչափ զուրկ մնացեր էի մինչեւ այն ատեն: Այնպիսի տարիքի մը մէջ, ուր երիտասարդական սրտին որ եւ է բանի մը տուած սէրը տնեղձ կը մնայ միշտ, մեր անմիտ դաստիարակութիւնը ընտանեկան ջերաջերմ գիրկընդխառնումներէ կը զրկէ զմեզ եւ մեր սրտի մէջ գոգցես թափուր կը թողու այն տեղը՝ ուր Աստուած կ'ուզէր որ մեր որդիական սէրը գտնուէր:

Նոյն պահուն, մտադիւր անձս կը գնէի

հօրս կենայր վրայ : Սակայն 'ի զո՛ւր , իւր ան-
ձին վրայ ըրած ճիգը եւ զինքը յուզող ազդում-
ները ազետալի վայրկեանը փութացուցին : Եւ
սակայն դարձաւ երեսոս նայեցաւ իբրու թէ
խօսք մը, բառ մը կ'ակնկալէր ինէ : Այս նայ-
ուածքը բոլոր խորհուրդներս եւ բոլոր յառա-
ջադրութիւններս վեր 'ի վայր ըրաւ :

— Հա՛յր իմ , սիրեցեալ հա՛յր իմ , գոչեցի
վերջին գիրկընդխառնումով մը իմ բազկացս
մէջ սեղմելով զինքը, կ'երգնում ձեզ որ պիտի . . .

— Ո՛չ , ո՛չ , ընդմիջեց խօսքս տկար ձայ-
նով մը . . . Ազա՛տ եղիր , որդեա՛կ իմ :

Այս եղաւ իւր վերջին խօսքը եւ աւանդեց
հողին . հանդստեան ավուր պարտաւորութիւն-
ները կատարեցինք իւր վրայ :

Մայրս հազիւ քանի մը օր անցուց այս դը-
ղեկին մէջ որ ա՛լ այնուհետեւ սոսկում կ'ազ-
դէր իրեն , եւ 'ի միասին դարձանք 'ի Փարիզ
ուր մեր սուգի ձիգ ամիսները անցունելու
միտք ունէինք : Կենացս բոլոր բերկրութիւն-
ները 'ի սպառ վերջացած էին . ընտանեաց այս
միայնութիւնը ուր երկու հողի միայն միմեանց
պատահելով՝ մեր արտառքները իրարու կը
խառնէինք , խորին տպաւորութիւն ըրաւ հող-
ւոյս վրայ : Երիտասարդական աշխոյժս կորու-
սեր էի . այնպէս զի եթէ չափահաս մարդու
կատարելութեան տակաւին ժմնած չէի ալ նէ ,
գէթ կը զգայի որ զգաստ եւ զգօն կեանք մ'
վարելու կազմ եւ պատրաստ էի :

յայրս , յառաջուրնէ աւելի , բարեպաշտական կրթութեանց տուած էր անձր : Հայր Ռօմանէ որ երբեմն , իւր խոստովանող կանանց բարեպաշտական ծայրայեղութիւնները չտիաւորելու կը մտաբերէր , մեռած էր նոյն ատեն . եւ մայրս իրեն հոգեւոր առաջնորդ ընտրեր էր նախնի Քարուչին մը որ անհնարինս մօլեռանդ մարդ մը ըլլալով , հաւտաապէս կը հաւատար որ Քրանսայի փառքը եւ բարեկեցութիւնը Սուրբ—Յրանչիսկոսի կարգին վերահաստատութենէ կախում ունէին :

Կ'երեւի թէ մայրս խորհուրդ հարցուցած ըլլալու է թէ արդեօք ի՞նչ կրնայ ընել այս միակ որդւոյն նկատմամբ որ յամառութեամբ կ'ուզէր Սէնթ—Մօրէնց սերունդը իրմով մարել :

Քարուչինը իւր միաբանութիւնը միտքը բերաւ . ուստի մեր սուգը պատճառ բռնելով քանի մ'անգամ տեսութեան եկաւ ինծի . սա զիտէր թէ ճիզվիթները որպիսի միսթիստիան գաղափարներով տողորեր էին միտքս . մեծն սուրբ Յրանչիսկոս ա'Ստիզը իմ առջիս երկինք բարձրացուց . բայց ճիզվիթներուն մէջ ընկերութեան սուրբերէն գատ ուրիշ ճշմարիտ սուրբ չի կրնար ըլլալ , ուստի հարկաւ ես ալ անոնցմէ գատ ուրիշ սուրբ չէի ճանչեր կամ գէթ զիս սքանչացնող եւ իւր օրինակին հրապուրող սուրբ մը չէի ճանչեր անոնց մէջ . Վասն որոյ Քարուչինին լարած ծուղակին մէջ

չ'ընկայ . մանաւանդ թէ քչիկ մը խենթի հոտ կու գար ինծի այս պատուելի սուրբ Ֆրանչիսկոսէն որ կ'երթար անասնոց խօսակից կ'ըլլար , եւ ծածաններն (սալան ձուկն) ու թռչունները՝ իւր եղբարքը եւ քորքը կ'անուանէր :

Յետոյ իմացայ որ Քարուչինը մօրս ըսեր է որ պարապ բան է այսպիսի պինդ գլուխէ մը ո եւ է բան ակնկալել :

Փարիզ դառնալէս 'ի վեր , թէ իմ մօրս վրայ ունեցած իրական ճշմարիտ սէրս եւ թէ մեր երկոցունց սիրտը միանգամայն խոցուած ըլլալը պատճառ եղան որ առաւել մօտեցանք իրարու : Մայրս գոգցես մտոցած էր մեր մէջ տեղի ունեցած սոսկալի կռիւր , եւ ես մտքէս անգամ չէի անցըներ որ իմ կարծեօքս գիւցազնական համարած մէկ գործիս համար ներում խնդրէի իրմէ . միայն թէ յառաջուրնէ աւելի խանդակաթ սէր մը կը ցուցընէի իրեն : Գծբաղդութիւնը զօրաւոր դաս մ'է . ուստի այս գերեզմանական լռութեան առջին որ հիմայ կը տիրէր այս շքեղ ապարանքին մէջ ուր աշխարհի բոլոր բերկրութիւնները տեսած էի , գոգցես ներքին ձայն մը կ'ըսէր ինծի թէ , վշտակիր ամուսնոյ մը եւ մօր մը սրտին վրայ նոր կսկիծ մը յաւելցնելէ յառաջ , պարտաւոր էի թողուլ որ անոր վրայ բացուած վէրքերը բուժին նախ : Ուստի զգուշացայ իրեն հետ աւանակ խօսք մը բանալէ որով իմ առաջադրութեանս անդառնալի ըլլալը կերպով մը զգացընէի իրեն :

Լռելեայն զինագուլ մը կար մեր մէջ . բայց այս վիճակը չէր կրնար երկար տեւել : Հաւանական է որ մայրս, որ զիս կը զննէր, իւր գաղափարներուն նպաստաւոր կերպով մեկնեց իմ լռութիւնս . ականջ չկախեց իւր Քարուչինին հետեւութեանցը որով նա կ'ըսէր թէ համակերպութեամբ համբերելէ զատ ուրիշ բան մը նացած չէր իրեն . այն ատեն վերջին ճիգ մը փորձել ուզեց :

Բայց այս անգամ խօսակցութիւնը երկուստեք մեծ հանդարտութեամբ տեղի ունեցաւ մեր մէջ :

Մայրս հրաւիրելով զիս որ միտքս բացատրեմ, նախ յայտնեցի իրեն որ մեր դժբաղդութիւնները աշխարհէ առաւել եւս անջատեր էին զիս, եւ յիշեցուցի իրեն որ մեծ սրահին մէջ պատահած ցաւալի տեսարանէն վերջը, հարկ չէր որ իմ որոշմանս ուրիշ ապացոյցներ փնտռէր, այնու զի ոչինչ իշխանութիւն չէր կարող խախտել զայն :

Ընդ այս, ա'լ չպնդեց մայրս, եւ խելամուտ եղաւ որ պարտաւոր էր յարգել հոգեվար հօրս ինձ թողած ազատութիւնը : Այն ատեն խօսակցութեան ձեւը փոխելով վերջին յուսոյ մը պինդ կռուեցաւ :

—Քա՛ջ է . որդեակ իմ, գէթ մայրդ լըքեալ մի' թողուր . հոս քահանայութեան մէջ մտիր . Փարիզի կղերանոցն արգոյ Սուլբիկեանց ձեռքն է . անոնց դպրոցէն դուրս ելած է Ծե-

ներոն . Եկեղեցւոյ մէջ ուրիշ շատ բարձրաստիճան քահանաներ դաստիարակուած են անոնց ձեռօք : Այսպէս դու քու կոչմանդ կը հետեւիս եւ ես գէթ ուրախ կ'ըլլամ որ դու իմ քովէս չես բաժնուիր :

—Քահանայութիւնը իմ կոչումս է , ըսի իրեն , բայց աշխարհական քահանայ ըլլալու փափաք չունիմ :

—Ի՞նչ ըլլալու փափաք ունիս սւրեմն :

—Մայր իմ , ձիզութիւններու մէջ մտնալ կ'ուզեմ :

—Ո՛վ Աստուած իմ , ձիզութիւններու մէջ մի . ստուգիւ այդ առաքինի Հայրերը շատ սիրեր եմ , եւ դեռ եւս կը սիրեմ զանոնք , վասն զի անոնք միայն կարող են երիտասարդները քաջ դաստիարակել : Բայց եթէ գիտնայիր ինձի պէս թէ ի՞նչ ժամանակներու մէջ կ'ապրիմք , կը տեսնէիր այն ատեն որ խելացութիւն չէր անոնց մէջ մտնելը . դու չես գիտեր թէ անոնք մազէ կախուածի պէս են Ֆրանսայի մէջ , այնպէս որ վեց ամիս չանցած պաշտօնեայք պիտի ստիպուին զանոնք զոհելու : Եթէ կարու լոս ծ . պայմանաժամ մը ուզած չըլլար , արդէն գործը եղած լինցած էր մինչեւ հիմայ : Բաց յայսմանէ՛ եթէ ձիզութիւն ըլլաս , գուցէ զքեզ աշխարհի ծայրերը յուղարկեն , եւ այն ատեն դու ինձի համար 'ի սպառ կորսուած կ'ըլլաս :

—Մայր իմ , ո՛ր գիտէ , թերեւս Աստուած զիս կը կոչէ :

—Քաջ է, եւ միթէ մեր քահանաները ձիզ-
ուիթներու չափ արժանիք չունի՞ն :

—Մայր իմ, ձիզուիթները միայն առաքինի
քահանաներ են աշխարհի մէջ :

Մայրս դառն ծիծաղով մը միայն պատաս-
խան տուաւ այս միամիտ խօսքիս, զոր պինդ
ուսեալ դպրոցականի մը նման ստէպ կը յեզ-
յեղէի :

Խնդիր մը կը ներկայանար աչերուս առջին,
այսինքն թէ մայրս այս բոլոր կագ եւ կռիւ-
ներէն վերջը հաւանութիւն կու տար որ քահա-
նայ ըլլայի, բայց քահանայութեան պինդ մեծ
պատիւը՝ այն է ձիզուիթ ըլլալու շուքը կը
զլանար ինձի :

—Բայց, թշուա՛ռ տղայ, ըսաւ ինձի, եկե-
ղեցական աստիճան առնող բոլոր Սէնթ—Մօ-
րէնք, աշխարհական քահանաներ, մեծ արբա-
յարաններու արբաներ, եպիսկոպոսներ եւ կար-
գինալներ եղած են միշտ : Անոնց կենդանա-
գիրները հոն վարը ունիս, վրայ բերաւ :

Մօրս բուն միտքը չկրցայ ըմբռնել այն ա-
տեն . մարդ տասն եւ ութ տարեկան հասակին
մէջ փառասէր ըլլալէ շատ հեռու է ընդհան-
րապէս . ժամանակ անցնելէ յետոյ երբ փորձա-
ռութեամբ լուսաւորեցայ, քաջ թափանցեցի
այն ատեն՝ որ ազնիւ մայրս իւր անդրանիկ որ-
դին աշխարհի մեծութեանց սահմանած ատեն
փափաքեր է եղեր որ իւր կրտսեր որդին ալ,
ժամանակաւ Սէնթ—Մօրէնց գերդաստանի

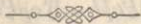

պարծանք եղող Յկեղեցւոյ աւագ պատիւներուն հասնի: Հայր Ռօմանէ այս մասին իւր դիտումներուն բնաւ հակառակած չէր, եւ մայրս զիս ճիզուիթներուն յանձնած ատեն կը յուսայ եղեր որ իւր դիտաւորութեանց կը նպաստեն անոնք. բաց յայսմանէ կը կարծէր թէ իմ սըրտիս վրայ ունեցած ազդեցութեամբը, աշխարհական կղերին մէջ աստիճան առնելու կրնար համոզել զիս: Կը յիշեմ որ շատ անգամ խանդագին խօսք բացած էր ինձի մէկ երկու ազնուական երիասարգներու վրայօք, որոց մէջ էր նաեւ երիտասարդ տը Պոնայը որ յետոյ եպիսկոպոս եւ կարգինալ եղաւ. եւ մայրս ասոնց համար ըսած էր՝ որ անոնց ընտանիքները ստոյգ գիտնալով որ իրենց զաւակները օր մը եպիսկոպոս պիտի ըլլային, հաճութեամբ տեսեր էին անոնց՝ քահանայութեան աստիճան առնուլը:

Մօրս տուած պատասխանս սա եղաւ:

—Սիրելի մայր իմ, իմ միակ նպատակս է Աստուծոյ կամաց հնազանդիլ. իմ կոչումս զիս վերապատուելի Հայրերուն քով կը կոչէ. ես անոնց մէջ պիտի մտնեմ եւ դուք պիտի հաճիք իմ կոչմանս դէմ արգելք չհանելու:

—Քաջ կը տեսնեմ, ըսաւ մայրս, որ ձեր սիրտը գօսացուցած են. կիմանամ որ դուք այլ եւս ձեր մայրը չէք սիրեր:

ՃԻՋՈՒԻԹԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԳՊՐՈՑՆԵՐՈՒ

ԽԱՓԱՆՈՒԿԸ

Հայր Ռօմանէ մարգարէացի էր, եւ կառավարութեան խորհուրդներու մէջ ձիգութեաց վերաբերութեամբ ինչ որ անցնէր դառնար, մայրս քաջ տեղեկութիւն կ'առնուր անոր վրայ: Արքայական հրաման մը որ զուրկ էր արժանապատուութենէ եւ անկեղծութենէ 1828 յունիս 16 ին երեւան ելաւ:

Այս հրամանը կը պատուիրէր որ ժառանգաւորաց երկրորդական դպրոցները « Որ զարգիս էքս, Պիլսօէմ եւն . կը գտնուէին եւ արգելեալ կրօնական միաբանութեան մը միաբան եղող անձանց կառավարութեան տակն էին, Համալսարանի տեսչութեան հպատակին . բաց յայտմանէ զի ոչ ոք կարենայ համալսարանէ կախում ունեցող վարժարանի մը մէջ մտնել, մինչեւ գրով չհաստատէ թէ Ֆրանսայի մէջ օրինաւորապէս չհաստատուած միաբանութեան մը անդամակից չէ »:

Արքայական երկրորդ հրաման մը, ժառանգաւորաց երկրորդական դպրոցներու տասն եւ չորս տարեկանէ վեր աշակերտաց կը հրամայէր որ երկու տարի ուսանելէ յետոյ քահանայական աստիճան առնուն:

վանդակ Ֆրանսայի մէջ քսան հազարէն աւելի աշակերտ չպիտի պարունակէին . այս վարժարաններու մեծաւորները կառավարութենէ յատուկ հրաման պիտի առնուին . եւ այս ամէնը շարեւիտ համար իւրաքանչիւրը 150 Քրանքնոց ութ հազար հատ կիսաթոշակ կը նեւէին կղերին երեսին որպէս զի այս՝ կասկածանաց ենթակայ եղող եւ շլատուած հաստատութիւններուն սահմանուին :

Այս հրամաններուն առաջինին ստորագրութիւնն էր Բօրթալիս , պաշտօնեայ արդարութեան , եւ երկրորդինը՝ Ֆէօթրիէ , եպիսկոպոս Պօլէի , պաշտօնեայ եկեղեցական գործոց :

Ինչպէս կը տեսնուի , ճիզվիթներուն առնուր այս հրամաններու մէջ արտաբերուած չէր . կրնային ուրեմն Ֆրանսա մնալ եւ քահանայական պաշտօն վարել . սակայն պահանջուած երդումը չկրնալով ընել , վարժապետութիւն չէին կրնար ընել : Կառավարութեան ձեռք առած այս միջոցէն դատ , թեմական հաստատութեանց վրայ ազատութեան դէմ օրէնք մը կար : Կղերը սաստիկ տժգոհութիւն ցոյց տուաւ այս հրամաններու վրայ , եւ ճիզվիթները բազմովին անոր հետ 'ի միասին զոհ եղած համարուեցան : Կղերը խելամուտ չեղաւ որ ճիզվիթներուն ծայրայեղ անժողովրդականութեան ազդեցութիւնը իրեն ալ փնասաբեր պիտի ըլլար . յիմարութեամբ անոնց պաշտպան եղաւ , եւ իւր ազդեցութեան տակ ե-

զող թերթերը , այս հրամանները՝ հարստահարութեան եւ հալածանաց արարքներ անուանեցին իբրու թէ անտնցմով եկեղեցին՝ Ներոնի եւ Գիոկղեարիանոսի ժամանակի վիճակը կ'ունենար :

« Յնձացէք եւ ծախս հարէք , ծնունդք ամբարշտաց եւ սրբապղծաց , կրտէր իւր թերթերէն մէկը , խոովարար մատենադիրք , ծախս հարէք : Ահաւասիկ քահանայ մը (Պ. Յիօթրիէ) որ սրբավայրը ձեզ կը մատնէ . ահաւասիկ ատենակալ մը (Պ. Բօրթալիս) որ իշխանութիւնը ձեզ կը մատնէ : Գուք կուզէիք որ եպիսկոպոսք շղթային , ձեր ուզածէն աւելին կրնէն աւասիկ , այսինքն կը խողխողին դանոնք . ինչ որ Յեզափոխութիւնը չկրցաւ շորթել Պօնաբարթէն , այս օր երկու պաշտօնեայք կը խրլեն օրինաւոր միապետութեան ձեռքէն . երկոքին եւս կը մրցին իրարու հետ թէ մի աւելի եռանդով կրնայ արմատաքի բնաջինջ ընել քահանայութիւնը եւ Յեզափոխութեան գործը այսպէս 'ի գլուխ հանել » :

Արնչեւ իսկ այս կրօնական թերթերը կը նկարագրէին Պօլէի եպիսկոպոսը իբրեւ վատթար պաշտօնեայ մը . « վատասիրտ եւ միանդամայն խարդախ , եւ իբրեւ նոր ոմն Յուլիանոս , դաւաճան առ եղբարս , առ հաւատն եւ առ թագաւորն իւր , գոր եկեղեցին իւր խիստ անդուծ հալածիչներու կարգը պիտի դասէ՞ իրաւամբ » :

Ողորմելի թագաւորութիւնը ազատամիտ կուսակցութեան ձիգվիթաց դէմ ունեցած զայրոյթը հանգարտելու համար, տկարամտութեամբ Ֆրանսայի կղերն ալ կռիւին մէջ խառնեք էր: ձիգվիթները այս սխալանքէն օգուտ քաղեցին. անմոռնչ զոհերու կերպարանք առին իրենց վրայ եւ թոյլ տուին որ կղերը զիրենք պաշտպանէ, միանգամայն անձամբ անձին իրենց պաշտպանութեան փոյթ տանելով: Այս պարագային մէջ խորամանկ սատանութիւն բանեցուցած եղան, եւ լամնէ որ զանոնք չէր սիրեր, արքայական հրամանագրերու բուռն ստիսներէ մէկն եղաւ:

Եպիսկոպոսք միաձայն ոտք ելան, եւ Քըլերմօն—Թօնէր կարգինալին ձեռօք միաբարբառ բողոք մը հրատարակեցին, որով հռչակաւոր «ՈՉ ԿԱՐԵՄՔ» ը յայտնեցին: Թագաւորը արդեւք դրաւ անոր որ Թիւլլըրիի պալատը չներկայի այնուհետեւ:

Այս բուռն թշնամանքները, միանգամայն ըսելով, նկուռն ըրին կղերը որ ասով ժողովըրդականութիւնը կորոյս. բայց այն թշնամանքները յաղթանակ մը եղան ձիգուիթաց համար: Ասոնցմէ շատերը Փարիզ մնացին, միայն թէ Ֆրանսական սահմանագլխոյն վրայ եւ Պելճիգայի, Հելվիտիոյ ու Սպանիոյ մէջ եղած ձիգուիթաց զպրոցները իրենց մէջ ընդունեցին այն աշակերտները՝ որոնց ծնողքը թոյլ տուին անանց որ իրենց դաստիարակներու բաղդին բաղդակից ըլլան:

Զիարդ եւ իցէ, այս հրամանագիրը սոսկալի հարուած մ'եղաւ Ղնկերութեան համար. ըստ որում մանաւանդ՝ ոչ եթէ յեղափոխական հնարքով մը այլ յոյժ—քրիստոնեայ թագաւորի մը, Պուրպօնի մը անուամբ փակուեր էին իրենց դպրոցները, որով առանց արտաքուստ օրինաւոր գոյութիւն ունենալու թեմերու կղերին հետ խառնուած կը գտնուէին, այն կղերին՝ որ իրենց արհամարհանաց առարկայ եղած էր հանապազ : Վասն որոյ կ' սպասէին որ թագաւորը պահ մը հասարակաց կարծեաց տիրանալով կարենայ զիրենք յետս կոչել 'ի մեծ ցընծութիւն կրօնասէր կուսակցութեան : Այս արդիւնքը ձեռք ձգելու համար, միտքերու յուզումը գրգռեցին միշտ. լրագիրները յիմարութիւն ընելով սա հմանագրասէր Ֆրանսայի եւ պատգամաւորաց Խորհրդոյն սպառնացան որ Վանտէեան բանակները նորէն ոտք պիտի ելնէին : Սեղանին եւ գահին նիզակակցութեան մեծ խօսքը՝ որ առանց սեղանը փրկելու գահոյից կորստեան պատճառ կ'ըլլայ, օր ըստ օրէ մեկնութեանց առարկայ կ'ըլլար եւ ապագային համար իբրեւ խարխալ փրկութեան կը հրատարակուէր :

Ճիզուիթները, Քօլմարի քաղաքային ատենին առջին դատուող՝ հրիտակի մը անվաւերութեան դատին մէջ, տեսան որ իրենց թըղթակցութիւնը երեւան ելաւ. եւ գործն ալ, Պ. Հանրի Պիք անուն ժառանգութեան աւան-

դասպահի մը ձեռօք, կտակաւ ձիզուիթներուն թողուած ընդհանրական հրիտակի մը վրայ էր : Ի սկզբան կտակագիրը իւր ստացուածները թեմական կղերանոցին թողուլ ուզեր էր, « Ըստ որում, կը գրէր, ձիզուիթներու դաւառապետ Առիվէլ Զօր, կղերանոցները ստացուածի տէր կրնան ըլլալ, մինչդեռ ձեր Ուխտը տակաւին օրինաւոր գոյութիւն չունի » :

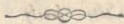
Կայր Առիվէլ պատասխան կուտար այս գրոյն .

« Մեր ընկերութիւնը առաւել քան որ եւ է կղերանոց մը օգտակար է կրօնի եւ Եկեղեցւոյ . ուստի նախապատուութեամբ մեր ընկերութեան տալ հարկ է : Իսկ օրինաւոր գոյութեան խնդրոյն գալով, Պուրպօծները իրենց գահոյից վրայ որչափ անսասան մնան, նոյնքան եւս անդրդուելի կ'ըլլայ մեր Ուխտին գոյութիւնն ալ : Եթէ տնօնք հաստատուն մնան, մեք վերստին պիտի հաստատուիմք եւ ճանաչիմք, եւ մեր ընկերութիւնը այն ատեն միայն կրնայ 'ի վտանգի ըլլալ Յրանսայի մէջ, երբ կրօնի դէմ նոր դաւաճանութիւն մը Պուրպօծներն ալ գահընկէց ընէ :

Լրագրաց միջոցաւ հրապարակուած այսպիսի վկայագիրեր, չէին կրնար հասարակաց կարծիքը ձիզուիթաց ընկերութեան հետ հաշտեցնել : Ուստի Ընկերութիւնը համակերպութեամբ մեկուսի քաշուեցաւ, բայց իւր տաճած սիրական յոյսերն ալ մէկգի չթողուօ :

Արդարեւ Ղնկերութեան պինդ սատանորդի եւ պինդ թափանցող մտաց տէր Հայրերուն տարօրինակ դաս մը արուած եղաւ ապագային համար, այնու զի ոչ թէ Պուրպօնի գերզատանը՝ այլ նոյն ինքն Հանրապետութիւնը թողտուութիւն պիտի ընէ եղեր իրենց որ կրկին երեւան գան եւ բովանդակ Յրանսայի մէջ չըքեղ գպրոցներ բանան :

Իմ Սուգիս առաջին ամիսները անցեր էին, եւ 1829ի սկիզբներն էինք. ես Սէնթ—Աչէօլի մէջ մէկ քանի հարեւանցի ուսմանց կը պարապէի. հօրս բոլոր թուղթերը կարդի դրած էի եւ շիտակը ըսելով, զանոնք հարեւանցի մը աչքէ անցուցի այն ատեն. յետոյ անոնց մէջ պատուական վկայագիրեր գտայ : Ժամանակը այսպէս անցաւ. բայց երբ կը խորհէի թէ խեղճ մայրս թողելու վայրկեանը կը մօտենար, սարսափ մը կը զգայի, միանգամայն սրտիս անձկութիւնը իբրեւ մեղապարտ տկարամտութիւն մը կը մեղադրէի անձիս :

Ժ.

ՄՈՒԻ ԵՌԱՆԴ

Արդարեւ տարօրինակէ բան մ' մտաց յափշտակութեան մարդկային խղճի վրայ բանեցուցած հմայքը : Այսօր չկայ մոլի եռանդ մը զոր իւրովի մեկնած չըլլամ : Այն երիտասարդ-

ները զորս Ղեռան Մերուկը իբրեւ յելուզակներ իւր չորս դին կը սփռէր, գազանային հեշտութեամբ մը կը հնազանդէին իրեն եւ մահուան դիմագրաւ կ'ըլլային. Մարգարէն իւր արքայութեան մէջ անոնց կ'սպասէր: Հոս կը պարտաւորիմ մօրս նկատմամբ բռնած անարժան ընթացքս խոտտովանիլ. այսօր, անօգուտ ապաշաւի մը բոլոր անկեղծութեամբը կ'ըսեմ որ մեծ վատութիւն ըրի: Թշուա՛ռ մայրիկս, ամենայն սփովանաց դառնագին կսկիծներուն տանելու պարտաւորուած էր: Իւր անդրանիկ զաւակը աղետալի վախճան մ'ունեցեր էր. դեռ շատ չէր ըներ, հայրս ալ կորուսեր էր: Յըստ օրէ կը տեսնէի որ իւր խորին տրամութիւնը, սրտի վշտերու ընդհանսւր օրինաց հակառակ, իւր սուգի ամիսներուն հետ եւս քան զեւս կը սաստկանար: Ի զուր յուսացեր էր որ 'ի չգոյէ որդիական գորովանաց, գէթ տարիքը եւ մտածութիւնը՝ առ ինքն ունեցած պարտաւորութեանս սրբութիւնը պիտի զգացնէին ինծի: Իւր լուծիւնն իսկ քնքուշ դաս մը միանգամայն անմոռնչ ազաչանք մ'էր ինծի համար, որում պարտ էի անսալ: Այլ ես այս ամենը առաթուր կոխեցի, ըստ որում զիս կրօնամոլ ըրեր էին:

Ընկերութիւնը, 1828 յունիս 16ի արքայական հրամաններէ վերջը, Ֆրանսայի մէջ ունեցած ութ դպրոցները թողեր էր, կահը եւ կարասին աճուրդը վաճառելով: Սակայն այս

ըստ ինքեան պարզ գործը մեծ շշուկով եւ ցոյցբով կատարեր էր , մոռնալով որ իրաւունք տուած կ'ըլլար ազատականաց որոնք բնաւ հաւանութիւն տուած չէին որ Ֆրանսացի ձիղուիթները , եպիսկոպոսաց յատուկ եղած դրսւրոցներուն մէջ ուսուցիչ ըլլային խելօքիկ մը : Ես բնականաբար հաւնեցայ այս անպատեհութեան որ եպիսկոպոսաց խօսքը սը վտանգէր եւ ասով ասոնք Հայերուն հետ խորամանկ խաբերայութեան մէջ կը բռնուէին : Բայց այն ատեն այսպիսի ոչինչ բանի մը համար կանգ առնուլ չկար , ըստ որում բոլոր միտքերը անհաւատալի յուզման մէջ էին : Խմ սիրեցեալ Հայերուս արտաքսիլը միայն այնպէս գրգռած էր զիս՝ որ պինդ ծայրայեղ առաջադրութիւններ կը մտաբերէի : Մեր սուգին վերջանալուն չսպասեցի : Խոստովանահայրս , ինչպէս յայտնի է , Փարիզ Պաք դռեհին մէջ թողուած Հայերէն մէկն էր :

Օր մը գացի զինքը գտայ :

Աշխուժ բնութեան տէր մարդերուն հազիւ ուրեք պատահած պահերէն մէկուն մէջն էի , ուր միտքը փոքր ինչ կը հանդարտի եւ իմացականութիւնը իբրեւ նժոյգ մը որ սրնթաց արշաւած ատեն կը չափաւորէ իւր ընթացքը , կանգ կ'առնու բանականութեան եւ խղճմտանաց հանդարտութեան առջին : Ուստի ամեն բան պարզաբար յայտնեցի բարի Հօրը որդիաբար : Այսօր իմ խղճի խայթերուս դոյզն ոփո-

փանք մ'է որ կրնամ իւրովի ըսել թէ այս Հայրը կրնար կաաարեալ հնազանդութեան բերել զիս, եթէ նա եւս անտնօրինելի արդարութեան տուած ամենապարզ համոզման անսալով, ինծի պատուիրելու ըլլար որ մօրս քով կենայի եւ իւր ըզձանաց համաձայն շարժէի, մանաւանդ զի մայրս ալ քահանայութեան մէջ մտնելու ազատ կը թողուր զիս :

Հայրը իմ տարակոյսներս վարանումներու տեղ դնելով, չափազանց նախանձու սը եռանդեանն անսաց միայն, կամ գուցէ, ինչ մեղքս պահեմ, իւր Ուխտին նիւթական շահերուն ուշ դրաւ . յայտնի է որ բիւր բիւրոց սակով նորընծայարան պիտի մտնէի ես : Այս մարդուն վրայ մուր քսելու կը դժկամակիմ . բայց եւ այնպէս, անկէ 'ի վեր այս բանին վրայ մտածելով, եւ ճիշուութներուն՝ հարուստ օժիտներու եւ մեծամեծ ժառանգութիւններու ցանկանալու համար ունեցած սաստիկ տենչը աչերուս առջին բերելով, բազում անգամ համոզուեր եմ իւրովի որ Սէնթ — Մօրէնց բիւր բիւրոց հարստութիւնը բաւական ծանր կշռեր էր Հօրը ինծի տուած ջերաջերմ որոշմանը վրայ, զոր ես իբրեւ երկնային պատգամ մը ընդունեցի :

Ինծի այնպէս կը թուի թէ տակաւին կը լսեմ այն խօսքերը որոնք 'ի սպառ վճռեցին իմ ճակատագիրս եւ սոսկալի ապերախտ մը ըրին իս : Հոն, Հօրը սենեկին մէջ էի ծնդարանի մը

վրայ 'ի ծունր իջած . Հայրը քովս նստած էր .
 Լւր բազուկը յուշիկ իմ պարանոցիս փարած
 գոզցես հայրենի գորովով գիրկ ընդ խառնած
 էր ինծի հետ , եւ այսպէս անհաւատալի մագ-
 նիսութիւն մը կ'ազդէր իմ վրայ : Եւ ես զիս
 երջանիկ կը համարէի , թէպէտ եւ վերջին բը-
 նազդում մը որ շատ անգամ՝ հոգւոյն մէջ բնա-
 կող անաչառ դատաւորին խիստ շատ անգամ
 անօգուտ եզող ազգն է , իրազեկ ըրաւ զիս որ
 մտրդը հրաժար կուտար հոգւոյս մէջ :

— Ժամանակը եկաւ , սիրեցեալ որդեակ ,
 ըսաւ ինծի , որ ընէք վերջապէս այն մեծ որո-
 շումը որով 'ի սպառ Աստուծոյ պիտի նուիրէք
 ձեր անձը այն սուրբ ընկերութեան մէջ որում
 պարտական էք քրիստոնէական կրթութեան
 մը օգուտը : Արդարեւ այնպիսի կոշումներ կան
 որոց վրայ վճռակի խօսելու կը վարանիմ . բայց
 սակայն , մեղապարտ կը համարիմ զիս իմ խղճիս
 եւ Աստուծոյ առջին , եթէ ըսելու չըլլամ ձեզ
 թէ՛ Աստուած կ'ուզէ որ դուք մեզի հետ ըլլաք :

Ոչ աշխարհը եւ ոչ աշխարհիկ քահանա-
 յութիւնը արժանի են ձեզ : Դուք աւելի մեծ
 կոչման մը հրաւիրուած էք . դուք արժանի
 էք որ քահանայութեան արքայական չուքը
 կրէք ձեր գլխուն վրայ . եւ մեր մեծանուն
 Հօր սրբոյն Իգնատիոսի դաւակներուն սուրբ
 գերդաստանին մէջ միայն անարատ եւ պայ-
 ծառ կրնայ պահուիլ այս պսակը , *բրայանն
 Կահանայութեան :*

Նախախնամութիւնը , որդեակ իմ , աշխարհի հետ ունեցած ձեր բոլոր հաղորդութիւնները կտրեց եւ խորտակեց : Ձեր մայրը կ'ըսէք ինծի , կը փափաքի եղբեր որ զձեզ իւր քովն ունենայ աշխարհիկ կղերին մէջ . խոստովանեցաք նաեւ ինծի որ ձեզ տյնպէս կը թուէր թէ ըստ ինքեան մօր մը համար անմեղադրելի եղող այս խորհուրդին ետին սնապարծ զգացում մը եւ նաեւ յոյս մը վարագորուած կը դանդիք թէ օր մը թերեւս Եկեղեցւոյ աւագ բարձերուն կարենայիք հասնիլ : Մեր միաբանութիւնը , որդեակ իմ , յօժարակամ հրաժեշտ տուած է այս բարձերէն . մեք զեր 'ի վերոյ եմք քան զկարդինալս եւ զեպիսկոպոսունս . մեք «*Բիւրեղի*» մէկ ընտիր ընտիր վաշտն եմք : Ի՞նչ փոյթ է մեզ այլ եւս , եպիսկոպոսական խոյրի մը սին փառքը մեր ճակտին վրայ պիտոյ չէ : Ձեր մայրը թերեւս յանգէտս հպարտ մտածման մը տնձնատուր է եղեր զոր մեք պիտի ներեմք կանացի տկարամտութեան : Նա այնպէս խօսեցաւ զոր օրինակ Զերեգիայի որդւոց մայրը առ Յիսուս խօսեցաւ . Մեք Յիսուսի պաաասխանը պիտի տամք իրեն . «*Ոչ գիտէ նա զինչ խնդրէ*» . . . :

Բայց դուք , սիրելի զաւակս , կը դառնաք կ'ըսէք ինծի , մայրս կրկնակի աղէտի մը ծանրութեան տակ կը ճնշուի . սա՞րտ է ինծի ուրեմն որ անսխիթար թողում զինքը : Կուք առ Աստուած ապաւինեցէ՛ք , սիրեցեալ որդեակ

իմ . նա՛ զՄարիամ՝ մխիթարիչն վշտացելոց
պիտի յուզարկէ ձեր մօրը : Աստուած կ'ուզէ
որ անթերի վիճակաւ մը դուք իրենն ըլլաք .
նա՛ կը վիրաւորէ եւ նա՛ կը բուժէ . կրնա՞ք
ապա ուրեմն ղխինալ ձեր մայրը իրեն յանձ-
նելով :

Եւ ըստ որում վերջին եւ անդառնալի ո-
րոշում մը կ'ակնկալէք ինէ , ահաւասիկ այն՝
յանուն Ամենակալին .

Գնացէ՛ք , նորդ Իսահակ : ձեր ողջակէզը
'ի կատար ածէք : Այս աշխարհի մեծութիւն-
ներն եւ մինչեւ իսկ օրինաւոր տարփանքները
դուք որչափ զոհելու ըլլաք , այնչափ ալ այս
ողջակէզը պատուական պիտի երեւի Աստուծոյ
երկրպագելի մեծ վարչութեան առջին , այս-
չափ ալ ձեր ողջակէզը գեղեցիկ պիտի ըլլայ :

Կոչեմ մեր սուրբ Ընկերութենէն զառաջի-
նըն ես զձեզ օրհնեմ իբրեւ մեր եղբայրը :

Եւ նոյն հետայն իւր երկու ձեռները գըլ-
խուս վրայ ամբառնալով , այնպիսի սրաաչարժ
եւ ազդու խօսքեր զրուցեց որ յարտասուս
չարժեցայ :

Եւ երբ ոտք ելայ զիս իւր բազկաց մէջ
գրկեց եւ կանխաւ Հայր անունն ինծի տալով
ըսաւ .

—Սէնթ—Մօրէնց Հայր , ե՛կ գրկեմ զձեզ :

Ես չկարծեցի որ այս մանտրիկ թատերա-
խաղին ներկայացումը յառաջուց պատրաստ-
ուած ըլլար . գուցէ եւս այնպէս եղած ըլլար

կամ գէթ սրտայոյզ ճարտարխօսութեան սովորական մէկ հետեւութիւնը գուցէ եղած ըլլար այն, եւ սակայն այս ներկայացումը կենացս վրայ խիստ մեծ տպաւորութիւն մ'ըրաւ :

Հիմայ ինծի համար ամենէն դժուար բանը առաջագրութեանո գործադրութիւնն էր. երիտասարդ մարդը միշտ անճարակ եւ վայժեծ կ'ըլլայ . Հայրը զիտէր այս բանը, այսինքն զիտէր թէ խիստ դժնդակ էր ինծի համար՝ նորընծայարան երթալուս լուրը հաղորդել մօրս : Արդէն այս բանը ինծի մեծ հնհնուք կը պատճառէր, եւ մտածելով միայն որ կսկիծ պիտի տայի մօրս, ես որ նորս պաշտելի արարածն էի աշխարհիս մէջ, մեծ մտատանջութեան մէջ կ'իյնայի : Հայրը որ ինէ աւելի փորձառու էր, իմ դժնդակ շուարումս տեսաւ եւ յանդուգն հարուածով մը ամեն դժուարութիւն վերուց :

— Արդեա'կ իմ, հաւատացէ՛ք ինծի, վերջին բաժանման մը տառապանքը խնայեցէք ձեր մօրը . Եթէ դուք ներկայութենէ խոյս աւալով իւր յուսահատութիւնը առաւել եւս չմօրմոքեցնէք, հարուածը ոչ այնչափ դժնդակ պիտի ըլլայ նորս համար : « Եւ յապէե Գոմէ և 'ի Գանէ հօր Գոյ » : Հետեւեցէք Աբրահամու եւ այն ամենայն սրբոց օրինակին որոնք առնաբար առաթուր կոխեցին մարմինն եւ տրիւնը : Ոչ ապաքէն սուրբն Յրանչիսկոս Քսաւիէ դէպ 'ի Հնդկաց երկիրն ուղեւորած ատեն իւր մօր տանը առջեւէն անցաւ եւ ցաւազին զրկողու-

Թիւն մը դրաւ իւր անձին վրայ որպէս զի առանց վերջին մնաք բարեաւն ըսելու անցնի երթայ: Ուրեմն պատճառանք մ'ըրէք թէ օր մը բացակայ պիտի գտնուիք գիւղը, եւ հետեւեալ օրը նամակ մը գրելով անդառնալի որոշումնիդ ձեր մօրը իմացուցէք: Եթէ վարանելու ըլլաք, գուցէ եւս ամեն բան կորուսանէք: Բարի ձիզուիթ մը պէտք է քաջութիւնը մինչեւ դիւցազնութիւն տանի:

Այս հրապուրիչ զրուցուածքը իմ որոշումս պնդեց: Արրահամէն եւ իւր յիշատակէն աւելի Հայրերուն համար ունեցած եռանդալի հիացումս ազդեցութիւն ունեցեր էր իմ վրաս: Ուզեցի ուրեմն անոնց արժանի հանդիսանալ. ութ օր ետքը Պրիկ էի:

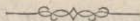
. Ոչ մօրս ամեն օր թափած արտասուքը եւ ոչ հայրենի տունէն վարպետ հնարքով մը ելնելու անշնորհք եղանակը կրցեր էին զիս կասեցնել: Իմ ձիզուիթս իւր ջերմ ճարտասանութեան վրայ կը պարծենար, ես իսկ կը կարծէի թէ վսեմ կատարելութեան գործ մը կը կատարէի եւ միանգամայն գեր մարդկային սիրոյ մը առհաւատչեայն ընծայելով Աստուծոյ, նոր ոմն Ֆրանչիսկոս Քասովիէ կը հանդիսանայի մինչդեռ յԱստուածուստ պարզեւուած եւ Աւետարանաւ սրբագործուած որդիական յարգանաց եւ անձնական արժանապատուութեան նուիրական օրինաց կը դրժէի եւ հոգիս ազատ կը թողուի ընդունելու ապերասան Ժոզէի Գալուստի:

Նո-նի-ան մը վտանգալից տպաւորութիւնները , որոց մէջ շատ եւ շատ անգամ , պարտաւորութեան զգացումը եւ բանականութեան վերջին նշոյլները անհետ կը կորնչին : Մինչդեռ քաղաքային օրէնքը անչափահասութեանս պատճառաւ դեռ եւս իմ անձիս տէր ըլլալու թոյլ չէր տար ինծի , կրօնական մը , սա ունայն պատճառանքով թէ ես վսեմ կատարելութեան մը կոչուած էի , առանց խիղճ ընելու ոչ թէ միայն այս օրինաց՝ այլ եւս եւ աստուածային օրինաց դրժել կուտար ինծի . պարս-է-ոյ-էս զնայր + ո ե- զմայր :

Մօրս գրած նամակս ճապաղ եւ տարտամ եղած էր . միայն քանի մը սրտաբուղիս խօսքեր տակաւին դոյզն ինչ որդիական գորով ունե-նալս կը յայտնէին իրեն : Իմացայ որ մայրս այն նամակը կրակը նետելով ըսեր էր . ա՛լ զաւակ չունիմ այսուհետեւ :

Մայրս զիս դատեր էր :

ԺԱ.

ՆՈՐԸՆԾԱՅՈՒԹԻԿՆ

Ընկերութեան կանոններուն համեմատ իմ նորընծայութիւնս երկու տարի պիտի տեւեր : Թէեւ այս երկու տարիները խստամբեր եւ լի

անվարջելի անօտեօք կեանք մը վարեցի, բայց սակայն անասելի հաճոյքով մը զանոնք անցուցի :

Գժբա՞ղդ սիրտդ մարդկային, պէտք է որ սիրես : Գու միայն կիրքով կը սնանիս . եւ ես այն տարիքը թեւակոխած էի ուր մարդ կիրքով կը զեզանի : Ճիզուիթաց նորընծայարան մէջ մանեւումս նոյն իսկ Աստուծոյ պալատին արտագաւթին մէջ առաջին քայլափոխն առած եւ երկրային հրեշտակաց դասակից եզած կը կարծէի զիս, մինչեւ դար այն ժամը որ երկնային հրեշտակաց հետ անվախճան փառաբանութիւններ երգելով յաւիտենական բերկրանաց հեղեղով արբենայի : Երկու տարի միօրինակ զայս միայն տեսայ : Անհաւատալի եռանդով անձնատուր եղայ ջերմեռանդութեան բազմապատիկ կրթութեանց որոնք հոգին եւ զգայարանքները միանգամայն իրենց կը ձգեն . վիճակ մը որ արդարեւ կը նմանի բիւր ժանիքներով ճշմարիտ մեքենայի մը որոյ մէջ հաղիւ թէ կը մտնես, ա՛լ դու քո անձի տէր չես . նման մեքենայի մը որ մարդկային հոգին կ'առնու նման այժմու մեքենայներուն՝ որոնք կ'առնուն բրուտի կաւը, կը ծեծեն, կը հոլովեն, կը մանրեն, կը ճնշեն եւ բոլորովին կաղապարուած դուրս կը հանեն զայն որ ա՛լ կաղմ եւ պատրաստ է բրուտի հնոցին մէջ եփելու :

Այսօր որ իմ երիտասարդական խանդերս հոգւոյ հանդարտութեամբ կը դատեմ, քաջ

խելամուտ կ'ըլլամ թէ ի՞նչ բան էր այն ատեն զիս սաստիկ վառողը : Ես խփեալին հետամուտ էի, եւ այդ խտէալը երեւակայութեանս մէջ կ'ստեղծէի իբրեւ գերագոյն բարին, գերագոյն գեղեցիկը : Կնձի համար մարդկալին կենաց պինդ վեճն նպատակը կ'երեւէր առնուլ ողջոյն էակը, իւր հզօր կարողութիւնները, իւր սիրոյ եւ կամաց ծառայականութիւնը, իւր մրտաւոր կորովը . եւ նոյն իսկ՝ խստամբերական սկզբունքին յերիւրած ճնշումներուն միշտ ստամբակող զգայարանքները . զասոնք ամենը մի միայն երկնային շնորհաց հլու գործի մ'ընել . մարմնային մարդը սպաննել եւ հոգեկան մարդը վերամբառնալ եւ վերջապէս մարդը՝ հայեցողական կենաց եւ սիրոյ անընդմէջ հրճուանաց եւ վայելից ընտելացնել : Եւ ես կը կարծէի թէ այս նպատակին պիտի կարենայի հասնել . ուստի սիրահարեցայ այս նպատակին : Զոր օրինակ տարիւրամու սիրահար մը ողջոյն ամիսներ ետանդազին յարատեւութեամբ նեղութիւններ եւ զոհողութիւններ յանձն կ'առնու եւ բազմապատիկ մերժումներու համբերատար ոգւով կը տանի անխող սիրականի մը ծնդացը վարելով եւ թախանձելով միշտ, մինչեւ վերջապէս հրպատակեցնէ զայն իրեն, նոյն նեղութիւններն եւ զոհողութիւնները եւ ալ յանձն առի իմ տարիքիս եւ բնաւորութեանս ըստ իմ կամուզովը, որպէս զի իմ մէջս իրացնեմ այն կատարեալ մարդը՝ զոր խստամբերակեացները արտառոյ

կերպով ամփոփեցին սա դժնդակ պատկերին մէջ . որպէս զրիակն :

Ընթերցողս խելամուտ պիտի ըլլայ թէ՛ մրապիտի պատերազմներ տեղի ունեցան հողուոյս մէջ , կամ լաւ եւս ըսեմ , ընթերցողս վերահասու պիտի ըլլայ թէ այս մենամարտին մէջ նկուռն եղայ , զոր օրինակ նկուռն եղան եւ ընկճեցան առանց բացառութեան այն ամեն եռանդուն բնաւորութիւնները որ այս անըմբռնելի խրեալին զհետ պնդեցան :

Բայց ճշմարիտը ըսելով , այս զինուորական երկարաձիգ տքնութեան բովանդակ դժբնդակ հեշտութիւնները վայելեցի : Մտային կարողութիւններս հրաքորքոք իմն գրգռեցան յանշափս , ոչ թէ զԱստուած լաւագոյնս սիրելու համար , որն որ գէթ բանաւոր եղած կ'ըլլար եթէ երբէք ճշմարիտ եւ գործնական սէրը յաւէտ բոցոյս տարածականութեամբը քան թէ նուիրման յարատեւութեամբը կը շափուի նէ , այլ մանաւանդ թէ կատարեալ նորընծայի մը տիպարը իրացնելու համար ճիշդ այնպէս , ինչպէս Կանոնագիրքերը կ'ստուերագծեն եւ , ինչպէս մեծաւորները կը հասկնան : Սակայն ես , որչափ եռանդեամբ որ այս տարօրինակ գործը յառաջ կը տանէի , այնչափ ալ իմացականութեանս արդէն խիստ անձուկ հորիզոնը կը կարճէի : Պէտք էր որ չորս կողմս դատարկ եւ թափուր կայուցանէի . մոռնայի ընտանիք , հայրենիք , ստացուածք , այն անացուցիչ եւ

մոզական բանը որ աշխարհ կը կոչուի, որ հոգետեսներու յաւիտենական խալիկն է սատանային չափ անաւոր, որ 'ի վերջոյ պատրաստ է ժամ ըստ ժամէ մեզ մի եւ նոյն խաղերը խաղալու մի եւ նոյն հրապոյրներն մեզ ընծայելով:

Այդ դատարկութիւնը կատարեալ եղաւ: Եւ ըստ որում միտքս տրամախոհական մեծ անթեքութիւն մը ստացած էր, ճամբուն վրայ կանգ չառի: Պէտք էր աշխարհէ խոյս տայի եւ ատէի զայն. արդէն խոյս տուած էի. բացարձակ միայնութեան մէջ ըլլալով աշխարհի բաներէն մի միայն Վալէի լեռները կը տեսնէի. ատելը կատարելութեան վերջին պայմանն էր, ուստի ես ալ սկսայ ատել միանազոյն զաշխարհ որ ինծի գրեթէ անծանօթ էր: Չեմ գիտէր որ հոգետեսական մոլորութիւններուս մէջ չպատահեցա՞ն այնպիսի վայրկեաններ, ուր մոռացման սահմանէն անցնող եւ ատելութեան առաջին սահմանները թեւակոխող զգացումով մը մօրս արդարեւ պաշտելի պատկերը 'ի բաց վանեցի ինէ:

Ո՛վ Աստուած իմ, ներէ ինծի այս մալորութիւնս, եթէ երբէք հոգետեսներուն երազած կատարելութիւնը, գէթ մտային լքեալ վիճակի մը դրժել տուաւ ինծի որդիական սուրբ սիրոյ զոր այս Վանքալէրը իրենց նըզովքներու յիմարութեան մէջ նշաւակ ըրին, ինչպէս սերիչ ամեն բաները (1)

(1) Կանոնադրքերու մէջ կը կարդամք, Ընդհանոր

Բայց այս յիմարական ուրախութիւնները միշտ չէին տեւեր: Կուգայ վայրկեան մը խոր ամեն կիրք, ինչպէս հրալեռի մը բերանը կ'ընէ, սաստկապէս պոռթկալէն վերջը ինք իւր վրայ կը կքի եւ կարծես անկարող է այլ եւս բորբոքելու:

Անմիջապէս վրայ կը հասնին այն ատեն բանականութեան նշոյլները: Հողուոյս ներքին կարողութեանց անբնական յեղաշրջումներէ վերջը, ճշմարտութեան փայլատակումներն զգացի. ուր որպէս թէ թանձրամոծ խաւարի մը մէջ, որ թանձր մառախուղներու մէջէն դուրս ելնող երկնից աստեղազարդ ջահով մը յանկարծ կը լուսասրի, ըսի իւրովի թէ յիմար գաղափարի մը հետամուտ կ'ըլլայի. ուր Աւետարանին քանի մը իմաստները, զոր օրինակ « Աստուած 'ի ներքս 'ի ձեզ է »: — « Եղերուք որպէս զմանկտին » պարզապէս բազդատելով վանական կատարելութեան մանուածապատ շէնքին հետ, իրազեկ եղայ որ Քրիստոնէութիւնը հնգիկ կրօններու մի աղօտ նմանութիւնն եղած կ'ըլլար, եթէ իւր նպատակն ըլլար միսթիքական հայեցողութիւնը, եւ մարդկային ուժերու «*հեռի*» մէջ ծիւրանալը առա-

---

«*հեռի*» էրես 29. « Լեզուին բնութիւնը զգացումներու աջակից ըլլալու համար, սովորական եղած է որ վարժութիւն ընէ մարդ ըսելու ոչ թէ, ծնողք «*հեռի*», եղբարք «*հեռի*». այլ ծնողք «*հեռի*», եղբարք «*հեռի*»: »

Ջարկել իբրեւ զերազանց բարին մարդկու-
թեան մէջ: Բայց ասոնք պարզ նշոյններ էին.
մեքենային սոսկալի ժանիքներուն կռուած էի-
պէտք էր որ յաստջ երթայի: Իմ սկզբանցս
դէմ չմեղանչելու համար, պէտք էր որ եր-
թայի նորընծայներու դաստիարակին յայանէի
այս խորհուրդները, այս տարակոյսները, այս
երեւակայութիւնները, այս փոքր-խնայ-
ինչպէս կոչուած են կրօնական հրահանգնե-
րու մէջ:

Գաստիարակս մերթ հեզիկ զիս կը մխի-
թարէր, մերթ եւս սաստիկ կը յանդիմանէր,
թէ ինչո՛ւ, դարերու խմաստութեան գործոյն
մէջ պախարակելի բան մը կը դանէի հպար-
տութեամբ: Ս.յն հպարտը որ սուրբ Բաքօմի,
սուրբ Պրիւնօի եւ սուրբ Եգնատիոսի խրատա-
տու ըլլալ ուզեր էր, այն խոստովանութենէ
վերջը մեծապէս ամօթահար կ'ըլլար եւ իւր
խոստամբերութեան եւ մահացուցման գործը կը
չարունակէր:

Ս.մենէն աւելի խորհուրդ մը զիս կը հա-
լածէր: Կ'ըսէի իւրովի.

Կ'ուզեմ ճիշտութիւթ ըլլալ. այս միաբանու-
թիւնը ինծի հաճոյ կ'երեւի, կը հաւատամ թէ
ճշմարիտ կոչում մը զիս անոր ծոցը կը հրա-
ւիրէ: Հիմայ նորընծայութիւն կ'ընեմ, որմէ
յետոյ յաւիտենական ուխտ պիտի ընեմ: Մին-
չեւ հոս աղէկ: Հոս ես ազատ կամօքս եկայ.
ազատ կամօք ուխտագիր պիտի ըլլամ:

Բայց խոհեմութեամբ ուխտադիր ըլլալու համար, արդարութիւն է որ գիտնամ թէ ի՞նչ բան կ'ուխտեմ: Արդ միաբանութիւն մը ճանչնալու լաւագոյն միջոցն է անոր միաբան եզոզ մարդիկը ճանչնալ, դատել անոնց միտքը, եւ մինչեւ իսկ մտերմական տեսակցութեանց մէջ հետազօտել թէ արդեօք անոնց մէջ շատերը կա՞ն որ այսօր հոն մտած ըլլալնուն վրայ զըզ-ջացած ըլլան:

Սակայն խիստ օրէնք մը որ խստիւ կը պահուի, կարգելու ամեն նորընծայի որ խօսի որ եւ է Հօր հետ, բայց 'ի այն Հօրմէ զոր մեծաւօրը որոշած է անոր ուղեցոյց ըլլալու: Այս կանոնը մինչեւ իսկ եղբայր—աշխատաւոր կոչուած պարզ ծառայից նկատմամբ ալ կը պահուի, «Արպէս զի կ'ըսէ սուրբն Իգնատիոս, նորընծան, ոչ ուրուք հետ խօսելով կարենայ աւելի ազատութեամբ կշռել իւր կոչումը» (Ընդհանուր կանոններ, երես 467) կը տեսնեմ հիմայ որ ցոյց տրուած պատճառը, այնչափ արժէք չունի. բայց ինծի մի միայն այս պատճառը կը տրուէր: Նոյն քաղաւածոյքին մէջ ժամանակէ մը վերջը կարգացի թէ այս արգելման առիթ եզոզ ուրիշ պատճառ մը կար. «Ամեն կրօնական միաբանութիւններու մէջ կան ոմանք որ կատարելութեան մասին յետագէմ են, բայց կը փափաքին որ ամեն մարդ իրենց նմանող ըլլայ: Ասոր համար է որ սովորաբար երկտասարդներուն կը գիմեն, յու-

ապրով որ անոնք պարզամիտ ըլլալով, իրենց քարոսաց նմանող ըլլալու դիւրան կրնան յիշել զանոնք : Անոնք նորընծաներու իրենց դաստիարակէն ուսած առաձներու բոլորովին հակառակ առաձներ դուրս կը ժայթքեն, զորս հոս կը յիշատակէի, կ'ըսէ միամիտ հեղինակը, եթէ չը վախնայի թէ անոնց իմաստը առաւել յլասակար քան օգտակար կրնար ըլլալ ընթերցողացս » . (Ընդհանուր կանոններ, * երես 470) :

Ուրեմն ասոնք հաստատապէս որոշած են 'ի մտի որ նորընծան բնաւ յարաբերութեան մէջ չգնեն անոնց հետ որոնք գուցէ զինքը լուսաւորէին Միաբանութեան վրայ, մինչեւ որ անդառնալի խոստումներով կապուելով, անպտուղ մորմոքանաց անձնատուր ըլլար այնուհետեւ : Գուցէ այս եղանակը վարպետութեամբ հնարուած է, ըստ որում եթէ այսպէս չընէին, շատ մարդ պիտի կորսնէին . բայց այս եղանակը ոչ անկեղծաւոր եւ ոչ քրիստոնէական ոգւով հնարուած է :

Ձեմ գիտեր ինչո՛ւ համար, ամենէն աւելի ես վիրաւորուած էի այս կանոնէն : Ուրեմն կը վախնա՞ն այս մարդիկ, կ'ըսէի իւրովի, որ բան կը յայտնուի, որով մեզ չեն թոյլ տար ոչ մէկ Հօր մը հետ խօսելու :

Այս պատճառաւ, շատ անգամ վիճեցի հոգեւոր առաջնորդիս հետ : Երբ բարեմտութեամբ, գրեթէ տղայական միամտութեամբս կ'իմացնէի իրեն թէ՛ այսպիսի կասկածոտ կա-

նոն մը ինծի վիշտ կը պատճառէր այնպիսի Մի-
աբանութեան մը մէջ ուր ինծի այնպէս կը
թուէր թէ ամենքն ալ բարի վարուց տէր եւ
սուրբ մարդեր պիտի ըլլային, հոգեւոր առաջ-
նորդս կը զայրանար սաստիկ :

— Կրնայ ըլլալ որ ամենքն ալ սուրբ չը-
լան ըսաւ ինծի օր մը, տարօրինակ եղանա-
կաւ մը :

Այն ատենէն 'ի վեր, ջանացի որ այս զգա-
ցումը սրտիս խորը թաղեմ : Դարձեալ, նորըն-
ծայներու դաստիարակը կնճիռէն կը պրծէր սա
միօրինակ խօսքով. ո՛րդեակ իմ, ատոնք
Բանասարկուին փորձութիւններն են :

Նաեւ երկար ատեն նեղութիւն կրեցի
մինչեւ ինքզինքս վարժեցի արտաքին հպտա-
նաց միաձեւութեան որոց մեծ կարեւորու-
թիւն կը արուի նորընծայարանի մէջ : Մասնա-
ւորապէս հօրմէս հրահանգ առած էի որ ու-
ղիղ հայիմ, քաջ հայիմ, ինչպէս կ'ըսէր : Ըստ
իւր կարծեաց, ոչ սէգ ոչ նուաստ, այլ ու-
ղիղ նայուածքը ազնիւ հոգւոյ մը յայտարար
նշան էր : Անդստին մանկութենէս այս դա-
զախարներով տողորուած էի, եւ կը խոստո-
վանիմ թէ չարաչար նեղութեան ենթակայ ե-
ղայ երբ նորընծայներու դաստիարակը իւր ա-
ռած հրահանգաց համեմատ ուղեց որ իմ գէշ
հայելո՞ւ ունակութենէս զիս հրաժարեցնէ, ես
նախապէս չհասկցայ իւր միտքը, ըստ որում
իմ նախնական դաստիարակութեանս բոլոր

սկզբունքները երբէք երկբայութիւն թողած
չէին մաքիս մէջ թէ առանց գոռողութեան
խօսակցիս երեսը նայելովս կրօնական պատ-
ուիրանի մը հակառակ բան մ'ըրած կ'ըլլայի :

Մեկնեց ինծի որ մարդուս նայուածքը՝
մէկու մը առջին, մանաւանդ եթէ այն մէկը
պատուաւոր անձ մ'ըլլար, մասնաւոր եղա-
նակաւ մը շտկուելու էր . նաեւ զրուցեց որ
խօսակիցին երեսը ուղիղ նայելու չէր : « Ձեր
նայուածքը, կ'ըսէր ինծի, պէտք է միշտ ձեր
դիմացինին աչերուն տակոյն իյնայ » : Սովբե-
ցուց ինծի որ դէմքը այնպէս յարգարուելու
էր որ յաւէտ զուարթ քան տրտում երեւէր :
« Մարդուս ձեռքերը, վրայ կը բերէր, երբոր
դիմացինին խօսք մը ուղղելու ըլլայ, պէտք է
սուրբ անգործութեան մէջ գտնուին » :

Արտաքին կատարելութիւնը այս բաներու
մէջ կը կայանար . այսինքն գեոնապիշ հայիլ,
շուրթերը ոչ պնդել եւ ոչ այնչափ բանալ,
ոունները եւ ճակատը երբէք չչարժել, այն-
պէս զի մարդուս արտաքին կողմը հանդարտ
զուարթութիւն ցոյց տայ միշտ : Երկար ատեն
անցաւ մինչեւ վարժեցայ այս կեղծ ու պատիր
կերպարանքը առնուլ որ հոգւոյն իրական վի-
ճակը երբէք չի բացայայտեր : Սակայն մեր
սուրբ Իգնատիոս Հայրը բաները սապէս հաս-
կըցեր էր : « Ամեն բանի մէջ կ'ըսէր մեր նոր-
ընծայներու դատտիրակը, միակերպութիւնը
կ'ուզէր նա արտաքին կերպարանքին վրայ

ինչպէս նաեւ խորհելու եղանակին նկատմամբ :

« Այսօր ցաւօք սրտի պարտաւորուած եմ ըսել թէ սուրբն Եզնատիոս չէր յիշած թէ ասի՝ դմարդիկ ինքնաշարժ մեքենաներու փոխելու Պեթօրն էր :

Այս կանոններուն զիս հլու պահելու համար քիչ մը դժուարութիւն կրեցին , այնու զի մեծ դժկամակութիւն կ'զգալի անոնց դէմ . բայց ինծի ըսուեցաւ որ այս կանոնապահութիւնը կատարելութեան հասնելու ճշգրիտ պայմանն էր : Եւ սակայն , որչափ որ ալ կը տեսնէի թէ միւս նորընծայները կէս մը առջեւնին կը նայէին եւ իրենց դիմացինին երեսը չէին յառեր իրենց նայուածքը , այս տեսակ կատարելութեան հասնիլ անկարելի եղաւ ինծի : Երբ նորընծայից դաստիարակին առջին պատուէրը միտս էր , արտեւանունքներուս կ'իշխէի . իսկ անկէ դուրս բնութիւնը իւր իրաւունքները վերստին ձեռք կը ձգէր : Ես միշտ մերոնք ճանչեր եմ իրենց շեղակի նայուածքէն : Այս վատթար թերութիւնը զօր պէտք էր որ ամեն ընտիր դաստիարակութիւն մերժէր , տարօրինակ մոլորութեամբ մը կատարելութեան խորհուրդ մ'եղած է . բարեբաղդաբար ես այդ թերութենէն զերծ մնացի :

Եւ սակայն պէտք է խոստովանիմ որ 'ի շնորհս այս մեքենական կրթութեան որ մինչեւ մեր ծիծաղը կանոնի տակ կը դնէ , պէշ ունակութիւն մը կորուսի , որ էր զիր գրած ասեմս :

յօնքերս պոստել: Մայրս այս բանիս համար միշտ յանդիմանած էր զիս, ըսելով որ քսան տարեկան եղած ատենս ծերունւոյ մը պէս կընճիւններ պիտի ունենայի: Այս բանը զիս շատ չէր վախցնէր այն ատեն. բայց նորընծայարանին մէջ այս բանին համար տյնչափ կշամբեցին զիս եւ այնչափ անգամ կրկնեցին ինձի «Թէ պետք չէ թողուլ որ ճակատին վրայ կնճիւ գոյանայ որպէս զի հողւոյ խաղաղ գուարթութիւնը կարենայ ճակտին վրայ ցոլանալ, որ զիս ուղղեցի. եւ թէ այնուհետեւ բուն տարիքիս» համեմատութեամբ միշտ աւելի սողա մարդ երեւցայ նէ, թերեւս այս բանը նորընծայից գաստիարակիս պարտական եմ:

Բայց նորընծայութեան ժամանակ մեր կանոններու պինդ խիստ կէտը մասնաւոր բարեկամութեանց արդելումն էր. այս մասին խըստիւ հակողութիւն կ'ըլլար մեր վրայ. եւ ես չէի հասկնար այս արդելման պատճառը: Բարեկամութիւնը, բնութեան ներչնչած այն ազնիւ զգացումը, այն սրտի քաղցրիկ զեղումը որու կը յանկուցանեն զմեզ մեր եղբարց առաքինութիւնները, անկեղծութիւնը եւ մտային շնորհքները՝ բարեկամութիւնը կ'ըսեմ մա՞րթ էր երբէք չարիք մ'ըլլալ: Աւետարանը կը ցուցնէր մեզ որ Յիսուս սիրաբը բարեկամութեան կը բանայ սիրելով զՅովհաննէս իւր աշակերտը, զՂազար՝ զոր յարոց մեռելներէն, զՄարիամ Մագթաղենացի զմեղաւորն, զՄար-

Թա եւ զՄարիամ քորքն Ղազարու , եւ ասգին կանոն մը որ ինծի յիմարական եւ անհեղեղ կ'երեւէր , տմեն մարդ իւր ընտանիքը 'ի սպառութեանս վերջը , մեր սրտերուն առ մեր եղբարս ունեցած Թափ վազքը զսպելու եւ ճընշելու կ'ելնէր :

Կը խոստովանիմ թէ կանոնին այս կէտը առաւել քան զայս գիտ վիրաւորեց , եւ շկրացայ անոր շարժառիթներն իմանալ : Այն ներքին համոզումս թէ բարեկամական ճշմարիտ սէրը կարի քաղցր է մարդկային հոգւոյն , նորընծայից դաստիարակին գեղեցիկ պատճառաբանութիւններով վայրկեան մը չսասանեցաւ : Ամեն ջանք կ'ընէի որ չզրոյթեմ այն կանոնին որ կ'արգելու երկու հոգի միատեղ դանուիլ . սակայն ես յամառութեամբ միտքս գրած էի թէ ճիշդութիւնները այս մասին անջատման ոգին չափէ գծէ դուրս կը հասնէին . իրաւ է որ ես բարեկամ մ'ունէի : Ասի Սէնթ— Աշէօլի աշակերտակիցներէս մին էր որ ինէ տարի մ'առաջ նորընծայարան մտած էր , որոյ ազնիւ վարքը , անկեղծ պարզութիւնը , ուղիղ եւ անսենց բնաւորութիւնը զիս իսկոյն իրեն ձգած էին : Իմ նախնի աշակերտակիցիս վրայ ունեցած համակրութիւններս թաքուն չէի պահեր . եւ վեց շաբաթ հազիւ անցեր էր որ նորընծայից դաստիարակը զիս կոչեց եւ խիստ յանդիմանութիւն մը կարգաց ինծի : Ես՝ Ազնիւ Հօր հետ վիճեցայ . դարձեալ կրկնեց թէ

այդ բանը հակառակ էր կանոնի, հակառակ էր կատարելութեան, հակառակ էր սրբոյն Եզնատիոսի ոգւոյն: Այսպիսի կորովի պատճառաբանութիւններու ի՞նչ կրնայի պատասխանել: Խօսիւ կշտամբուեցայ թէ ինչո՞ւ համար յամառութեամբ ընկերութեան մեծ ջահերուն համակարծիք չէի ըլլար, եւ ամօթահար ու ակնկոր ետ ճամբուեցայ սա դառնագին խօսքն եւս լսելով թէ, եթէ հզօր պատճառ մը կարտղայ մը նորընծայարան չպահելու նէ, մասնաւոր բարեկամութիւնները արդելող կանոնին նկատմամբ լաւ ստուգուած օրինադանցութիւն մը պիտի ըլլար այն:

Եւ սակայն Ռօրպուրկի մէջ ուր փոքրիկ դիւղական տուն մ'ունէինք, օր մը պտրտելու ատեն բարեկամիս հետ առանձին խօսելու պատեն ունեցայ: Ֆրանսայի վրայ կը խօսէինք, մեր երիտասարդութեան յիշատակները միտքերնիս կը բերէինք. յետոյ ինչպէս ամեն երիտասարդները կ'ընեն, յիշատակաւ դմեղ կը փոխադրէինք այն ժամանակը որ ալ մեք մարդու կարգ անցնելով եւ Միաբանութեան մէջ ուխտադիր ըլլալով, հաւանական կարծեօք Ֆրանսա պիտի յուղարկուէինք: Իմ առջեւս նա այնպիսի ազնիւ եւ այնպիսի վսեմ զգացումներ կ'արտայայտէր, եւ քնքշութեամբ եւ նուիրմամբ սքանչելի եղող այնպիսի բարք մը ցոյց կը տար, որ այլ յայլմէ եղած իւր բազկացը մէջ դիմեցի եւ բարեկամական ջերմ

համբոյր մը տալով ըսի իրեն . « Ո՛հ, ո՛րչափ
կը սիրեմ զձեզ որ այդպէս աղնուագոյնս կը
խորհիք : Իցի՛ւ թէ օր մը մեր սիրական Ֆրան-
սայի մէջ զիրար գանէինք » :

Նըջագայութիւնը լմնցաւ : Պրիկ դարձանք .
բայց զիս լոտեսեր եւ իմ ոճիրս մատներ էին .
Նորընծայից դաստիարակը կոչեց զիս , եւ ճըշ-
մարիտ հարցաքննութեան մը ենթակայ եղայ :

Այն ատեն նորընծայից դաստիարակը խիստ
արտառոց բաներ ըսաւ ինծի զորս միամտու-
թեամբս չհասկցայ :

— Զայն համբուրած ատենդ ի՞նչ խոր-
հուրդ ունէիք :

— Բայց ես լոկ բարեկամութիւնս իրեն
յայտնել ուզեցի այդով :

— Անշուշտ է . բայց փափաք մ'ունէի՞ք :

— Զեմ հասկնար ձեր միտքը , Հայր իմ :

— Մեղապարտ փափաք մ'ունէի՞ք :

— Բայց զիս կը զարմացնէք , Հայր իմ :

Եւ արդարեւ անմեղ վիճակիս մէջ մարդ-
կային գարշութիւններէ եւ ոչ մին ինծի ծա-
նօթ գոլով , այս հարցաքննութիւնները անի-
մաստ բաներ էին ինծի համար . այնպէս զի
գրեթէ Մօլիէրի Ագնէսին պէս դարձայ ըսի
իրեն :

Միթէ կարելի ի՞նչ է մեղապարտ փա-
փաքներ ունենալ :

Այս խօսքը կ'երեւի թէ այնպիսի միամը-
տութեամբ մը բերնէս դուրս ելաւ որ ականայ

թէ Հայրը խնդալը բռնեց . բայց իսկոյն խիստ կերպարանք մ'առած ճամբեց զիս եւ ըսաւ թէ յոյս ունէր թէ տուած գայթակղութեանս հատուցում պիտի ընէի անշուշտ :

Երեկոյին , ճաշարանին մէջ 'ի ծունր իջայ , բարձրաձայն խոստովանեցայ որ ծանր կերպով կանոնադանց դտնուեր էի եւ ներում խնդրեցի աշակերտակիցներէս որ չար օրինակ տուեր էի իրենց : Այս հանդիսաւոր խայտառակումները շատ սուփորական եղած են նորընծայարանի մէջ , մինչեւ իսկ նորընծայարանէ վերջն ալ : Ժէզիւիին մէջ , միշտ տղու տեղ դրած են մարդը :

Երկար ժամանակ վերջը աչերս բացուեցան . երբ կրցայ կարդալ շատ բան մանաւանդ մեր կանոններու ուղեւժուծը , երբ առաւել չափահաս ըլլալով մարդոց մէջ եւ նոյն իսկ վանքերու մէջ նոր 'ի նորոյ գէշութիւններ գտնուելուն խելամուտ եղայ . այն ատեն միայն մասնաւոր բարեկամութիւններու նկատմամբ ցոյց տրուած դժնդակ պատճառաբանութիւնները իրենց բոլոր գորութեամբը աչերուս երեւցան :

Ո՛վ Աստուած իմ , միթէ հնարաւոր ի՞նչ էր այս : Եւ հա՞րկ էր արդեօք որ այսպիսի կատարեալ կենաց մէջ հրահանգուող մարդերու՝ մինչեւ իսկ տղու մը ձեռնին հպել արգիլուէր : Եւ միթէ կարելի՞ է որ աշխարհէ , նորա շքեղութիւններէ եւ նորա արդարացի բերկրութիւններէ յաճախ խոյս տուող այս ծերունիներու սրբութիւնը պատանիի մը ներկայու-

Թեամբը ամեն վայրկեան վտանգի մէջ ըլլայ :

Կը խոստովանիմ թէ մեր կանոններու տը-
ւած յայտնութիւններէն ամօթահար եւ ա-
կնկոր եղայ : Անոնք վանականներու բոլոր
դաստիարակներու պատուէրները կը յիշեցնէին
որոնք կ'ըսէին թէ Ֆրէրներու թոյլատուութիւն
ըլլալու չէ՝ որ երկու հոգի 'ի միասին քայլեն ,
եւ միշտ անոնց մէջ հաստատուած որ եւ է յօդ
մը կապ մը իբրեւ գէշ հոտ բուրոզ բարեկա-
մութիւն մը նկատուելու է : Սուրբն Բաքօմ
կ'ըսէր . « Եթէ երբէք տեսնուելու ըլլայ որ
Ֆրէրներէն մէկը աղայոց հետ ծիծաղի , խաղայ
եւ այս մանուկ հասակի պատանիներու հետ
բարեկամութիւն հաստատէ , երիցս ազգ պիտի
ըլլուի իրեն որ 'ի բաց թողու այս ունակու-
թիւնը : Սուրբն Տօրօթէ կ'ըսէր իւր վանա-
կաններուն :

« Փախէք երիտասարդաց հետ խօսակցու-
թիւն ընելէ եւ իբրեւ սատանային բարեկա-
մութիւնը մերժեցէք անոնց բարեկամութիւնը :
Սուրբն Դսիդորոս քրէական յանցանաց կարգը
կը դասէ աղայոց հետ խաղալը եւ խնդալը :
Քասիէն կ'արգելու կանգ առնուլ վայրիկ մի
եւս Ֆրէրներէ մէկու հետ , մանաւանդ եթէ այդ
Ֆրէրը փոքր ըլլայ տարիքով : Նոյնպէս արգի-
ւեալ է առանձին խօսակցիլ եւ ձեռք ձեռքի
տալ : Սուրբն Թէոդորոս Սթիւարթ կ'ըսէ . « Քու
խցիկիդ մէջ դեռահաս աշակերտ մը պիտի չըն-
դունիս : Սուրբն Սապա իւր վանականներուն

մէջ ընաւ անմօրուս մէկը չէր ուզեր ընդունիլ զի մի դուցէ իւր դպրոցին մէջ վասնզ մը ըլլայ այն : Եւ Պուրկօնեի մէջ, Սէն—Պէրնօնի վանքին մէջ օրէնք էր որ դպրոցին վարժապետը առանձին տղու մը հետ մինակուկ չքալէ ընաւ, եւ տղու մը հետ ծածկապէս խօսելու չհամարձակի առանձնակի » :

Մեր Աքուավիվա Հայրը այս պատուէրը նարոզած է (1) :

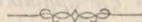
Այս բոլորին ալ պատճառը ծանրաբարոյութիւնն է առ երեւոյթս . բայց իրապէս, ինչպէս մեր կանոնները կ'ըսեն, (Ընդ . կանոններ . Գլ. ԼԳ . երես 342) համեստութեան պահպանութիւնն է : « Եղեւ շօշափումն եւ բորբոքեաց հուրն » կ'ըսէ սուրբն Ամբրոսիոս : Եւ ժան ժէրսօն որոշակի կ'ըսէ թէ սասանային փորձութիւններուն կարգն է իւր հոգեւոր բարեկամներու հպիլը, եւ թէ հոգեկան բարեկամութիւնը անով մարմնային սիրոյ կը փոխուի :

Վերջապէս պատուիրանները մինչեւ իսկ արգիլեր են կատուններուն եւ շուններուն հըպիլը (2) :

(1) Քանի մը տարի յառաջ ընդհանուր վերատեսուչ Հայրն Աքուավիվա գրեց թէ մեր միաբանութեան անդամներու արգելեալ է օտարներու և մասնաորակէս տղայոց հպիլ (Ընդ . կանոններ Գլ. ԼԳ . երես 343) :

(2) Ե՞ս միշտ լսեր եմ ծանրաբարոյ և հոգեկան կենաց մէջ հրահանգուող մարդերէ որ մերսնք ոչ կատուներու և ոչ շուներու հպելու են իսկ, որովհետեւ այս շօշափումը ընդդէմ կանանի է, և տեսած եմ որ կրօնական

Տեսէք փորձառութիւնը ինչե՞ր ըսել տուած է ծանրաբարոյ մարդերու : տեսէք թէ հայեցողական կեանքով ապրող ամեն հասակէ մեծնակեացներու անբնական կերպով մէկտեղ խրոնիլը ո՛ւր առաջնորդեր է ամեն քաղաքակրթութեանց տակ եւ ամեն կլիմաներու մէջ . Թէքայիդ սուրբ Բաքօմին հետ, Պուրկօնեք սուրբ Օթօնի հետ, որով խելամուտ կ'ըլլամք, մանաւանդ խելամուտ կ'ըլլամք թէ ձեռներու շօշափում մը վատ խորհուրդի մը կրնայ առաջնորդել եւ անարդ սողոմականներու փոխարկել հրեշտակաց հայեցողական կեանքով սնանոզ մարդիկը :

ԺԲ.

ԱՌԱՋԻՆ ՌԻՏՏԵՐԸ

Նորընծայութիւնս աւարտելով պինդ ջերմագին եւ գերագոյն նուիրումով մը ընկերութեան մէջ մտնելու պատրաստուեր էի : Ցաւագին մօրս պատկերը քանիցս արձանացած էր առջիս յիշատակաւ : Ար տեսնէի զինքը երազներուս եւ ահամայ մտախոհութեանցս պահերուն մէջ : Բայց զասոնք բոլոր սրտիս անդունդներուն խորը թաղած էի անդառնալի

ներ պատժուած են, ընդ կատակս կատուներու հպած ըլլալուն համար : (Ընդ . կանօններ ԳԼ . ԼԴ . երես 545) :

կերպով հոն ճմլել եւ կոխելու համար : Միա-
մտաբար կ'երթայի նորընծայից դաստիարա-
կին այս խորհուրդներս եւ մինչեւ այս տե-
սիւներս իսկ կը պատմէի : Յնձի պատասխան կը
տրուէր թէ փորձութեան մէջ ինկած էի . թէ
Սատանան կատաղութենէն կը մոնչէր տեսնե-
լով որ ընտանեկան եւ աշխարհային բերկրու-
թիւններէ հրաժեշտ կուտայի . թէ նա այս կող-
մէն զիս ըմբռնելու կ'աշխատէր . թէ մահա-
ցուցմամբ եւ աղօթիւք վանելու էի բանսար-
կուն :

Քնութիւնս յաղթուած էր : Մայրս՝ իբրեւ
անցելոյն մէջ ստուեր մը կ'երեւէր ինձի . իրա-
պէս ծիւրացուցեր էի սիրտս :

Մաքիս յափշտակութիւնը իւր լրման կէտը
հասեր էր եւ Հանդիսաւոր ուխտերուս ժամը
հասած էր :

Քսան տարեկան էի :

Անպատում ցնձութեամբ այս ուխտերս
կատարեցի :

Ուխտ ողջախոհութեան :

Կենացս մէջ չէի պատահած երկու ան-
գամ մանկամարդ աղջկան մը որոյ շունչը ,
գէթ հեռուէն , սիրոյ կարապետ եղող այն ան-
տեսանելի հոտումներով զգայնէր ինձի թէ
մարդ էի ես . Երբ յետոյ ողջախոհութեան
ուխտս հետազօտեցի , դտայ որ անձանօթին
նկատմամբ խոստում մ'էր այն : Եթէ չամուս-
նանալու որոշմանս կ'ակնարկէր նէ , առկէ ա-

ւելի գիւրին բան չկար ինծի համար : Ամուս-
նութիւնը արդէն մեր բոլոր խօսակցութեանց
եւ մեր բոլոր գիրքերուն մէջ ներկայացուած էր
իրբեւ մարդկային սպականացու գործ մը, մարմ-
նոյ առաւելութիւնը ; սկզբնական մեղաց յա-
ջորդաբար փոխանցումը եւ հրեշտակային բնու-
թիւն ունող հողւոյն՝ անասնական կսշտ վայե-
լից մէջ անարգութիւնը : Այս գաղափարները
ընդունելէս յետոյ , ալ կրնայի ընել այս ուխտը :

Ասկից զատ դիցուք թէ կենացս մէջ օր
մը ճամբուս վրայ այնպիսի էակ մը հանդիպէր
ինծի : որոյ սիրտը առ իմս ըղձանար եւ այն է-
ակը մէկ նայուածքով ինծի զգալ տար որ իմ
անձը նմա նուիրեալ էր , եւ դիցուք թէ քսան
տարեկան հասակիս մէջ , ողջախոհ ըլլալու եւ
ինծի ներկայացող այս էակին չհպելու համար
նուիրական եւ մշտնջենաւոր ուխտ դնէի , այո՛
այդ եւս կարելի էր : Բայց այդ էակը սիրոյ
կայծով մը սիրտս մտնելէն յետոյ զայն չսիրել ,
այս բանին եւ ոչ մի ուխտ կարէր երաչխա-
ւոր ըլլալ : Կրնայի նիւթապէս ողջախոհ եղած
ըլլալ . ասոր համար ուխտ դնելու պէտք չու-
նէի . բաւական է որ կնոջ մը չհպէի : Ուխտ
դնել չսիրելո՞ւ մի , ստութի՛ւն է այդ : Միթէ
ուխտ մը կրնա՞յ՝ հզօր եւ անընդդիմադրելի
տալաւորում մ'արգելուլ :

Աւա՛ղ , այն ուխտը յաւիտենական տան-
ջանաց կը դատապարտէ զքեզ : Բայց ասով Աս-
տուծոյ առջին աւելի մաքուր աւելի սուրբ ե-

դած չես ըլլար . այլ միակ դժնդակ խղճի խայ-
թեր յաւելցուցած կ'ըլլաս սրաիդ մէջ :

Ուխտ աղքատութեա՞ն :

Երբ մարդ քսան տարեկան եղած ատեն
հոգւոյ մեծ հարստութիւնը եղող սէրէն կա-
պուտ կը գտնուի . երբ նա յարածամ ճնշելու
յատուկ եղող կենդանի մեքենային անհուն
ժանիքներուն մէջ անգամ մը կը բռնուի ,
երկրային ստացուածոց քանի մը մասնիկներէ
եւ քանի մը դրամի ժառանգութենէ հրաժա-
րելը իւր կամօքին համար չսող մ'է միայն այն
ատեն : Ատի հարցանել է դ՛րի արծուին թէ
հայրենի բոյնէն ելած ատենը հազած մէկ քանի
փետուրները կը ցաւի՞ մի : Բայց սա գէթ գե-
րութիւնը ընդունած չէ , եւ բողոք վերցնելու
համար ամեն վայրկեան կ'աշխատի որ թռչի :

Իմ իմացական դաստիարակութիւնս այն-
պէս եղծուած էր որ այս բանը՝ իբրեւ բուն
գլխաւոր գործը եւ իբրեւ իմ զոհողութեանս
դիւցազնական կողմը երեւցաւ թէ ինձի եւ
թէ ինձի հետ ուխտ ընող մեր քանի մը Հայ-
րերուն եւ նորընծայներուն : Այս բանը ինձի
չէին զրուցեր , բայց կարծես բոլոր աչերը յաղ-
թական ուրախութեամբ մը ինձի կ'ըսէին .
քանի՛ցս չքնաղ , եւ քանի՛ցս վսեմ է այս զոհը :
Սէնթ—Մօրէնց վերջին շառաւիղը որոյ հարքս-
տութիւնը խել մը միլիօններու կը բարձրա-
նար , կուղար քսան տարեկան հասակին մէջ
եւ ազատ կամօք կը հրաժարէր աշխարհիս ստաց-

ուածոց վայելումէն, ինչ մեծ բան :

Պէտք է սա եւս զրուցեմ որ, Հայրերը անշուշտ իմ դոհողութիւնս առաւել վարձուց արժանի երեւցնելու համար, զիս ազատ ըրեր էին ինամակալի տեսչութենէ : Հօրս հարստութեան տէր եղած էի, կամ յաւէտ անոնք տէր եղած էին այս հարոտութեան :

Ուխտ հնազանդութեան

Արդէն մանկութենէս ՚ի վեր ես իմ անձիս տէր չէի. դիւրաւ կրնայի իմ անձիս նկատմամբ անդառնալի անօրինում մ'ընել : Մարդիւր անձը յօժարակամ կը նուիրէ իւր սիրած անձերու :

Ինձի համար դժնդակ գործ մ'է այս տողերը գրելը որոնք, Կաթողիկոսական մէջ, կրօնական հանդիսաւոր ուխտերու վրայ ընդունուած կարծեաց հետ բացէ ՚ի բաց անհամաձայն են :

Ես արդարեւ չեմ ժխտեր թէ բարիք գործելու ազգու որոշումը Աստուծոյ հաճոյալի գործ է. քա՛ւ երբէք, բայց կը հարցնեմ թէ իմ հնազանդութեան ուխտս ինչ կը նշանակէր : Հնազանդելու ուխտ մը, որքան ժամանակ որ մեծաւորներս զիս Միաբանութեան մէջ ընդունէին եւ որքան ժամանակ որ ես ալ Միաբանութենէ դուրս ելնելու ծանր պատճառներ չունենայի : Ասկէ ո՛չ աւելի ո՛չ պակաս : Բայց միթէ ես չգիտէի՞ որ հակառակ դրած ուխտերուս, եթէ երբէք յոյժ ան-

հաճոյ ըլլայի , զիս Միաբանութեան մէջ չպիտի պահէին , եւ դարձեալ եթէ երբէք Միաբանութիւնը իմ գաղափարած իրեակէն չհամապատասխանելու ըլլար , մեծաւորներս եւ 'ի պահանջել հարկին պապն ալ պիտի թողուին զիս որ աշխարհական կղեր ըլլամ : Այս այսպէս ըլլալէ վերջը , ի՞նչ կը նշանակէր ա'լ այս մշտնջենաւոր ուխտը : Կը խոստովանիմ թէ այնչափ ցնցումներով հասունցած բանական լուսովս իսկ խելամուտ եղած չեմ այս բանին :

Դարձեալ ի՞նչ կը նշանակէր այս՝ աղքատութեան ուխտը անհունս փարթամ եւ զօրեղապէս կարգաւորեալ Միաբանութեան մը մէջ որ գիտէ շտեմարանը բերանն 'ի լիք եւ հանդերձատունը լեփ լեցուն պահել : Ասի՝ մէջը քանի մը դրամ գանուող փոքր քսակէ մը զըրկուիլ չէր , որովհետեւ հոգարածուն ամէն անգամ որ ճամբորդութեան մը ելնելու ըլլաս , առատապէս կուտայ քեզի հարկաւոր եղածը եւ աւելին իսկ : Երկաթուղիներու վրայ մէկը պատահած ունի՞ ձիգվիթի մը՝ երբորդ եւ եւ մինչեւ իսկ երկրորդ կարգի Չիճիճի մը մէջ : Ի՞նչ է ուրեմն ողջախոհութեան ուխտ մը որ հաւանական կարծեօք զքեզ յապահովի չի կացուցաներ նայուածքէ մը եւ սրտերու 'ի հեռուստ շփումէ մը որ սէր կոչուած զօրաւոր զգացումը կ'արթնցնէ :

Ի՞նչ է աղքատութեան ուխտը երբ ստոյգ

դիտեմ թէ անպակաս պիտի ունենամ ամեն
բան :

Ի՞նչ է հնազանդութեան ուխտը, երբ կըր-
նամ թողուլ Միաբանութիւնը կամ թէ Միա-
բանութիւնը կրնայ այն ինչ ատեն զիս ճամբել :

Ո՛ւխտ ողջախոհութեան որ չէ կարող ար-
գելուլ համակրութեանց անընդդիմադրելի փո-
խանակութիւն մը սրտերու մէջ : Եւ ես այս
ուխտը քսան տարեկան հասակիս մէջ կը դնէի
այլք տաս եւ վեց եւ տաս եւ ութ տարեկան հա-
սակի մէջ կը դնեն զայն . եւ տակաւին այնպէս
կը համարուին թէ, իրենց բանականութեան
եւ ազատութեան լրութեամբը գործած են :

Ճշմարիտն ըսելով, ուխտ դրած ատենս
ի՞նչ էր ըրածս . մինչդեռ կը յուսայի յաւիտե-
նական խորոց մը դնել այնպէս աշխարհի եւ
իմ մէջ տեղը, մինչդեռ կը վարժեցնէին զիս
ըսելու « Մայր մ'ունէի » այնպէս իմն որպէս
թէ ըսէի « Ժամանակաւ հաւու (տէտէ) եղբոր
որդի մ'ունէի, եւ մինչդեռ մայրս կենդանի
եւ երկու տարիէ 'ի վեր իւր ցաւոց մէջ ըն-
կզմած էր, ահա նոյն ատեն էր որ յեղափո-
խութիւն անուն կրող քաղաքական այն մեծ
դէպքերէն մին տեղի ունեցաւ Ֆրանսայի մէջ
եւ մեզ ալ տափարուն հանեց :

Միաբանութեան մէջ տեսակ մը ծածուկ
ուրախութիւն եղաւ երբ տեսան թէ ինկաւ
այն ապիկար Պուրպօնը որ ազատականութեան
սլահանջումներուն դիմադրելու անճարակ զբա-

Նուևր էր եւ իբրեւ պինդ հաճոյալի գովեստ մ'ընդունեցինք քանի մը հրատարակութեանց մէջ անցած սա անմիտ դադարաբար թէ հէգն կարողոս թ. Նախախնամութեան արդար պատիժը կրելով տարագիր եղեր էր շիզութիւնը խախտելուն համար :

Սակայն եւ այնպէս իմացայ յետոյ թէ՛ 1830 ի յեղափոխութիւնը յոյժ սրտաբեկ ըրեր էր մեր Հայրերը : որով իրենց առջին ընդ երկար գոցուած կը տեսնէին Յրանսան, երկիր մը որ միշտ կանխող եւ յառաջընթաց է շարժելու մէջ, այն օրհնեալ հողը ուր կը ծլին եւ կը բողբոջին ճշմարիտ եւ գերազոյն կրօնի մեծամեծ խորհուրդները, այն վառարանն ուր մարդկային ազգի շահատեաց սէլը կը պահպանուի, այն սրբավայրը ուր բարին եւ ճշմարիտը պայծառապէս պիտի ցոլանան մինչեւ հոսկ ուրեմն բոլոր աշխարհի վրայ լիթթին եւ ուսճանան : Այս ամենուն ես ալ շատ չանցած խելամուտ եղայ : Բայց հիմայ որ անոնք իբրեւ վարդապետող միարանութիւն մը Յրանսայէն դուրս վնասուած էին եւ միայն իբրեւ աշխարհիկ կղերի օժանդակ քահանայներ կրնային սողոսկիլ հոն, մինչդեռ այն կղերը իրենց արհամարհանաց մշտնջենաւոր առարկան էր, որով պաշտպանեալ ծառայներ եղած էին այն տեղերը ուր տէր եւ պաշտպան պիտի ըլլային իրենք, այո այս' կացութիւնը նուազատացուցիչ էր. ուստի Պուրպօններու երկրորդ դարմին

տաս եւ ութ տարուայ թագաւորութիւնը՝ երկարածից եւ ցաւազին փորձանք մ'եղաւ իրենց համար :

Մերթ կը յուսային թէ Յուլիոսի թագաւորութիւնը առաջին տարիներուն մէջ ելած քաղաքական յուզումներուն, եւ կամ դաւադրութեանց հարուածին տակ թերեւս յազթահարուէր, եւ Պուրպօնեանք կրկին վերահաստատուելով, անցելոյն մէջ իրենց նկատմամբ բռնած ապիկար ընթացքնին թերեւս չշարունակէին : մերթ այս թագաւորութեան երկար տււողութիւնը տեսնելով՝ համբերութիւննին կը հատնէր, անոնք որ ատենով այնչափ երկայնամիտ էին . ուստի Հոսիմայ ժէնէրալը կը պատուիրէր իրենց որ նոր իշխանութեան մօտենալու եւ անոր շնթելու փորձ փորձեն :

Հոս 'ի պատրաստի ունիմ՝ ժէնէրալին խկ ձեռօքը գրուած ծանուցազիր մը որ 1842 . . . . թուականաւ այսպէս կգրէ .

« Որովհետեւ Հալը Ռալլինեանէնց քանի մ'օրէն յարմար առիթով Սէն—Րօքի մէջ Յըրանսացւոց թագուհւոյն առջին քարոզ պիտի խօսի, հարկ է որ փառաւոր գովեստ մը խօսի անոր մէջ թագուհւոյն վրայօք, գովէ անոր բարեպաշտութիւնը եւ վնհապետ ամուսնոյն վրայ բանեցուցած երջանիկ ազդեցութիւնը : Թող ամեն ճիգ թափէ նա զթագուհին մեր կողմը շահելու համար, փասն որոյ թող երկայնադոյնս ճառէ այս ամենուն վրայ :

Պէտք չէ սակայն որ քարոզիչը միմիայն պատ-
շաճութեան համար փանաքի գովեստ մը կամ
քանի մը խօսք թափթփէ բերնէն . ընդհակա-
ռակն պէտք է որ թագուհւոյն զգալ տալու
համար քարոզիչը մասնաւոր գովեստ մը պատ-
րաստ է . եւ պէտք է սր մեր ձեռքը գտնուած
ազդեցութիւններն ալ միւս կողմէն թագու-
հւոյն վրայ ներգործելով թագուհին ալ վեր-
ջապէս արքային կառավարութեանը . նկատ-
մամբ մեր ունեցած արամադրութիւններու
վրայ խօսի անոր հետ : Գուք մանրակրկիտ
կերպով պատմեցէք ինծի ի՛նչ բան որ պատա-
հելու ըլլայ Սէն—Տօքի մէջ » :

Ս.մեն բան ժէնէրալին հրամաններուն համե-
մատ կատարեցաւ : Հայր Ռավլինեանէնց մեծ մեծ
գովեստներ խօսեցաւ եւ նախագիծը լրիւ կա-
տարեց : Ունկնդիրք իրարու երես կը նայէին եւ
իւրովի կը հարցնէին թէ ի՞նչ էր պատճառը որ
ձիգութիւններու ֆրէւտէշը յանկարծ կը դառնար
այնպիսի կառավարութեան մը կողմ, որ իւր ծա-
գումովը եւ իւր գոյութեան պայմաններովն
խսկ անգոր էր ՚ի նպաստ իրենց բան մ'ընելու :

Նոյն ժէնէրալին մէկ ուրիշ ծանուցագիրն
ալ ունիմ որ գրեթէ մի եւ նոյն թուականաւ
գրուած է :

« Ս.մեն ճիգ ըրէք որ Ֆրանսայի մէջ մեզ
անձնուէր եղող քաղաքական թերթերը եւ մաս-
նաւորապէս Իւնիվէր (1) իսկ եւ իսկ նպաստա-

(1) Աւերա խաղա՛ , Պ . Չամուրճեան :

ւոր ցուցընեն զիրենք Լուի—Ֆիլիբի կառավարութեան : Այդ բանը մեր դիտաւորութեանց համար կարեւոր է : Ընկերութիւնը ոչինչ կրնայ ակնկալել ռամկավարներէ որոնք ակն յանդիման կը ցուցընեն թէ իրենց միաքը՝ այս թագաւորութիւնը տապալել է : Ուստի Լուի—Ֆիլիբ Յեղափոխութեան դէմ նեցուկ մը փընտռելու ընտանադատուած, հարկաւ մեզ պիտի ապաւինի : Այս մասին Պ . . . մեզ խիստ լաւ կրնայ օգնել : Թող ուրեմն շարունակ Պուրպօնեան կուսակցութեան դէմ յարձակի . ասիարդի իշխանութեան շնթելու լաւագոյն եղանակներէն մին է : Արդարեւ նա գիտէ թէ դուք այս բանը կը ժխտէք գահազուրկ թագաւորութեան բարեկամներու քով . բայց ըստ որում հարկ է այսպէս ընել . նա միշտ մեզ անձնուէր կրնայ ըլլալ : Իմացուցէք իրեն իմ բոլոր սէրս » :

Բայց ես դէպքերուն վրայէն ցատկելով անցած կ'ըլլամ եթէ այսպէս շարունակելու ըլլամ .

Իմ երերորդ նորընծայութիւնս լմնցեր էր . կրօնական ուխտերս կարգացեր էի եւ ա՛լ հիմայ Սուրբ Ընկերութեան մարդը կը համարուէի : Ի՛նչ բան որ մոլորեալ երեւակայութեամբս իբրեւ ի՞նչ տեսեր էի, իրացեր էր նա . ձիզուիթ եղայ, եւ այնպէս ձիզուիթ եղայ որ շատերը գերազանցեցի շատ բանի մէջ թէեւ ոչ յառաքինութեան :

Այն ատեն, ձիզուիթաց Ընկերութեան

մէջ հանդիսաւ որ ուխտ գնելուս վերաբերու-
թեամբ խեղճ մօրս տուած լրոյս 'ի պատաս-
խանի' նամակ մը ընդունեցի իրմէ. սէրը անըս-
պառելի է մայրերու սրտին մէջ : Ես ակն յան-
գիման տեսայ ասով՝ որ իմ ապերախտութիւնս
մունալ կ'ուզէր, որպէս զի զինքը միս մինակ
թողելուս վրայ խիղճս շատ չկայթէ զիս .
մայրս նամակին մէջ ինծի կ'իմացնէր թէ Աստ-
ուած Ֆլավիաքէնց մանկամարդ կոմսուհին
իրբեւ հոգեզաւակ աղջիկ մը տուած էր իւ-
րեն : Նաեւ մանրամասնաբար կը մեկնէր ինծի
այս մանրմութեան պարագաները : Ես այն ա-
տեն արիկին Ֆլավիաքէնցը յանուանէ եւ եթ
կը ճանչէի :

Մեր կանոնագիրքերու համեմատ, հոետու-
րութեան եւ գրականութեան ուսման պիտի
պարսպէի երկու տարի : Նորընծայութեան հո-
գետեսական եւ խիստ արդիլախակ կեանքէն
վերջը, մտքին՝ հանդիստ մը, եւ միսթիֆականոս-
թեան խիստ բորբոքեալ խորհուրդներուն զար-
տուղութիւն մը տուած կ'ըլլան, երբ մեր կա-
նոնագիրքերը կը արամազրեն որ երիտասարդ
կրօնաւորը որ ա'լ հիմայ յաւիտենական ուխտե-
րով շղթայուած է, քիչ մը ժամանակ ալ գրական
կենաց զովարար եւ անուշիկ հոգմերուն տակ
գրուի : Եթէ մեր սուրբ Նզնատիոս Հայրը այս
բանը տեսաւ, անշուշտ հանճարի փայլ մը ցը-
ցուց զայն իրեն : Ա'ուղեմ որ այս մեծ խոր-
հրդոյն պաաիւր իրեն վերընծայեմ . միայն թէ

միաբանական Ռեխտին ճարտարիկ հիմնադրի նպատակը իրենց բաւական հետու էր: Նա իւր նորընծայարանին մէջէն հազիւ ուսումնական երիտասարդները կ'առնուր: Եւ նախ առանձնութեան տապազին գրգռութեանց տակ եւ երդման ծանր ծանր կապերուն մէջ կ'ուղէր պահել զանոնք: Աւերջապէս տէր եւ իշխան ըլլալով այն հոգիներուն, որոնց եռանդը հոգեւտեսութեան ձեռք յանչափս յաւելցուցած էր, պէտք էր որ ճարը մտածէր թէ ի՞նչ կերպով այն հոգիները կրնային դպրոցներու մէջ՝ դասատու, առաքելութեանց մէջ քարոզիչ, խոստովանահայր եւ աստուածաբանութեան վարդապետ ըլլալ: Սուրբ Իգնատիոս այս խելացի կարգադրութեան մէջ միմիայն գործնական կողմը տեսած էր, այսինքն իւր կրօնականներուն տրուելու կատարեալ կրթութիւն մը:

Այս գրական ուսումները ինծի համար երջանկութիւն մը եւ ճշմարիտ սիրտիանք մ'եղան: Միսթիքականութեան զառիվայրերուն վրայ մեծաքայլ առաջնորդուած հոգի մը որ այս մտածին եւ բացարձակ կատարելութեան ղհեա սնդելու կը բռնադատուի, խելակորոյս կ'ըլլայ հարկաւ, կամ զէթ այնպիսի կամակոր ուղղութիւն մը կ'առնու, որ իմացականութիւնը ա՛լ այնուհետեւ կենաց իրութիւնները հատուածացողմի մը մէջէն կը տեսնէ միայն, կամքը ցնորներու մէջ կը մոլորի, եւ սիրտը որուն զլացած են ճշմարիտ սիրոյ բնական օ-

րէնքը , գատարկութեան մէջ կ'այլասեոի , կամ
 յափշտակութեան մէջ անդնդասոյզ կ'ըլլայ :
 Հիմայ աներկեւան կը խոստովանիմ , թէ ուղ-
 դակի այս անյատակ անդունդը կը գիւմէի ,
 երբ նախնի պատմագիրներու , ճարտարախօս-
 ներու եւ քերթողներու վրայ ըրած գեղեցիկ
 ուսումներս զիս փրկեցին : Միաբանութեան
 ներքին հրահանգներն ալ միանգամայն կը շա-
 րունակէի . այսինքն խոկմունք , հազորդու-
 թիւն , բարեպաշտական ընթերցմունք , քննու-
 թիւն խղճմտանաց , խոստովանութիւն եւ հո-
 գեւոր ուղղութիւն կը շարունակէին : Քայց
 եւ նոր աշխարհի մը մէջ կը գտնուէի այն ա-
 տեն : Հոմերոս , Ովրատիոս , Վիրգիլիոս , Ժիւ-
 վէնալ , Գիմոսդենես , Թուկիդիդես , Քսենո-
 բոն , Տակիտոս , Կիկերոն , Սենեկա , Պլու-
 տարքոս , այս բոլոր ընտիր մատեանները որոց
 տեսիլն իսկ կը պօգապնէր զիս Սենթ—Սչէօլի
 մէջ ուսում առած ատենս , բարեկամներ ե-
 դան ինծի հիմայ , որոցմէ յետոյ կսկիծովբած-
 նուեցայ : Կը զգայի թէ անոնց ընկերութեամբ
 մարդ կ'ըլլայի : Քրիստոնէական այն մեծամեծ
 գաղափարները զոր Քրիստոնէական ճարտարմտու-
 թիւնը կը փոքրկացնէ , իբրեւ լայն ծածկոցի
 մը տակ քօղարկուած կը տէմնէի այսպիսի
 բարձր ներշնչութեամբ գրուած գիրքերու մէջ :
 Երբէք նախնեաց կրօնական ոգին չէին ծանօ-
 թացուցեր ինծի , արդ այն ողին իւր բոլոր

անուշ բուրումներովը մէկտեղ զգալի եղաւ հոգւոյս :

Մեր բնաւորութեան նմանողութեան տարօրինակ ազդեցութեամբ, հին աշխարհի պինդ դեղեցիկ հանճարներու հետ երկու տարի մտերիմ կեանք մը անցունելէ վերջը, իմ մէջս երկու մարդ գոյացաւ . կրօնական մարդը հանապաղ իւր բուռն քաղճանքներովը մէկտեղ որոնք երբէք չլրացան, եւ զրական մարդը այն քաղցրիկ հանդստութեամբը՝ զոր օր ըստ օրէ կը ճաշակէ, այն հարթ եւ տափարակ սահմաններուն մէջ՝ ու միւր ուսումն առաջերը նորդած են զինքը :

Բայց սակայն սուրբ Եղնատիոս նախատեսած չէր բնաւ, եւ ես ինքնին չէի նախազգացած երբէք սր եթէ այս նախնի հոյզով տոգոուելու ըլլայի, անպատճառ այն հոյզը զանխուլ ինէ բոլոր էութեանս մէջ չրջան պիտի ընէր : Ընդ վայր բնութեան թրած մարդուն վրայ պատուաստեր էի արուեստական մարդը այնպէս՝ զոր օրինակ հոգեւտեսական Ֆլետոնէրը կ'ուզեն կազմել զայն : Եթէ բոլոր կենացս մէջ շարունակելու ըլլայի այն հեղձամիճուկ հայեցողութիւնները որոնք երկրորդ նորընծայութեանս ատեն հոգիս կուլ կուտային, նոր ճիւղը գէշ աղէկ թերեւս ուռճանար :

Բայց երբոր նախնեաց այս անարատ եւ վաղվաղուկ յիշատակարաններու գէմ առ գէմ պատահեցայ, այն ատեն կանգ առաւ կեղծ

չարժուճը, բնութիւնը սկսաւ ձեռք ձգել կրկին իւր իրաւունքները. եւ դրսըւանց առանց նշան մ'երեւելու, դժուարաւ պատուաստուող թոմած ճիւղին քովիկէն աւելի ուժեղ ոտ մը դուրս եկաւ, որ շարունակեց իմ մէջս մարդն եւ իւր ճշմարիտ կեանքը:

Ըստ որում որոշում ըրած եմ որ Ս. Իգնատիոսի Կարգին մէջ մեծ իմաստութեամբ սանմանուած կանոններուն ներքեւ իմ բնաւորութեանս կրած զանազան անցքերուն մէջ իմ ունեցած պինդ ներքին զգայութիւններս անսքող յայտնեմ, եւ ցոյց տամ ինչ բան որ անձամբ զիս քննելով կրնամ գտնել իմ մէջս. ուստի ներսի դիս երեւան ելնող սրտի պետքերու առաջին անգամ յայտնուիլը սխալ պատմեմ հոս:

Ընթերցողս գիտէ թէ կին ըսուած բանը մտքէս անցած չէր բնաւ: Տղայութեանս ատեն գոհնին մէջ քովէս անցնող կամ Սէնթ — Սչէօլի վաքանաներուն ժամանակ հետս խաղցող երիտասարդուհիները մանարտիկ աղջիկներ երեցեր էին ինձի: Կինը՝ իմ խորհուրդներէս հեռացուցած էի մարմնոյս դէմ ըրած դժնգակ պատերազմներուս մէջ, որոնց համար մեր հոգիներու թշնամոյն պիղծ թելադրութիւններն են կ'ըսեն անմտաբար հողետեսութեան վարդապետները նորընծայներու առջին, մինչդեռ այն թելադրութիւն ըսուածը՝ ըստ ինքեան մեր արքունքի արթննալն է: Ես ալ, նորընծայ

դեռահաս եզրայրներուս պէս, սատանայական փորձութիւն համարեր էի զանոնք եւ սաստիկ զայրացեր էի շար Բանաստեղծին դէմ, որ կուզար քունիս մէջ անդամ զիս կը փորձէր. բայց ուխտագիր ըլլալէս տարիէն աւելի վերջը, երբ նորահաւատիս եռանդը հանդարտեցաւ, եւ պատմագիրներու եւ ճարտարախօսներու լուրջ ուսման յաջորդեց բանահիւաններու աւելի մոզիչ եւ աւելի խանդալի ուսումը, այն ատեն պատկեր մը գոյացաւ ներսի դիս:

Նախ Խոհաւ մ'էր այն անորոշ ծիրերով, շնորհալի, անմեղ, հրեշտակային մաքրութեամբ եւ անարատ Աոյսի մը նման հեզ: Ինծի այնպէս թուեր էր. որ երբ ես այն Աոյսին կ'ազաչէի որ իրեն նման միշտ անարատ ըլլալու շնորհքն ընդունելու համար բարեխօս լինի առ Աստուած, նա ասողապսակ իւր երկու թեւերը բացած ինծի կը խօսէր եւ օծի մը գլխոյն վրայ կոխած էր: Գրեթէ անհաւատալի կը թուի այս ամենը, եւ սակայն կը հաստատեմ թէ այս Խոհաւը որ միանգամայն հրեշտակի, կոյսի, ծաղկի, ճառագայթի եւ ջլ'նջ ադամանդի կերպարանօք ինծի կ'երեւէր, յանկարծ այն պատկերներէ մէկուն կերպարանքը կ'առնուր զորս բանահիւաններու նկարադրութեամբ ճանչեր էի, այսինքն աչազեզ եւ շնորհալից, միամիտ իբրեւ զՊաղատիս, տարփալի իբրեւ զՏիգրան, պարկեշտ իբրեւ զԱնդրօմաք: Նա կուզար ինծի իբրեւ Աալիփսէ մը կամ Եւխա-

րիս մը որ գերբնական հրապոյրով մը զիս կը կախարդէր :

Յայանի է թէ ես անդանդադ կ'երթայի կը պատմէի հոգեւոր Հօրս ուղեղիս այս խօշական երազները : Բայց կանխաւ գիտէի իւր տալիք պատասխանը :

— Զձեզ հայրածող հրապուրելի պատկերը դիւանար պիղծ ցնորք մ'է, կ'ըսէր այն :

Եւ սակայն խղճիս վերաբերութեամբ խօսելով յանչափս չէի խռովեր երեւակայութեանս այս բերումներէն, որոնք յայանի է որ ընթերցումներուս եւ տարիքիս արգասիքն էին : Բայց որովհետեւ այս մտածին պատկերը յաճախ մըտքիս մէջ կ'արձանանար, մտացս աչերուն առջին նորա առած զանազան ձեւերէն՝ սրտիս ազամայ բաղձանաց ճշդիւ պատասխանող ձեւը հուսկ յետոյ հաստատեցաւ հոն . այնպէս զի իմ խորհուրդէս հեռացնելու համար որչափ որ ջանք ըրի, նա իբրեւ պինդ միւսփա եւ ամենամաքուր մանուկ մը դարձեալ երեւցաւ ինձի միշտ նոյն կերպարանօք որ իբրու թէ կ'ըսէր ինձի .

— Ար սիրեմ գրեզ սիրովն զուարթնոց :

Եւ այս դառանցանքներուս մէջ, բոլոր հոգիս անձանօթ զգացմամբ մը զոր դեռ եւս չէի զգացած՝ կը գողգողէր :

Այս կեղծիքը (որովհետեւ ուրիշ անուն չեմ կրնար տալ անոր) ողջոյն ամիսներ մաքիս առջեւ արձանացաւ : Նախնեաց այն գեղեցիկ

յիշատակութիւններու վրայ՝ որոց մանկու-
 թիւնս խելամուտ չէր եղած՝ ստացած գիտու-
 թիւններս յայտնեցին ինծի սիրոյ բնազդումը,
 որոյ երկնային արձագանգն է ամենայն բանա-
 հիւսական երկ . բայց միանգամայն այս վայր-
 կենէս սկսեալ, իմ հոգւոյս յամրաքայլ պատ-
 րաստականութեամբը, քանի որ առոյգ եւ ու-
 ժեզ զգացումները կը զարգանային նախնեաց
 յիշատակարաններով յայտնուած գերագոյն
 գեղեցկին սիրահար եզոզ եւ ամբիժ բնաւո-
 րութեանս մէջ, սկսայ ան ատեն Քրիստոսի Կա-
 ճեթօփնեթէ դուրս նկատել քրիստոնէական կեան-
 քը եւ խելամուտ ըլլալ նորս մեծութեան եւ
 զօրութեան : Այս առաջին փոփոխութիւնը
 աննշմարելի մնաց ինծի : Միայն քանի մը տա-
 րիէն վերջը երբ փիլիսոփայական եւ դիւնա-
 կան ուսմանց ընթացքս աւարտեցի եւ դպրո-
 ցի մը մէջ ուսուցիչ եւ եղայ իմ սիրական հե-
 ղինակներուս հետ գանուելով, կարգացի Յէ-
 նէլօնը, Պօսիւէն, տասնեւեօթներորդ զարու-
 բողոր գրական գործերը . երբ փնտռեցի Նկե-
 ղեցւոյ Հայրերու մէջ կրօնի մեծամեծ գիտու-
 թիւնները զորս փիլիսոփայութիւնը՝ իւր բիծե-
 րէն ափի մէջ մաքրուած Պորփիրի օրինակցու-
 ներու նման, հատուկատրներով պիտի ցուցը-
 նէր ինծի ժամանակէ մը վերջը, ահա այն ա-
 տեն միայն այս փոփոխութեանս վրայ աւելի
 լոյս ծագեցաւ մտքիս մէջ : Սկսայ կասկածիլ
 թէ առ Աստուած առաջնորդելու համար հը-

նարուած շինծու Տէրօֆները, մարդկութեան այս ինչ տարիքին աւելի կամ քիչ յարմարցուած վարպետ հնարք մ'ըլլալու էին, եւ այն ատեն զգացի թէ առանց մտացի դպրոցակա-նութեան (seclastique) մը հնարած անհուն պատրաստութիւններու կարօտ ըլլալու, առ Աստուած առաջնորդող բնական Տէրօֆ մը անշուշտ գտնուելու էր :

Հարկ չէ որ ըսէի թէ ճիշտութիւններուն մէջ գրական ուսումները նոյնն են՝ ինչ որ ուրիշ տեղ մասնաւոր դպրոցի մը մէջ պիտի գտնես : Յիշողութեան տէր եզոզ հետեւակ միտքերը գրական հարեւանցի գիտութիւն մը միմիայն կառնուն հոն, եւ միայն նախնեաց մեծանուն մատենագիրներէն հատընտիր զրուցուածքներ մտքերնին կը սլահեն : Անոնք իբրեւ հետեւակ մտաց տէր մարդեր մտնելով այս գեղեցիկ ուսմանց մէջ, իբրեւ հետեւակ մարդեր ալ գուրս կեննեն անտի : Մեծահարուստ միտքերը անհունս կը շահին հոն, որովհետեւ գասական ուսումնին աւարտած ըլլալով կրնան իրենց լեզուաւր քաղցրագոյնս ճաշակել այս մատենագիրներու գեղեցկութիւնները : Բարձրագոյն ուսմանց քաջ գասատունները . մեծահոշակ քարոզիչները այս գրական նորնծայարանէն գուրս կեննեն եւ իմ մատիս կը խոստովանիմ թէ այս երկու տարին շատ արդիւնաւոր եղաւ ինծի : Միաբանութիւնը Եւրոպայի մէջ խել մը մարդեր ունի, որոնք առանց

բարձրագոյն կարգը թեւակոխելու, կը խօսին իրենց լեզուն եւ ճաշակով ալ կը գրեն: Սմեն մարդ այնպէս կը հաւատայ թէ ձիզուիթները որոց համբաւը միշտ իրականէն աւելի ցուցուած է, իրենց դեռահաս կրօնականները կրթելու համար գրական ընտիր Բեթօփօնէր ունին. կատարեալ սխալ մ'է այդ: Հոն դանդաղ դաստիարակները պատուաւոր հետեւակութենէ մը արդին չեն անցնիր: Հոն ամեն մարդ ինքզինք կը կրթէ եւ ոչ ուրիշ բան:

Սյս կ'ըսեմ որովհետեւ ճշմարտութիւնն ալ այն է. Բնկերութիւնը բարձրագոյն ուսմանց համար բնաւ ուսուցիչ չունի:

ձիզուիթները գրականութեան մէջ անժխակի արժանեաց տէր մարդեր ունեցեր են: Յայտնի է թէ անոնց գործերը իբրեւ Բեթօփօնէր առաջարկուած էին մեզի: Սակայն բան մը կայ որ զիս շատ զարմացուցած է եւ շատ մարդ ալ շօխանք զայն, ըսել կ'ուզեմ թէ տասն եւ եօթներորդ եւ տասն եւ ութերորդ դարերուն մէջ մանաւանդ, մեր Բնկերութեան հեղինակներուն տրուած աղատութիւնը զիս մեծ զարմանքի մէջ ձգած է: Ստոյգ է թէ ձիզուիթ մը միշտ պատրաստ ըլլալու է այս աղատութիւնը գոհելու: Սյս տրամադրութիւնը միայն բաւ է. էթրե-դրե-ա՛ն խօսքը այնպիսի սկզբունք մ'է որ անոր կիրառութիւնը միշտ հարկաւոր չէ:

Բնկերութիւնը ամեն ժամանակ գաղափարներու ընթացք մ'ընդունած է. պէտք է

որ իւր բոլոր անդամները համաձայնին, եւ իրենց ձայները միացնեն որպէս զի միաձայն տարածեն ընդունուած վարդապետութիւնը : Այ ոք իրաւունք ունի զայն մանրամասն քննելու : Թող այն վարդապետութիւնը իւր բնագոյններուն եւ բանական լուսոյն հակառակ գայ . թող զայն վտանգաւոր եւ անմիտ համարի, հող չէ, իւր անձնական կարծիքն է այն . ըայց այն վարդապետութեան գէմ ելնելը արգելեալ է իրեն : Աւխտին մեծաւորները կ'ըսեն . — Քարոզեցէք այս վարդապետութիւնը, ժողովուրդին ուղեւծուծը մացուցէք զայն, դասատուութեան, ընթացական քարոզութեան, խոստովանարանի, հողեւոր առաջնորդութեան եւ աշխարհի հետ ձեր ունեցած յարապետութիւններուն միջոցաւ : Պէտք է հնազանդիլ այս պատուերին : Հոս ձիզութիւթ ըլլալու է . իջեալս զբեմնս պատուիրանը խստիւ կը պահուի հոս : Օրինակի ազագաւ, տասն եւ եօթներորդ դարուն մէջ ձիզութիւթաց թշնամիները Յանսենեաններն էին . ուստի Աւխտին բովանդակ գործունեայ զօրութիւնները անոնց գէմ ուղղուած էին : ձիզութիւթներուն իրենց հակառակորդացը գէմ շրած ստորագիր կամ անանուն գիրքերու, տետրերու, թերթերու ցանկը միայն հատոր մը կը շինէ : Այս կուուոյն մէջ գտնէ ձիզութիւթները մարդկային հողւոյն ազատութեան իրաւունքները կը պաշտպանէին . ըայց, այս կուուէն դուրս, Ընկերութեան մարդերը դրեթէ

ի՛նչ որ ուղէին կրնային գրել : Անոնք այս ազատութիւնը լայնարձակ գործածեցին : Մեր ատենը որ ձիզուիթը կրնայ յանդգնիլ Մօլիէրը եւ Թարթիւֆը գովաբանելու եւ Հայր Պուհուրի հետ ըսելու

Ո՛վ շտապէր որ խօսերայան բեօֆ

Անշտապայան որ դերասան

.....

Քայր ճոսայն զլեզբատորն ներկայելով

Կեզբ բարեպաշտներն ճամբու բերաս :

Կը խոստովանիմ թէ բանահիւսութիւնը հետեւակ է . բայց մեր օրերու անդրալեռնեայ Հերձուածին արմանքը զարմանքը որչափ մեծ եղած կ'ըլլար եթէ երկայնազգեստ կամ կարճազգեստ ձիզուիթ մը ելնէր Մօլիէրը՝ կեզծ բարեպաշտներու ուղղիչն անուանելու մտաբերէր : Պատճառն այն է թէ այսօր Թարթիւֆը անդրալեռնեայ եղած է . արժան է որ պարտու պատշաճ մեծարանքն ընդունի ուրեմն :

— ձիզուիթն ազատ է զայն անարգելու 'ի Խորոց սրտի . բայց ներելի չէ իրեն որ հրապարակաւ զայն խայտառակէ , մանաւանդ թէ ամեն պարագայի մէջ , երբ պէտք ըլլայ , մեղքնալու է այդ բարեսիրտ Պ. Թարթիւֆը , զոր

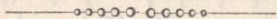
ազատամիտները մեծ չարամտութեամբ զրպարտած են :

Ընդհակառակն Հայր Պուհուրի օրովը, Թարթիւֆ, ձիզուիթներուն խօսքին նայելով, Յանսենեան էր : Նա խտամբեր կեանք մը կը վարէր, խարազնազգեաց էր եւ խարազանաւ կը ձաղկէր իւր անձը . վասն որոյ վերապատուելի Հայրերը որ Հայր Պօնիի ձեռօք : Հեշտին Չերթեանդուրտիան, եւ Հայր Պարրիի ձեռօք Արտուրտիան Բացեալ առաջի Փիղափեաց, առ Ասորտուրտիան նորիեալ հարիւր դիւրասար Չերթեանդուրտիաննէրով անուն գիրքերը գրել կուտային, կը ծանակէին Յանսենեանները որոնք, հակառակ բայց միանգամայն - ճշմարիտը խօսելով, պատուաւոր ծայրայեղութեամբ մը փրկութեան դժուարութիւնները տարապայման կը յաւելուին :

Հայր Ռարէն մեր մէջ շատ մեծարոյ է եւ իւր Յաղափո Բարասարանաց անուն գրած քերթուածը արժանի է այն գովեստներու՝ զորս ընդունած է այդ գիրքը . սակայն Ընկերութեան դիմացը Հայր Ռարէնի պինտ մեծ արժանաւորութիւնն էր նորա՝ Յանսենեաններու վարդապետութեան պինտ անողոք թշնամիներէն մին ըլլալը . 'ի շնորհս այս գեղեցիկ նախանձաւորութեան կրցաւ նա խել մը խիտ աշխարհային երկասիրութիւններ հրատարակել, որոնք իւր անդի-Յանսենեան տքնութեանց հետ փոխնիփոխը երեւան կելնէին . այս բանը պատ-

ճառ եղած էր որ իրեն համար կըսէին թէ վեց
ամիս՝ Աստուծոյ եւ վեց ամիս աշխարհի կը
ծառայէր :

Նրիտասարդի մը համար խիստ հրապուրիչ
եղող այս գրական ուսումներով իմ անձիս տէր
եղայ այնչափ՝ որքան որ ձիզուիթ մը կընայ ար-
դարեւ տէր ըլլալ :

17
Kommersdorf bei Gloggnitz
am 17ten April 1848

Herrn
Kommersdorf bei Gloggnitz
am 17ten April 1848

Sehr geehrter Herr
Ich habe die Ehre
Ihre Güte zu danken
für die mir
überlassenen
Papiere
welche ich
sogleich
zurück
sende
mit
dieser
Erklärung
dass ich
keine
Anwendung
daraus
machen
werde
und
dass
ich
alle
Rechte
an
den
selben
auf
Ihre
Person
überlassen
habe
und
dass
ich
alle
Rechte
an
den
selben
auf
Ihre
Person
überlassen
habe
und
dass
ich
alle
Rechte
an
den
selben
auf
Ihre
Person
überlassen
habe

Ich bitte
Ihre
Güte
zu
danken
für
die
mir
überlassenen
Papiere
welche
ich
sogleich
zurück
sende
mit
dieser
Erklärung
dass
ich
keine
Anwendung
daraus
machen
werde
und
dass
ich
alle
Rechte
an
den
selben
auf
Ihre
Person
überlassen
habe
und
dass
ich
alle
Rechte
an
den
selben
auf
Ihre
Person
überlassen
habe
und
dass
ich
alle
Rechte
an
den
selben
auf
Ihre
Person
überlassen
habe

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԵՂԵՑԻԿ ՃԻԶՈՒԻԹԸ

Ա.

ՀԱՅՐ ՄՈՆԿԱԶԷՆ

Իմ խաղաղիկ բերկրութիւններուս կամ յաւէտ իմ պատրանքներուս պատմութիւնը հոս զկայ կառնու : Ինչ որ տեսայ Միաբանութեան մէջ մինչեւ հոս , պարզաբար պատմեցի զայն . կարծեմ թէ իմ երիտասարդական հիացումներուս եւ մայրենի դաստիարակութեանս շնորհիւ ընդունած գրեթէ միշտ անջնջելի տպաւորութիւններուս մէջէն՝ ճշմարտութիւնը ընդնըջմարել տուի :

Նոր կեանք մը կը սկսեր ինձի համար . ես զայն խաղաղաւէտ եւ աշխատալի կերպէի եւ այն նաւահանգիստին մէջ ուր մանուկ հասակիս մէջ ապաստանած էի , երբէք չէի մտածեր որ ուխտիւք մերկացած կրիցս պինտ փոքր մրրիկն իսկ եթէ վրայ համնելու ըլլար, կրնար խոռովել կեանքս :

Հայր Մոնկազէնի կեանքը , զոր ֆարիզի եւ գաւառային քաղաքաց յափշտակեալ կի-

խօսած ատեն երբ քաղցրիկ զուարթութեան մը անձնատուր կ'ըլլար . բայց թերեւս աւելի գեղեցիկ էր վշտով համակուած ատեն , երբ հազուագիւտ եւ տոչորող արտասուքներ իւր այրական դէմքը ոլոռն ոլոռն կը թանային , եւ դէպ 'ի երկինք պիչ նայուածք մ'ուղղելով կարծես արիութիւն եւ համբերատարութիւն կը խնդրէր :

Ո՛վ Հայր Մանկազէն , դուք իմ պինդ սիրելի յիշատակներէս մին էք . պարծանք կը համարիմ գձեզ սիրած ըլլալս եւ դարձեալ ձեր փոխադարձ սէրը վայելած ըլլալս : Գուք ձեր տկարութիւններուն հակառակ Ընկերութեան անդամներէն ամենէն ալ գեր 'ի վերոյ եղաք ձեր մեծահոգիութեամբ : Իրաւ է որ Միաբանութեան Կանոնագիրքերուն հնարած անլոյծ եւ բազմահանգոյց կապերուն մէջ կրցան ձեր միտքը ժամանակ մը պրկել . բայց ձեր սիրտը այն կապերէն զերծ մնացած էր . եւ մարդ իւր սրտովն է որ ճշմարտապէս մեծ է :

Փ . . . ի մէջ ամեն մարդ հետաքրքիր էր թէ ինչո՞ւ Հայր Մանկազէն որ Փարիզի եւ Յրանսայի գլխաւոր քաղաքներուն մէջ , իբրեւ քարոզիչ անժխտելի յաջողութիւն մը ստացած էր , յանկարծ հանուեր էր այս հրապարակախօսութեան պաշտօնէն որ աւելի քան ուրիշ պաշտօն մը իւր ճաշակներուն եւ իւր բաւականութեանն յարմարաւոր էր , եւ ինչո՞ւ Զուցներիոյ մէջ գեռահաս կրօնաւորներու դասա-

տուութեան աշխատութեանց կը գործածուէր:

Ընդհանրապէս իւր աշակերտները համակիր էին իրեն: Բայց մենք կրնայինք նշմարել թէ ուխտադիր Հայրերը զինքը շատ չէին սիրեր եւ թէ իւր՝ մեր մէջը յուզարկուիլը աչքէ իյնալ մ'էր: Բայց ինչո՞ւ այս աչքէ իյնալը: Մեր մէջէն պինդ սրամիտներուն եւ պինդ սասանորդիներուն իսկ անկարելի եղաւ բան մը կռահել: Իսկ ես եւ ոչ իսկ հետախոյզ եղայ:

Մեր Հայրերը որ յարածամ համբաւին բոլոր թմբուկները կը հնչեցնեն երբ կրօնական հասարակութեան առջեւ դուզնաքեայ մէկը գովասանել պէտք ըլլայ, Հայր Մոնկազէնի հրապարակախօսութեան համար ունեցած սքանչելի տաղանդը յերկինս քարձրացուցեր էին: Այս անգամ իրենց ճարտարախօսը յամենեցունց ընդունելութիւն գտաւ: Հայր Մոնկազէնը չը տեսած տարիներս իւր համբաւը խիստ շատ անգամ հասած էր մինչեւ ինծի: Միաբանութեան մէկ վարպետ հնարքն է որ իւր մէջ մտնել ուզող երիտասարդներուն նշմարել կուտայ թէ Ուխտը ո՞րպիսի նախանձաւորութեամբ կրնայ դուլել եւ պաշտպանել զիրենները: Եւ շատ միտքերու համար ասի դոյզն հրապոյր մը չէ: Ամեն մարդ զայն կանխաւ գիտէ: Բաւական է որ մէկը արժէք մ'ունենայ, — եւ բնական է որ ամենայն ոք իրենին վրայ չի տարակուսիր —, այն արժէքը ոչ անձանօթ եւ ոչ ծածկուած պիտի մեայ: Մարդ իւր ճիշդութիւթ ըլլա-

լուր միայն մեծ համբաւ ունի . ընկերութեան
մէջ լոյսը երբէք գրուանին տակ չի մնար :

Հայր Մոնկազէնի վրայ մելամաղձութեան
տրամադրութիւն մը նշմարած էի միշտ . այս
տրամադրութիւնը անցեալէն աւելի հիմայ ե-
րեւելի էր իւր վրայ : Զգուշացայ այս բանը
աշակերտակիցներուս ըսելու , ըստ որում ա-
նոնք իմ խօսքերէս սա հետեւութիւնը պիտի
հանէին թէ Հայր Մոնկազէն իւր ձեռքէն առ-
նուած ասպարէզը կը ցաւէր . ուստի իմ դիտո-
ղութիւններս ես ինծի պահեցի :

1833 յուլիս ամսոյ մէջ էինք : . . . Ի ջու-
րերը մեր տունէն շատ հեռուն չէին : Այս
տարի օտարականներու տարապայման խուռն
բաղձութիւն մը կար . ասի մեր շահերուն խիստ
նպաստաւոր էր : Մեր մատուռը ընդարձակ եւ
պինդ պատուական եւ նորագոյն Գոթական ու-
ձով դեռ նորերս կառուցուած էր : Ժողովուրդը
հոն ձգելու նպատակաւ կրօնական հրահանգ-
ներ կարգադրուեցան : Հանդէսներուն կարելի
եղածին շափ աւելի շուք եւ փայլ տալու հա-
մար բան մը չէին իննայած : Առիթներն ալ շատ
էին . իննօրեայ պաշտամունք Սոբոթ—Քէօթ
տօնին համար , իննօրեայ պաշտամունք Ասո-
նաճաճնի Սոբոթ Սբոթ տօնին համար , իննօրեայ
պաշտամունք Մոն—Քառմէլի տօնին համար ,
վերջապէս իննօրեայ պաշտամունք Սրբոյն Իզ-
նատիոսի տօնին համար : Մանաւանդ այս վեր-
ջին տօնը շատ շքեղ եղաւ : Տօնին վերջացած

օրը մեր եկեղեցին լեփ լեցուն էր . եւ ոչ մի ժամանակ այսչափ ծաղիկներու , ճրագներու , խունկի , կրօնական երաժշտութեան , ծանրագին ասուեղէն ծածկոցներու յօրդ առատութիւն շնայուած էր : Սուրբ Կուսին սեղանին Բռնէն որ՝ Ալէնածն անունով քանի՛նչայ զարդը կ'ըսեն թէ 6000 Քրանգի արժողութիւն ունէր : Ասի մեր Գոռառապետ Հօր սիրած զարդերէն մին էր զոր նա Սուրբ Կուսին նուիրած էր 'ի մեծ տօգոհութիւն պարգեւատու կնոջ զաւակներուն :

Այն օրը մանաւանդ ժողովուրդը խմանալով որ մեծանուն Հայր Մանկազէն մեր Սուրբ հիմնադրի ջատագովութիւնը պիտի խօսի , խընեցաւ եկեղեցւոյն մէջ : Եւ յիշաւի նոյն խկ տօնին օրը Հայրը հրաման ընդունեց երեկոյեան ժամուն քարոզ խօսելու . ըսյց նա խիստ զարմացած երեցաւ եւ պատասխանեց թէ պատրաստուելու ժամանակ չունէր :

Ճիղուիթ մը , ըսաւ խստութեամբ մեծաւորը , միշտ պատրաստ պէտք է ըլլայ հնազանդելու :

Հայր Մանկազէն խոնարհութիւն ըրաւ եւ ըսաւ :

— Պիտի խօսիմ :

Երեկոյեան ժամէն վերջը ամպիոնը ելաւ : Երբէք այսպէս շքեղ հանդիսացած չէր . երբէք իւր խօսքը աւելի երոբող եւ աւելի համակիր եղած չէր : Պատմեց Արբոյն Իգնատիոսի կեանքը ,

եւ ինծի այնպէս կը թուէր թէ առաջին անգամ կը լսէի զայն : Յանկարծ եկեղեցւոյ մեծ դրանը դիմ շարժում մը տեղի ունեցաւ . շատ անձեր ներս եկան եւ ունկնդիրներուն հոժ կարգերուն մէջ տեղ բանալու աշխատեցան : Հայր Մոնկազէն Մանրէզի քարանձաւի մէջ կը նկարագրէր մեզ Սուրբ Իգնատիոսը . . . յանկարծ իւր ձայնը այլայլեցաւ , երկու ձեռները ձակառը տարաւ իբրու թէ իւր մտածութիւնը հոն հրաւիրել ուզելով . քիչ մը վերջը խօսքը լրացուց . բայց դէմքը սաստիկ այլայլած եւ գունատ էր , իւր ձայնը ա՛լ իւր կորովը չունէր . վերջապէս ամպիտնին եզերքին վրայ կործանելով մարեցաւ ինկաւ : Առին Սրբատունը տարին զինքը , եւ այս պատահարը որ մեծ յուզում պատճառեց ջուրերուն կրօնասէր ժողովրդեան մէջ , նոյն օրը տիրող սաստիկ տապը պատճառ բռնուելով բնականաբար մեկնուեցաւ :

Հետեւեալ օրը Հայր Մոնկազէն բոլորովին ապաքինած երեւցաւ մեզ . բայց բնութեամբ մեղամաղձոտ ըլլալով կարծես թէ իւր թագծութիւնը աւելի սաստկացած էր : Գէմքը օր ըստ օրէ առաւել կը գունատէր եւ անձը նիհարնալու վրայ էր , այնպէս զի տասն եւ հինգ աւուր մէջ ինծի թաւեցաւ թէ աւելի ձերացած էր քան որքան փոխուած էր հինգ տարի իրարմէ հեռու գտնուած ատեննիս : Նրբեմն կը հարցանէի իրեն թէ ի՞նչպէս է առողջութիւնը ,

— Աղէկ եմ , շատ աղէկ , սիրեցեալ որդ-

եակ իմ, կ'ըսէր ինծի. կարելի է թէ չափազանցօրէն կ'աշխատիմ, որով մարմինս քիչ մը յոգնութիւն կ'իմանայ. բայց աշխատութիւնը, մանաւանդ կրօնականի մը համար, օգտակար է հոգւոյն:

Եւ յիրաւի Հայր Մոնկազէն փիլիսոփայութեան դասատուութեան նուիրած ժամերէն եւ դարձեալ խոստովանարանը անցունցած օրուան քանի մը պահերէն դուրս որչափ որ պարագոյ ժամանակ ունենար՝ ուսման կը պարապէր. Սրբոյն Եղիաթոսի վրայ ջատագովական քարոզը խօսելէն 'ի վեր մանաւանդ, ինչպէս ամենայն ոք կ'ըսէր, դեղեցիկն Հայր Մոնկազէնի համար ամեն մարդ խենթ կ'ըլլար: Կը պատմէին թէ իւր ձեռօք 'ի քաթովիկութիւնն դարձեր կատարուեր էին. երբէք ձիզուիթ մը սիրելի դասատուիս չափ հասարակաց խօսակցութեան ստարկայ եղած չէր: Այն ատեն մեր տան մեծաւերները սկսան զայն դովել եւ մինչեւ իսկ շնթել անոր: Ճշմարիտ յաղթանակ մը տարած էր Հայր Մոնկազէն որ երբէք անով չլացած չէր երեւէր:

Մեծաւորը ուղեց Համբարձման տօնին օրն ալ քարոզ խօսել տալ իրեն. բայց Հայր Մոնկազէն իմացուց որ իւր առողջութիւնը չէր թոյլ տար իրեն որ ամպիոնը ելնէ: Մեծաւորը չպնդեց. Հայր Մոնկազէնի երեսը միայն նախելով մը հասկցաւ որ այս անսեղադրութիւնը ընդունայն պատճառանք մը չէր. ուստի գրեթէ

սիրալիբ խօսքերով ազաչեց իրեն որ Ուխտին
այնչափ սիրելի եզող առողջութեան մը խը-
նամ տանի :

Օգոստոս ամսոյն վերջերը , Հայր Մոնկա-
զէնի վերաբերութեամբ տարօրինակ բան մը
պատահեցաւ : Իւր չորս կողմը չեմ գիտեր ի՛նչ
կասկածանաց եւ անվստահութեան միջնուորտ
մը կը տիրէր : Մեծաւորները սկսան ցուրտ ըն-
թացք մը բռնել իրեն դէմ : Իւր անունը ճայնի
մասնաւոր բեկբեկումներով բերնէ բերան
կը տրուէր : — Սա՛ Հայր Մոնկազէնը — կ'ըսէին
տանը մէջ գտնուող Ֆրէնկերը եւ սուրբերը .
եւ աչերնին երկինք ամբառնալով հառաչանք
կ'արձակէին : — Ս՛հ , կ'ըսէին դեռ եւս կատա-
րելութեան չժմնողները , Հայր Մոնկազէնը , վի-
լիսովայութեան ընտիր դասատու մ'է : Բայց
ինչո՞ւ համար արդեօք այսչափ տրտում եւ
սխուր է :

Օր մ'ալ այնպէս պատահեցաւ որ ամեն
դիէս բարտւք մը լսեցի թէ .

— Հայր Մոնկազէն Ընկերութենէն դուրս
պիտի ելնէ :

Հայր Մոնկազէն Ընկերութենէն պիտի ելնէ՛
մի՛ . այդ բանը անհնար կը թուէր ինծի : Քրիս-
տոսի իսկ անունը իւր դրօշին վրայ կրող զին-
ուորեալ Ուխտի մը անդամակցութեան վառ-
քէն հրաժեշտ տա՛լ մի՛ . այդ չէր հաւատալի :
այս բանը մաածելն իսկ ոճիր մ'էր , եւ Հայր
Մոնկազէն որ մեր Ընկերութեան սլարձանք-

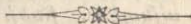
ներէն մին էր, չէր կրնար այսպիսի խորհուրդ մը յղացած ըլլալ:

Այս Հօր համար ունեցած իմ խանդադին բարեկամութիւնը ոչ ոքէ ծածուկ էր: Իմ կամակար բնաւորութիւնս սրտիս բոլոր տպաւորութիւնները եւ զգացումները երեւան կը հանէր: Իմ սիրելի դասատուս ինէ աւելի տարեց ըլլալովը լաւ գիտէր ինչ որ ձիւղուիթ մը վերջապէս կուսնի միշտ, այսինքն կեղծաւորիլը: Բայց եւ այնպէս, ինծի համար ունեցած առաւելագոյն սէրը մեզ լրտեսող խուզարկու աչերէն չէր վրիպած, եւ շատ անգամ, զիս իրեն ձգող յօժարութիւնը համարձակ ցուցնելու համար իբրեւ յանցաւոր մասներ էին զիս. բայց կրնամ ըսել թէ իբրեւ կրօնական իմ բովանդակ վարքս բաւական լաւ ըլլալով՝ մեծաւորներս ինծի ներողամտութիւն ցոյց կուտային:

Ընդարձակ եւ գեղեցիկ ծառատունկ պարտէզ մ'ունէինք որ մեզի հեշտալի հովանիներ կընծայէր: Յայտնի է թէ խստիւ արգելեալ է մեզ՝ երկու առ երկու պտըտիլը. գոնէ երեք հողի 'ի միասին դանուիլ հարկ է: Բայց եւ այնպէս, առանձին դանուիլն ալ արգելեալ չէ. եւ ես սովորաբար ընկերակիցներէս բաժնուելով կերթայի մտախոհ ըլլալու պարտիզին ծայրը գտնուած փոքրիկ պուրակի մը մէջ զոր շատ կը սիրէի:

Յգոստոս 24ին, երբէք այդ թուականը

մտքէս ելնելիք չունի, օրուան տօթագին ջերմութենէն խոնչ եւ վաստակ, զբօսանքի ժամանակ հոն դեղջկական նստարանի մը վրայ նստած էի, երբ յանկարծ ոտքի դիռսոց մը լսեցի ծառուարին ետեւէն՝ որուն կոթնած էի եւ որ զիս ամեն աչերէ կը պահէր: Կանգ առի, եւ այն ատեն մեր Հայրերէն երեքին ձայնը ճանչեցի:

Բ.

ԼՐՏԵՍՆԵՐԸ

Այս վերապատուելիներէն երկուքին վրայ շատ քիչ համակրութիւն ունէի: Բոլոր կրօնական կարգերու մէջ 'ի գործ դրուած եւ մեր կարգին մէջ մանաւանդ կատարելագործուած մատնութեան «իսթեօ» ընդունած էի: Թէ եւ ես շատ քիչ 'ի գործ կը դնէի զայն, բայց եւ այնպէս ինծի շատ բնական կ'երեւէր որ մինչեւ իսկ ինծի դէմ 'ի կիր առնուն զայն: Բայց մեր կանոններուն այս կէտին վրայ, նախանձաւորութիւնը անօգուտ կը թուէր ինծի: Ընդհակառակն Հայր Ալէքսանդր եւ Հայր Ռիւֆէն այնպէս կը կառնէին թէ նախանձաւորութիւնը աւելորդ բան չէ, եւ թէ պարտաւոր են մեծաւորներուն յայտնել ոչ թէ միայն իրենց եղ-

բարցը ծանր ծանր յանցանքները, այլ նաև
մեր ընդհանուր կանոնաց Ի. յօդուածին համե-
մատ, անոնց ծանր փորձութիւնները :

Այս ծանր փորձութիւններն են բաց 'ի
ուրիշներէն, «Յաշխարհ դառնալու իղձը, Մի-
արանութենէն ճամբուելու իղձը եւն. եւն» :
Յայտնի է թէ այս կանոնին հնազանդելու հա-
մար, մարդ իւր եղբարց խիղճը խուզարկելու
եւ անխոհեմ խօսք մը նշանակելու է . դարձեալ
այս ինչը՝ այս կամ այն կարծիքին տէր է ըսե-
լով ճշմարիտ դատեր բանալու, ամեն բան մեկ-
նելու, եւ վերջապէս ընդարձակօրէն գործա-
դրելու է ինչ որ աստուածաբանութիւնը կ'ու-
սուցանէ սակայն թէ ծանր մեղք է, այսինքն
յանդուտն դատուածը : Քան զամենայն լրտեսու-
թիւն զգուելին այն է որ քու խորհուրդիդ՝
մինչ 'ի խորս սրտիդ զհեա կը սնդի, եւ դու
չարաչար կը վիրաւորիս երբ հոգեւոր առաջ-
նորդէդ խրատներ եւ խիստ յանդիմանութիւն-
ներ կ'ընդունիս այն փորձութիւններուն համար
որոց երբէք ենթակայ եղած չես, բայց զորս
քու ընկերներէդ ոմանք կարծեր են թէ քու
խօսակցութենէդ եւ երբեմն լռութենէդ գու-
շակեր են : Անոնց բարեպաշտ նախանձառ-
բութեան շնորհիւ կատկածաւոր կ'ըլլաս առանց
պատճառը դիմնալու : Սպանով եւ թէ քու
գործերդ միշտ անատղիւտ եղած են . բայց
մտոցեր եւ թէ որ մը յաշխարհ թողած անձե-
րուդ վրայօք մեծ շղթածումով խօսեր եւ, որով

եւ յաշխարհ դառնալու փորձութեան ենթա-
կայ ես եղեր: Թէ որ քահանայ ես, եւ աշ-
խարհական կղերին համար յարգանք մը ցոյց
տուեր ես, ըսել է թէ Միաբանութիւնը թո-
ղելու փորձութեան ենթակայ եղած ես, ուստի
քսաներորդ կանոն 'ի ձեռին իրաւունք ունին
երթալ քեզ մասնելու:

Գիտէի որ Հայր Ռիւֆէն եւ Հայր Ալէքսան-
այս տեսակ ներքին խուզարկութիւններու հա-
մար մասնաւոր տաղանդ մ'ունէին: Անոնք կը
փափաքէին մանաւանդ որ կանոնները կէտ առ
կէտ գործադրուէին. անոնց ոգին եւ ժամա-
նակին հետ մէկտեղ անոնց մէջ մտած փոփո-
խութիւնները զանխուլ մնացեր էին իրենց ի-
մացականութիւններէն որոնք թէ եւ խիստ
անձուկ էին, սակայն ճշմարիտ ձիրք մ'ունէին
նենգութիւններ եւ խորամանկութիւններ հնա-
րելու համար, որպէս զի խաբէական հարցում-
ներով կարենան զքեզ շփոթութեան մէջ ձը-
ղել, եւ այսպէս այս մանր մունր հնարքնե-
րու օգնութեամբ քու բոլոր խորհուրդներդ
իմանալ: Ճիգութիւններուն՝ Հոր + նենգութեան մա-
կանունը տրուած է: Աւա՛ղ, արդարեւ ասի
ճշմարիտ է, եւ դարձեալ ճշմարիտ է թէ այս
արուեստը 'ի գործ ածելու համար մեծ հան-
ճար մը պէտք չէ. բաւական է որ մարդ մաս-
նաւոր յարմարութիւն մ'ունենայ որ յետոյ
դաստիարակութեամբ զարգանայ, սկսեալ այն
վայրկեանէն որ մարդ Անկերութեան մէկ դըպ-

րոցին մէջ ոտք կը կոխէ, մինչ ցլերջ տասն եւ հինգ կամ տասն եւ վեց տարիներու՝ որոնք նորընծայութիւնը սորա վերջին փորձէն կը բաժնեն: Իսկ ես՝ այս յարմարութիւնը երբէք չեմ ունեցած:

Հայր Աւետիսի եւ Հայր Աիւֆէնի հետ երրորդարար գանուող ձիգութիւթը Թիֆոն կը կոչուէր:

Աօի վերջին աստիճանի անպիտան պատուական երիտասարդ մ'էր. ինքն ալ գիտէր իրեն այսպէս ըլլալը. ուստի արժան չէր համարեր երբէք որ անձնական յատուկ կարծիք մ'ունենայ. իւր կամքը գերողներուն ձեռացը մէջ մեքենայ մ'եղած էր նա. միամտութիւնը եւ բարեմտութիւնը կը վխտար իւր վրան. երբ երկու Հայրեր 'ի միասին խօսել ուղէին, Հայր Թիֆոնը հետերնին կ'առնուին: Աօի սքանչելի հնարք մ'էր խարդաւանելու այն կանոնի դէմ որ կը պատուիրէ թէ խօսակցութեան ատեն գոնէ երեք հոգի գտնուելու են. ըստ որում Հայր Թիֆոնի առջին ամեն բան կրնար գրուցուիլ. Հայր Թիֆոն չէր հասկնար, եւ ոչ իսկ կը լսէր կամ կը յիշէր այն խօսքերը որ ուղղակի իրեն ուղղուած չէին: Մինչդեռ ուրիշները խօսէին, նա կը խոկար եւ մտածական կ'ընէր:

Միւլիական գաղափարներուն համար յօժարութիւն մ'ունէր, կոյր հաւատով կը հաւատայր Սրբոց վերաբերեալ ամեն պատմութիւն-

ներու, պինդ պարզ եղելութիւնները՝ փառաւոր հրաշքներ եւ ձիզուիթաց Ընկերութեան բոլոր անդամները Սուրբեր կը համարէր, միայն թէ ինքզինքը անոնցմէ բացառութիւն կը համարէր, ըստ որում այս պարզամիտ մարդը թէ եւ ձիզուիթ, բայց սակայն խոնարհամիտ մէկն էր: Անշուշտ Հայր Թրիֆոն Ընկերութեան մեծ շուք մը տալու յատկացեալ մէկը չէր. հորամոյն չէր բայց իւր կոչումը պինդ անկեղծ էր. թերեւս իւր պարզամտութիւնը, իւր ամբծութիւնը եւ իւր անպիտանութիւնն իսկ իւր ընդունուելուն նպաստեր էին. իրեն պէս մարդերը կրնան առանց գիտակցութիւն ունենալու արքանեակ եւ գործի ըլլալ:

— Հայր Ռիւֆէն, ըսաւ երեք հոգիէն մէկը, կարծեմ թէ կրնամք հոս արձակ համարձակ խօսակցիլ սա թշուառ Հայր Մոնկաղէնի վրայօք:

Այս անունը, այս մակգիրը եւ այս խօսքերուն դրուցուելու եզանակը լսելով անշարժ կեցայ այն տեղը ուստի պիտի հեռանայի երեք կրօնաւորներուն մօտենալը իմանալէս վերջը: Միաքս դրի որ ահանջ դնեմ այս խօսակցութեան որմէ իմ սիրեցեալ Հայրս ալ մաս ունէր:

— Նախ եւ առաջ, Հայր Թրիֆոն, տեսէք անդամ մը թաւուտին մէջ մարդ չըլլայ: Ես մանարտիկ եւ բարակուկ ըլլալով նստարանին տակը կծկակեցայ. որով Հայր Թրիֆոն Հովանոցին մէջ արագ նայուածք մը արձակելէն վերջը դար-

ձաւ իւր ընկերներուն դին եւ ըսաւ :

— Մարդ չկայ :

— Եթէ հոն երթանք նստինք ի՞նչպէս կ'ըլլայ, ըսաւ Հայր Աւերմոն :

— Ոչ, ուրիշները կրնան հոս մեր գանուած տեղը կենալ եւ մեր խօսակցութեան ականջ դնել :

— Գուք աղաչեցիք ինձի, ըսաւ Հայր Թիֆոն, որ գամ ձեզի հետ պարտիմ որպէս զի մեր Սուրբ կանոններուն դէմ պատուիրանադանց չգտնուիք . բայց ինչոքեմ թողուլ զիս որ վարդարան մը շարունակեմ . կանոնին պատուիրանէն զատ օրը երեք հատ կը զրուցեմ, երէկուրնէ 'ի վեր իննօրեայ պաշտամունք մը սկսեմ :

— Լաւ լաւ, Հայր Թիֆոն, գուք իննօրեայ պաշտամունքներ կատարեցէք . կանոնը կը պահանջէ որ մենք երեք հոգի ըլլա՞նք, բայց պարտաւոր չեմք որ երեքս ալ 'ի միասին խօսակցինք . եւ կանոնը ինչ որ շարդելուր, թոյլ կուտայ զայն :

— Օ՛, այդ ճշմարիտ է, պէտք է որ մեր հնազանդութիւնը ճշգրիտ ըլլայ, մենք ասկէ զատ ուրիշ բանի պարտաւոր չեմք եւ իրաւ կ'ըսեմ որ երկու Ողջոյն ըսելէս ետքը ձեր խօսքն իսկ չպիտի լսեմ :

— Քանիօ՞ն ջերմեռանդ էք, Հայր Թիֆոն :

— Ո՛վ Հայր Ռիւֆէն, կը սխալիք, բայց Աստուած եւ սուրբ Կոյսը իմ մեղքերուս կը

ներեն, եւ այս պահուս մեծ շնորհք մ'ունիմ
խնդրելիք սուրբ կոյսէն:

— Խնդրեցէք եւ տացի ձեզ:

Եւ մինչդեռ Քսէնէն Հայր Թիֆօն կ'սկսէր
իւր վարդարանը ըսել, Հայր Վերմոն ըսաւ
միւս ճիղուիթին:

— Հայր Մոնկազէնի վրայօք աւելի բան
մը գիտէ՞ք:

Այո՛, ըսաւ Հայր Ռիւֆէն, որուն վրայով
միշտ կասկած ըրեր էի որ սիրելի վարժապե-
տիս թշնամին էր:

— Մանրակչի՞ր՞ ըսն մ'է արդեօք ձեր
գիտցածը:

— Թիտ ծանրակչիւ:

— Մի՞ գուցէ ճշմարիտ ըլլայ ինչ որ կաս-
կածեր էինք Ֆլավիաքէնց գեղանի կոմսուհ-
ւոյն հոս գալը տեսնելով:

— Հը՛ հը՛, Ֆլավիաքէնց կոմսուհին ընաւ
մաս չունի հոս. կրնայ ըլլալ որ գեղեցիկ Հօր
Մոնկազէնի սիրահարած ըլլայ այն. առորվը-
րայով ժամանակաւ Մարսիլեայի մէջ եւ քիչ
մ'ալ Փարիզի մէջ խօսուած է արդէն. իսկ
իմ տեսածիս նայելով, կարծեմ թէ սա թըշ-
ուառականին խելքը միտքը ուրիշ բանի է:

— Գուք տեսա՞ք մի՛, Հայր Ռիւֆէն:

— Տեսայ եւ լսեցի:

— Ստուգուի՞րն մ'ունիք ուրեմն ձեր
ձեռնը:

— Ստուգուի՞րն կատարեալ:

— Եւ Ծլավիաքէնց կոմսուհին ատոր մէջ
բնաւ մաս չունի՞ :

— Գժբա՛ղղ կին , ստուգիւ չունի :

— Ուրեմն կը մնայ ինծի պատուել մեր Զե-
նեալ Հօր համար դրած տեղեկադիրս :

— Ո՛չ , Հայր Վերմոն , չըլլայ թէ այդ բա-
նըն ընէք : Բէ՛հ , գիտէք թէ երբ դեւը մարդ-
կային սրտին վրայ տիրելու ըլլայ , կրնայ խել
մը մոլութիւններ մուծանել անոր մէջ .

— Բայց ինչ եւ է , ի՞նչ պատահեցաւ ,
Հայր Վերմոն . ի՞նչ էր ձեր տեսածը :

Հարկ չէ ըսել թէ որչափ կը վշտանայի
այս խօսակցութեան ատեն որուն եւ ոչ մէկ
խօսքը կը փախցնէի : Կը լսէի որ Հայր Թիֆօն
վեցեն ութ ոտք երկայնութեամբ միջոցի մը
մէջ կ'երթար կուգար եւ կէս ձայնով մը իւր
վարդարանին Հայր Դերմերը եւ Ողջոյնները կը
մրմնջէր :

— Կը յիշէք անշուշտ թէ , պատասխանեց
Հայր Ռիւֆէն , երբ տեսանք որ Հայր Մոնկա-
ղէն քարոզչութեան պաշտօնի մէջ պինդ փա-
ռաւոր յաջողութիւն մը ստանալէն վերջը հան-
ուեցաւ այն պաշտօնէն եւ հոս յուզարկեցաւ
որ փիլիսոփայութիւն դաս տայ , մենք խկոյն
կարծիք բրինք թէ անշուշտ արտաքոյ կարգի
բան մը պատահած ըլլալու է :

— Եւ խափուած չեմք Եղեր մեր կարծեաց
մէջ :

— Խոնարհամտութիւն չունենալը անկէ

յայտնի է որ մեծաւորներուն այս կարգա-
դրութեան վրայ սաստիկ դժգոհ երեւցաւ .
այն օրը որ հոս քարոզ խօսեցաւ , լսեցի որ
մեծաւորին սենեկէն դուրս ելած ասեմը կը
քրթմնջէր :

—Տե՛ս անգամ մը , կարգելուն ինձի որ
Փարիզի մէջ քարոզ չտամ որովհետեւ իմ յա-
ջողութիւններս , կ'ըսեն , հպարտացուցիւր են
զիս որով կրնայ եղեր հոգիս 'ի կորուստ մատ-
նուիլ . եւ հոս զիս բեմը հանել կուզեն որ համ-
բաւիս վրայ վաստակ բնեն : Մեր մատուռին
աթոռներուն ամեն մէկուն համար երեքական
Ֆրանք պիտի առնուն , վերջն ալ ժողվողք
պիտի բնեն լա՛ն ասէնասէ՛ն ֆառայն Աստուծոյ .
Ճիգուրթի մը հոգին կրնայ վտանգի մէջ դըր-
ուիլ քառի մը հազար Ֆրանքի համար :

—Այդ խօսքերը անշուշտ անվայել էին
կրօնաւորի մը բերնին մէջ . բայց ստոյգ է նա-
եւ որ շահադիտումը յաջող դնաց , որովհե-
տեւ աթոռ եւ ժողվողք մէկանց չորս հազար
Ֆրանքի մօտ արդիւնք յառաջ բերին : Բայց
չարայարեցէք , Հայր Աիւֆէն :

—Հայր Ալերմոն , կուզեմ հոս մեր բոլոր
յիշատակները 'ի միտ ածել որպէս զի որոշակի
ստուգեմք այն եղելութիւնները որոնց վըրա-
յով մեր տեղեկագիրը պիտի շինեմք : Ամպիտ-
նին վրայ Հայր Մոնկազէնի պատահած դէպքը
կը յիշէք անշուշտ :

—Այո՛ , մարեցաւ ընկաւ հոն . բայց շիտա-

կրն ըսելով աաքութիւնն ալ սաստիկ էր նոյն օրը :

—Անկէ 'ի վեր արամած եւ հախերես է . այս քանը դուք եղաք ամենէն առաջ նշմարողը , Հայր Վերմոն , նոյն օրն որ ըսաւ մեզ թէ Ձուիցերիոյ օղբ մահաբեր էր իրեն համար : Երբ դուք գիտողութիւն ըրիք թէ մենք , ձիգ-ուրիթներս մեր անձին տէրը չեմք եւ թէ առանց մեզ հարցնելու կրնան աշխարհիս անդիի ծայրերը յուզարկել զմեզ , նա պատասխան տուաւ աչերը դետին յառելով եւ իբրութէ իւրովի խօսելով . « Թերեւս լաւ կ'ըլլար որ ձիգուրիթ մը երբեմն երբեմն իւր անձնիշխանութիւնը կարենար 'ի գործ վարել » . եւ խոր հառաչանք մը արձակելով վրայ բերաւ . « Երանի՛ թէ եւ ոչ իսկ եկած ըլլայի հոս եւ ինձի թոյլ արուած ըլլար որ երթայի եւ առաքելութեանց մէջ մեր եղբարց վառնգներուն հաղորդ ըլլայի » :

—Լաւ կը յիշէք , ըսաւ Հայր Վերմոն որ նաեւ այս խօսքերն ալ յարեց զորոնք իւր շուրթերու շարժումէն իմացայ . « Թերեւս այսչափ թշուառ չըլլայի այն ատեն » :

—Փառք Աստուծոյ , մենք կանոններուն հաւատարիմ գանուեցանք եւ առանց զանցառութեան իմաց տուինք : Դուք Վանահայրին խօսեցաք , ես ալ թէնեքալին նամակ մը գրեցի որոյ մէջ թէ ձեր գիտողութիւնները եւ թէ իմի՛ններս իրեն աւանդեցի : Անտարակուսելի

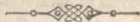

կերպով ստոյգ է թէ Հայր Մոնկաղէն Ռիստին
 ոգին կորուսեր էր . թէ անոր մէջ մտած ըլ-
 լուն վրայ կը զղջար եւ թէ Միարանութենէն
 բաժնուելու փորձութեան մէջ էր : Կարծեմ
 թէ մեր ժէճերաւք բանն այսպէս հասկցած է .
 որովհետեւ մեզ գրել տուաւ թէ շարունա-
 կեմք Հայր Մոնկաղէնի վերաբերեալ ամենայն
 ինչ իրեն ղեկուցանելու , եւ մեր տեղեկագիր-
 ներուն մէջ ամենէն փոքր նշանակներն ալ գրով
 նշանակելու :

— Ուստի Հայր Ռիւֆէն , երբ Յլաժիաքէնց
 կոմսուհին հոս եկաւ , իսկոյն Հռովմ գրեցինք :
 Նա քանիցս անգամ Հայր Մոնկաղէնը խնդրեց
 'ի խօսարան . բայց սա մերթեց հոն երթալ փու-
 ճումունճ պատճառանքներ ընելով : Ի՞նչ է արդ-
 եօք ասոր պատճառը , մի՞ գուցէ սրդողած ըլ-
 լան իրարու հետ կամ ուրիշ սիրավէպ մ'ալ
 ըլլայ հոս :

— Աւա՛ղ , Հայր Վերմոն , արդարեւ ուրիշ
 սիրավէպ մ'ալ կայ :

— Է՛յ , խօսեցէք նայիմք ի՞նչ պատահեցաւ :

ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՄԸ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հոս պէտք է որ քիչ մը կանգ առնու՛մ . կ'զգամ թէ հարկ է որ հոս հրապարակաւ յայտնեմ թէ, եթէ երբէք Հայր Մոնկազէն տկարացաւ սրտով եւ իւր ամենեւին մեծարոյ եղող կեանքը քանի ինչ յանցանքներով նսեմացաւ, եւ սակայն իւր հոգին ազնիւ եւ վսեմ մնաց միշտ, քանզի սա չէր կարող ապականիլ . երբէք չէ հնար որ իմ բարեկամիս բնաւորութեանը նման ընտիր բնաւորութիւնները անարգութեան վերջին 'աստիճանը կարենան ընկնիլ : Չեմ ուզեր որ ընթերցողս Հայր Մոնկազէնի վրայօք նախատալի խորհուրդ մը յղանայ : Իրաւ է որ այդ խորհուրդը վայրկեան մը իմ մտքիս մէջ ալ մտաւ, բայց համայն կեանքիս մէջ 'ի սրտէ ապաշաւ մը պիտի զգամ ատոր վրայ : Ասի հաստատելէս վերջը կը շարունակեմ արդ ինչ քանի մը քայլ անդին տեղի ունեցած խօսակցութեան պատմութիւնը :

— Կը յիշէ՞ք արդեօք, շարայարեց Հայր Ռիւֆէն որ երէկ սանդուղքին վրայ տասն եւ ութ քսան տարեկան երիտասարդի մը հանդի-

պեցանք որ մեր մօտէն անցած ատենը գր-
խարկը գրեթէ աչերուն վրայ իջեցուց գուցէ
վախնալով որ մենէ չճանչցուի :

— Ստոյգ կը յիշեմ :

— Այդ երիասարդը Հայր Մոնկազէնի
սենեակը մտաւ :

— Անտարակոյս խօստովանանք ըլլալու
կ'երթար հոն :

— Ո՛չ, այդ չէր իւր հոն երթալու շար-
ժառիթը . . . Մաս որ . . . չեմ համարձակիր
խօսքս լմնցընել :

— Ի՞նչ կ'ըսէք . . . միթէ կարելի ի՞նչ է.
Հայր Մոնկազէն . . .

— Ոչ թէ միայն կարելի է, այլ այն իսկ է :
Հայր Ռիւֆէն յուշիկ արտասանեց այս
խօսքերը որոնք դաշոյնի մը սայրասուր պողո-
վատին նման սիրտս մտուեցան :

Ես ալ այն րատն հասկցեր էի այն խօսքե-
րուն նշանակութիւնը . բայց չէի հաւատար,
չէի ուզեր հաւատալ : Քիչ մնաց որ ինքզինքս
յայտնելով պիտի ըսէի Հայր Ռիւֆէնի . Դուք
վատ զրպարտիչ մ'էք : Բայց իմ ցաւագին դայ-
րոյթս զսպեցի . կ'ուզէի տարօրինակ խօսակ-
ցութիւնը լսել մինչեւ վերջին կէտը :

— Զ'ըլլայ թէ խաբուած ըլլաք, կ'ըսէր Հայր
Վերմոն, ապահով էք ձեր զրուցածին վրայ :

— Ամենակառարեալ կերպով ապահով եմ :
Գիտէք որ ես ալ իմ հոգեւոր առաջնորդիս
Հայր Սէնվալի սենեակը երթալու վրայ էի. նոյն

միջոցին Հայր Սէնվալ իւր սենեակը չէր. ուստի
 գիրք մ'առի եւ անոր գալուն սպասելով սկսայ
 կարդալ: Տեսէք սիրելիք իմ Աւերման, Նախա-
 իննամութիւնը ինչպէս արտաքուստ ամենէն
 ջնջին պարագայները 'ի գործ կ'ամէ իւր վախ-
 ճաններուն հասնելու համար: Գիրքս գոցեցի
 եւ ուրիշ մ'առնելոյ վրայ էի, երբ գիպուածով
 Ասորոսաժամնի Աւերաֆոնիման պատկեր մը աչե-
 րուս գպաւ. ինծի այնպէս երեւցաւ որ հաս-
 տատապէս կ'ապուած շէր այն. շրջանակը բլու-
 նող չուանը մաշած էր: Գիտէք որ խենդ կ'ըլ-
 լամ որ ամեն բան կարգ կանոնի մէջ ըլլայ.
 գրպանիս մէջ բաւական ամուր չուան մ'ունէի.
 ամբողջ մը վրայ ելայ որ պատկերը տեղէն հա-
 նեմ: Քայց ո՞րպիսի մեծ եղաւ իմ զարմանքս
 երբ տեսայ որ շրջանակին անկիւններէն մին
 պատին թուղթը պատուելով պատին խորու-
 թեանը մէջ փորուած ծակ մը երեւան հանեց
 առջիս: Հայր Մոնկաղէնի սենեակը բոլոր գա-
 սատուններուն սենեկին նման հին ննջարանին
 մէջ առնուած էր. ստուգիւ պատին մէջ բաց-
 ուած ծակը ննջարանին հսկողութիւնը դիւրա-
 ցնելու համար եղած էր: Հայր Մոնկաղէնի
 կողմէն ինչպէս նաեւ Հայր Սէնվալի կողմէն
 այս փոքրիկ լուսանցքը՝ սենեկին պատին թրղ-
 թովը ծածկուած էր: Ես պատկերը առնելով
 վար իջնալու վրայ էի երբ որոշակի լսեցի շատ
 մը տարվալի համբոյրներու ձայնը: Կամակար
 շարժմամբ մը թեթեւ կերպով մը խզեցի այս

Թշուառականին սենեկին մէջ զխտելու համար ինծի արգելք եղող տկար խոչնդոտը եւ ներս դիտեցի : Հայր Մոնկագէն դուռը բանալու վրայ էր այս սիրուն փոքրիկ երիտասարդին, որուն դէմքը չկարացի տեսնել որովհետեւ կռնակը ինծի դարձուցած էր . բայց անկէ բաժնուելէ առաջ Հայրը իւր բաղուկներուն մէջ սեղմեց զինքը, համբոյր տուաւ անոր եւ զգածեալ ձայնով մ'ըսաւ . — Երթաս բարով հրեշտակդ իմ, երթաս բարով արեւուս լոյսը, երթաս բարով, ո՛վ հատոր հողւոյս :

— Կերեւի թէ, ըսաւ Հայր Աւերմոն լիրք ծիծաղով մը, այդ հրեշտակը անոնցմէ չէ, զորս Ղուլտ ստիպուեցաւ Սողոմայ բնակիչներուն ձեռներէն յափշտակել, ըստ որում անոնք երկինքէն կիջնէին :

— Անտարակոյս ոչ . ընդհակառակն ինծի կերեւի թէ այս Թշուառականին հրեշտակը ուղղակի դժոխքէն կուգար : Ես ետ քաշուեցայ, շարայարեց Հայրը . թուղթը աղէկ գէշ շտկրտեցի, պատկերը տեղը զրի եւ անհամբերութեամբ զբօսանաց պահուն սպասեցի որ այս ամէնը ձեզ պատմեմ եւ ձեր կարծիքը հարցընեմ :

— Կը խոստովանիմ թէ իւր պատժապարտութիւնը ակներեւ կերեւի ինծի : Ուրեմն ճշմարիտ է թէ մեր հասարակայնն կանոնները իրաւամբ կը յոգնապատկեն մեր Ֆրէր աս Ֆրէր յարաբերութիւններուն վրայօք դրուած պատ-

ուիրանները , որպէս զի սոյն գունակ անկարգութիւններ տեղի չունենան : Երբէք այսքան քաջ խելամուտ եղած չէի ՆԳ. կանոնին կարեւորութեանը որ յաղագս ոչ առ ումեւ հպելոյ եւն :

— Կը յիշէք նաեւ , Հայր Վերմոն , ժեկանոնին մէջ որ յաղագս ոչ խօսելոյ , եւն . յիշատակուած է թէ Սուրբն Քարիոն իւր Զաքարիա որդւոյն հետ , որ դեռ եւս անմօրուս էր , վանքէ մը դուրս ելաւ գնաց որ չըլլայ թէ այս միայնարանի վանականները թշնամանած եւ վիրաւորած ըլլայ որոնք այս պատանիին վանքին մէջ մնալուն դժուարաւ պիտի տանէին :

— Հիմայ , Հայր Վերմոն , որոշելու եմք թէ ի՛նչ ընթացք բռնելու եմք : Մեր վանահայրը բացակայ է եւ վաղը չէ միւս օր պիտի դառնայ դայ . հիմայ իւր դարձին սպասելու ե՞մք մի , կամ հա՞րկ է մի որ այսօրէն իսկ ժեշերու Հօր գրեմք :

— Կարծեմ թէ , Հայր Ռիւֆէն , նախ խօսքը բանալու եմք մեր վանահօր :

— Շա՛տ լաւ , դուք այս հողը ձեր վրայ առէք . ես ալ անմիջապէս վերջը Հսովմ կը գրեմ :

Նոյն միջոցին գրօսանքին լմնալը իմաց տուող զանգակին ձայնը լսուեցաւ . Հայր Թիֆոն իսկոյն ընդմիջեց իւր վարդարանը :

— Օ՛հ , ըսաւ փիլիսոսփայութեան դասի ժամանակ է . մեր սիրելի Հայր Մոնկազները ո՛րպիսի սքանչելի դատատու մ՞է . անշուշտ

Նախախնամութիւնը զայն մեզի յուզարկած է .
բայ աստի՛ ո՛րչափ ալ իւր աշակերտները կը
սիրէ :

— Այո՛ , անտարակոյս, բաւ Հայր Ռիւֆէն
չարամտարար խնդալով : Աղէ՛կ միտքս ինկաւ,
Հայր Վերմոն , ի՞նչ կրօնք գասատուին առ
Սէնթ-Մորենց փոքրիկ Տրեբը յայտնի ցոյց ար-
ւած մասնաւոր սիրոյն : Իրաւ է Սէնթ-Մորենց
Տրեբը շատ սիրուն է եւ Սրբոյն Քարիոնի որդ-
ւոյն՝ Չաքարիայի նման , տակաւին անմօրուս
է :

— Ես կըսեմ թէ , պատասխանեց Հայր
Վերմոն , լաւ կ'ըլլայ որ աչերնիս չորս բա-
նամք :

— Չո՛րս մի բանամք , ինչո՞ւ համար , ի՞նչ
է պատճառը , բաւ բարեմիտ թիֆոն :

— Ուրիշ անգամ կը պատմեմք ձեզի այդ
բանը :

Եւ երեք ձիզութիւնները հեռացան գացին :
Իսկ ես անչարժ փայտ կտրեցայ հոն : Հայր
Ռիւֆէնի բնաւորութիւնը չէի սիրեր . բայց
եւ այնպէս զրպարտութիւն մը հնարելու ան-
կարող կը համարէի զինքը . ինչ որ կըսէր թէ
տեսած եմ , անշուշտ տեսած ըլլալու էր :

Զիս դեռահաս Չաքարիայի նմանցնելով
ինծի դէմ գործածած կոշտ խօսքը հողւոյս
վրայէն քերելով անցեր էր . բայց Հայր Մոն-
կազէնի դէմ ըրած յարձակումները , այն մար-
դուն դէմ՝ զոր այնչափ սիրած էի եւ զոր տա-

կաւին կը սիրէի, սիրտս կտոր կտոր կ'ընէին. անոնք իմ պինդ սուրբ պատրանքներս կը ցրէին: Եթէ այս մարդը այս աստիճան անարգութեան մէջ ընկած էր, ի՞նչպէս կրնայի հաւատալ որ միւս Հայերն ալ կրօնական պատմութեան մեղքները չէին ծածկեր: Եթէ այս անկեղծ եւ աննենդ երեւցող մարդը կեղծաւորութեան հրէշ մ'էր, ա՛լ ի՞նչ մտածելու էի ուրեմն շատ մը ուրիշներուն վրայօք՝ որոց շեղ նայուածքը, Ֆրէյդհայմ եւ արուեստակեալ ձեւերը աննահանջելի անվատահուժիւն մը ազդեր էին միշտ ինծի:

Աչերուս առջին կը պատկերացնէի սիրելի դասատուս, սկսեալ այն վայրկենէն որ Սէնթ—Սշէօլի մէջ աշակերտ եղած ատենս սկսեր էի ճանչել զինքը մինչեւ այն վարկեանը որ այս տանը մէջ մտած էր նա: Ինծի այնպէս կը թուէր թէ, թէ՛ անցեալ ժամանակներու մէջ եւ թէ՛ ներկայիս մէջ այս ազնուական եւ վսեմ գէմքը աչերուս առջեւէն կ'անցնէր. կը տեսնէի զինքը միշտ մի եւ նոյնը, զգօնագէմ, երբեմն զուարթագէմ, եւ յաճախ եւս մեղամաղձոտ. բայց երբէք չէի տեսներ իւր վրայ այն խղճի խայթերու եւ անհանգստութեանց հետքը՝ որոնք մեղապարտ մը պիտի ուտեն եւ լափեն: Ա՛չ, այս յաճախակի թախծութիւնները ահռելի պատճառ մը չունէին երբէք:

Յետոյ կը յիշէի աշխարհային մարդերու քանի մը զրոյցները զսրտնք հօրս տունը գաղ-

տագողի լսած էի: Հոն այլ ընդ այլոյ բաներ կ'ըսէին. կատակելով կը խօսէին ճիզուիթնե-
րու՝ իրենց աշակերտաց ցուցրցած սիրոյն վրայ: Հին արքունեաց քանի մը ծերերը մանրավե-
պեր կը պատմէին որոնց՝ Առլթէրը երաշխա-
ւոր կը բռնէին: Տղայք միշտ խելամուտ չեն
ըլլար իրենց լսածին. բայց բան մը չեն մոռ-
նար. եւ եթէ ժամանակ անցնելով իրենց միտքը
ազետալի կերպով երբեմն լուսաւորուի, նշան
է թէ անոնք կը յիշեն իրենց լսածը: Ես կը
վկայեմ թէ դպրոցին մէջ անցուցած բոլոր ժա-
մանակս ո եւ է ամենաթեթեւ դէպք մը չէր
կրցած պատուել այն քողը՝ զոր անմեղութիւնը
տակաւին իմ աչերուս վրայ կը գնէր: Եթէ իմ
ուսմանց ընթացքիս մէջ աւելի բան մ'ուսած
էի այն ամօթալի գարշութեանց վրայ որոց մեր
հէք բնութիւնը կրնայ անձնատուր ըլլալ, բայց
սակայն եւ ոչ իսկ մտքէս կրնայի անցնել թէ
անոնք մեր վարդապետարաններու մէջ կրնային
տեղի ունենալ: Բայց ահա յանկարծ կը լսեմ
որ կ'ամբաստանուի ճիզուիթ մը, մեծաւոր
մը, եւ որ մեծն է, Հայրն Մոսկաղէն, այն
մարդը յորմէ կը պատկառէի, այն մարդը որ
բարոյական մեծութեան ամենակատարեալ տի-
պարը կ'երեւէր ինծի:

Այո՛, դարձեալ կը կրկնեմ, ակնկոր եւ
քար կտրած էի:

Ո՛վ զու առաքինութիւն, կ'ըսէի իւրովի,
դու զոր այնչափ սիրեցի, կրնա՞մ մի՛ յուսալ

արդեօք որ միշտ բուսրանուէր պիտի կարենամ պաշտել զքեզ 'ի սրտէ :

Այս մարդը վատ եւ անարժան մարդ մ'եղած չէ միշտ . եւ եթէ նա ինքն ընկաւ , կըրնամ մի' յուսալ արդեօք թէ ես ալ չպիտի դանդաչեմ :

Բայց ո՛չ , աներկբայ էի թէ մոլութիւնը այնպիսի աստիճաններ ունի որոց մէջ ոմանք մարդիկ չեն կրնար թեւակոխել : Եւ ես որ պիղծ փորձութեանց դէմ արիապինդ եւ անսասան ըլլալս գիտէի , կրնայի՞ երբէք ենթադրել որ Հայր Մոնկազէն անոնց մէջ նկուն եղած էր : Մի միայն այս մտածումը ոճիր մը կը թուէր ինծի :

Հայր Մոնկազէնի համար ունեցած մեծարանացս եւ սիրոյս , եւ քիչ մ'առաջ լսած գարչելի քսութեան մէջ տեղը , մէկ յայս եւ մէկ յայնկոյս վարանելով , ցաւագին խորհուրդներու մէջ խելակորոյս կ'ըլլայի : Տարակուսանաց վայրկեաններու մէջ , երեւակոյութիւնս չէր կրնար այս մարդը համայն Ուխտէն անջատել , եւ կ'ուզէի փախչիլ հեռանալ այս յաւիտեանս զգուելի բնակարանէն , ուր մոլութիւնը պինդ սրտագրաւ դիմակի մը տակ կրնար պահուրտիլ : Մոնկազէն Հօր ինծի ցոյց տուած մասնաւոր սէրը յիշելով ամօթէս զեանին տակը կ'անցնէի : Գեռ առջի օրը գացեր ի բն խորհուրդ հարցուցեր էի , եւ նա կատայեալ բարեարաւթեամբ ինդրած խորհուրդս ցուեր էր

ինծի : Իրարմէ բաժնուած ատեննիս ձեռքս սեղմելով ըսեր էր ինծի , երթայք 'ի խաղաղութիւն սիրեւոր իմ Ֆրէշ : Հիմայ այս ձեռքս սեղմելը յիշելով հրաբորբոք կ'այրէր հոգիս : Բայց սակեւ կը յիշէի նորա նայուածքը եւ ձայնը , եւ այն ատեն բոլոր տարակոյսներս մուխի պէս կը ցնդէին :

Ս. յսպէս ողջոյն ժամ մը անցուցի :

Չանդակի հնչիւնը լսուած ատեն բարակուկ անձրեւ մը սկսեր էր դալ եւ հետզհետէ սաստկանալու վրայ էր , բայց ես չէի իմանար այն , մինչեւ որ տակաւ առ տակաւ խելքս վրաս գալով տեսայ որ անձրեւը հանդերձներէս ներս անցեր էր եւ բաւական սաստիկ ցուրտ մը զգացի :

Լսեցի որ զանդակ կը զարնուէր . դասին ժամանակը եկեր էր . հա՛րկ էր որ կրօնաւորները մատուռը գտնուէին . ուստի աճապարանօք հոն գացի . բայց փոխանակ սովորական տեղս կենալու , անկիւն մը կծկեցայ ներս մըտնելու դրան մօտ , եւ հոն դլուխս ձեռներուս մէջ առած Չանացի ամփոփել միտքս եւ բարձրաձայն կարգացուած վերջին աղօթից ունկնդնել , բայց անոնք իբրեւ անորոշ ձայներ որոց իմաստը չէի կրնար ըմբռնել , իմ ականջիս կը հասնէին . եւ յանկարծ նշմարեցի որ առանց գիտնալու պատասխան տալով սաղմոսերգութիւնները իրարու հետ կը շփոթէի : Յաւադին սարսուռն ես կ'ընթանային բոլոր մարմնոյս մէջ :

Այս մթնշաղ մատուռը, այս ձայնը որում ամենայն ձայներ կը պատասխանէին, այս կրօնաւորները որ շուքին մէջ կը խլրտէին, ասոնք ասենը կարծես թէ ցնորական բան մ'ունէին որով միտքս կը խռովէր. ցնորք մը պաշարած էր զիս : Կանթեղին լուսոյն ազօտ ցորայցումները դէպ ՚ի սիւներուն եւ կամարներուն երկայնքը կը սահէին առանց զանոնք լուսաւորելու, եւ թերաստուերին մէջ ինծի այնպէս կը թուէր թէ դասին մէջի պատուհաններուն ներկաւոր ապակիներուն սրբոց պատկերներէ ոմանք դէպ ՚ի մեզ կը խոնարհէին, մեզ օրհնելու համար եւ այլք ընդհակառակն գլուխնին դարձնելով աճապարանօք աներեւոյթ կըլլային :
Խելքս թոցունելու վրայ էի :

Վերջապէս աղօթքը աւարտեցաւ : Կարգով շարուեցանք երկայն նեղ անցքին սանդուղքէն վեր ելնելու համար ուր մեր մենարանները կը գանաւէին : Աշակերտակիցներուս ետեւէն կերթայի ինչպէս զսպանակներով շարժող ինքնաշարժ մեքենան իւր առջին գրտնուող փայտեայ փոքրիկ արձաններուն ետեւէն կերթայ : Արտագաւթին սալաքարերուն եւ սանդուղքին աստիճաններուն վրայ ոտնաձայնը խուլ եւ՝ ահաւոր թնդիւն մ'ունէր. երբէք այսպիսի ձայն մը ականջիս հասած չէր. հովը որ ուժգին կը փչէր եւ սուր շչիւնով մը առջեւն ելած ամէն ծակտիքներէն ներս կը թափանցէր, ո՞չ ապաքէն խորհրդաւոր եւ սպառ-

նական ձայն մ'էր որ կաղաղակէր մեզ . վա՛յ վա՛յ ձեզ :

Իմ մենարանս մտայ , եւ առանց հանդերձ-
ներս հանելու անկողինիս վրայ նետուեցայ ներ-
քին յուղումով մը որ երթալով սաստկանալու
վրայ էր : Յանկարծ երկու կրօնաւորներուն
Հայր Մոնկազէնի դէմ ըրած քսութեան խոր-
հուրդները միտքս ինկան եւ սարսափը պաշա-
րեց զիս , բայց երկիւղս ոչ թէ այլ եւս ինծի
համար էր՝ այլ նոյն ինքն իրեն համար :

Ար վափաքէի որ իւր գլխուն վրայ դիզ-
ւող փոթորիկը իմանար : Այս նոր դաղափար-
ներս թէեւ չկրցան զիս հանդարտել , բայց
անոնք պատճառ եղան որ լրջմտաբար սկսայ
խորհիլ . միտքս դրի որ երթամ Հայր Մոնկա-
զէնը գտնեմ :

Կամացուկ մը մենարանէս դուրս ելայ .
իջայ սանդուղքէն որ կը տանէր այն նեղանց-
քը՝ ուր Հայրերուն սենեակները կը գտնուէին :
Վերջին աստիճաններու վրայ հասած էի երբ
գլխուս վերելը փոքրիկ դրնդիւն մը լսեցի եւ
աչերս վեր ամբառնալով տեսայ Հայրերէն մէ-
կը որ սանդուղքին թեւին վրայ կոթնած իմ
վար իջնելս կը դիտէր . թէեւ խաւարը կը տի-
րէր հոն բայց եւ այնպէս իմացայ որ Հայր Ռիւ-
ֆէնն էր այն . անտի՛ նա շատ աղէկ կրնար տե-
նել իմ Հայր Մոնկազէնի սենեակը մտնելս .
բայց ի՞նչ փոյթս էր . ես շարունակեցի վար
իջնելս կարելի եղածին չափ քիչ օտնաձայն

հանելով, եւ ինծի այնպէս թուեցաւ թէ կրրկին լսեցի այն փոքրիկ հեգնական ծիծաղը զոր արդէն լսեր էի երբ Հայր Ռիւֆէն կըսէր . «Սէնթ Մօրենց փոքրիկ Ֆրէրը շատ սիրուն է եւ սուրբ Քարիոնի որդւոյն Զաքարիայի նման դեռ եւս անմօրուս է » : Այս քմծիծաղը թերեւս հիւանդ ուղեղիս մէկ նոր զառանցանքն էր . եւ սակայն այն զգուելի կասկածին գաղափարը զոր այս թշուառական Հայրը կրնար յղանալ իմ վրաս, դիտ սաստիկ զայրացուց : Հոն կանգ չառի եւ Մոնկագէն Հօր դուռը բաղխելն իսկ չմտածելով բացի դուռը :

Հայրը 'ի ծունր իջած էր . ներս մտած ատենս հանած շշուկէս ետին դարձաւ . իւր կանթեղին լոյսը շեշտակի իւր գէմքին վրայ ինկաւ . արտասուք կը թանային իւր այտերը :

Տեսաւ խռոված կերպարանքս, երեսիս դեղնութիւնը, գողգոջիւն քալուածքս եւ հարեկ եղաւ . ուստի ոտք ելլելով դէպ 'ի ինծի եկաւ եւ ըսաւ :

— Որդեակ իմ, ի՞նչ ունիք . ի՞նչ կուզէք . ի՞նչ պատահեցաւ ձեզի :

Ապուշ ապուշ երեսը նայեցայ . բայց այս գեղանի եւ ազնուական դէմքը դիտելով ինծի այնպէս կը թուէր թէ տակաւ լոյս կը ծաւալէր մտքիս մէջ : Եւ քանզի իւր հարցումները սիրալիր եղանակաւ կ'երկրորդէր եւ կ'երրորդէր, 'ի ծունր իջայ իւր առջին եւ ըսի իրեն :

— Ես աղէկ դիտեմ թէ դուք վատ եւ աւարժան մէկը չէիք :

— Այ՛տ եւ անարժան : Ի՞նչ ըսել կու-
ղէք , սիրելիդ իմ Սէնթ-Մօր : Սառուգիւ ձեր
միտքը այս վայրկենիս մոլորած է :

— Ս, յո՛, գիտեմ թէ խելքս գլխէս դնաց .
բայց հիմայ խելքս գլուխս է :

— Բացատրեցէք ձեր միտքը , բարեկամդ
իմ : Ի՞նչ կը նշանակեն ձեր անսովոր խօսքերը :

— Կամաց խօսեցէք , ըսի իրեն , գուցէ մեզ
լսեն :

— Ո՛չ , որդեակ իմ , ոչ ոք կրնայ մեզ լսել :
Կարծեմ սենեկիս փոքրիկ արտագաւթին մէջ
մարդ չկայ : Մինա՞կ եկաք հոս :

— Մինակ , միս մինակ . բայց մօտի սենե-
կին մէջ . . . ըսի , իւր սենեակը Հայր Սէն-
վալի սենեկէն բաժնող պատը ցուցնելով :

— Պատը բաւական թանձր է այնպէս որ
եւ ոչ իսկ մեր ձայնին հնչիւնը կրնայ թափանց-
ցնիլ 'ի միւս դին :

— Բայց ես կ'ըսեմ ձեզ Հայր իմ , որ կրնան
մեզ տեսնել , մեզ լսել :

Իմ հատկեալ ձայնս , ներքին յուզումս եւ
Մոնկագէն Հօր անկարելի համարած մէկ բանը
չէ այնպէս չէ , ըսելով յամառութեամբ պըն-
դելս , համոզեցին զինքը որ յիմարութիւն ե-
կեր էր վրաս : Բռնեց ձեռքս , եւ իբրեւ իւրովի
խօսելով մ'ըսաւ .

— Սաստիկ ջերմ մը բռնած է այս դժբաղդ
երիտասարդը . բայց երէկ եւ դեռ այս առա-
ւօտ , իւր հասակի երիտասարդաց պէս քաջա-

ուողջ, զուարթագէմ եւ ժիր տեսայ զինքը :

Մինչդեռ Հայրը ձեռքս բռնած՝ բազկե-
բակիս թնդիւնները կը հաշուէր, ես ակնապիշ
կը դիտէի այն պատը՝ զոր իրեն ցուցրցեր էի .
խսկոյն ճանչեցի այն տեղը՝ ուր թուղթը պատ-
ուած էր : Այն ատեն ձեռքս Մոնկաղէն Հօր
ձեռքէն ետ քաշելով, սեղանին վրայ դանուած
հաստ թղթի կտոր մ'առի, ճրագ մը վառեցի,
կնքամոմ առի եւ աթոռի մը վրայ ելնելով
թուղթը չարաղէտ ծակին վրայ փակուցի եւ
հանդարտութեամբ վար իջայ, վասն զի յան-
կարծական յեղաշրջումով մը հանդարտեր էի :
Գարձայ ըսի Հայր Մոնկաղէնի :

—Վաղը այս թուղթը ծածկելու համար
ձեր պատկերներէն մէկը հոն դնելու է :

Հայրը ապուշ կրթած էր :

—Եւ ինչո՞ւ այս ամենը, ըսաւ ինձի վեր-
ջապէս :

—Պատը՝ սա գոցած տեղէս ծածկուած է .
եթէ կամաց խօսելու ըլլամք, մեզ չեն կրնար
լսել . եւ հիմայ մեզ տեսնելը անկարելի է :

Հայր Մոնկաղէնը՝ այս յայտնութեան վրայ
սաստիկ զգածուած երեւցաւ :

—Ի՞նչպէս գիտէք այս բանը եւ ի՞նչ կը
նշանակեն ձեր գրուցած անսովոր խօսքերը .
ձեր հանդերձները թրջած են, սաստիկ տենդ
մը բռնած է գձեզ : Սիրելի որդեակ իմ, հաս-
կըցուցէք ձեր միտքը . դուք մուտի գիտ-
ցաք թէ դուրսէն այս սենեկին մէջ գիտել

կարելի է . ճշմարիտ կ'ըսեմ որ տակաւին խելքս չի հասնիր : Արդեօք լրտեսութիւնը ինձի անձանօթ եզող եւ ինձի անհաւատալի թուող գործադրելի միջոցներ ունի հոս :

Հայր Մոնկազէնը որչափ կը դիտէի եւ որչափ իւր խօսքերը կը լսէի , այնչափ ալ իւր անմեղութեան վրայ ունեցած համոզումս կ'առաւելուր . Ստոյգ է թէ իւր անմեղութիւնը իւր արտասանած խօսքերէն յառաջ չէր դարձայլ իւր ձայնի հնչումէն , իւր դիմաց գծադրութենէն եւ չեմ գիտեր ի՞նչ բանէ մը զոր գռեհիկ եւ կոշտ բնութարութիւնները ոչ կրնան ունենալ եւ ոչ նմանիլ անոր . բան մը՝ որուն սահմանը թէ եւ չեմք կրնար տալ , բայց կ'ըզգամք թէ ճշմարիտ է այն : Ա'լ բոլոր տարակոյսներս փարատած էին . բայց ի՞նչպէս զրուցելի հիմայ ի՞նչ որ դիտէի եւ ի՞նչ որ լսած էի : Տրտում տխուր եւ լուռ կեցեր էի :

Հայրը տեսնելով որ հազիւ թէ կրնայի ոտքի վրայ կենալ , գիս նստեցուցեր էր եւ կ'ազաչէր որ վստահութիւն ունենամ իւր վրայ եւ մի առ մի պատմեմ իրեն իմ բորբոքմանս շարժառիթ եզող պատճառները :

— Մտիկ ըրէք , ըսի իրեն վերջապէս , թէ որ ձեռնէս գալու ըլլար , կը փափաքէի ծածկել ձենէ ի՞նչ որ այս երեկոյ պատահեցաւ . բայց ձեր շահուն համար , պէտք է որ յայտնեմ գայն ձեզի : Այսօր ժամը երկուքին Հայր Ախֆէն իւր հոգեւոր առաջնորդին սենեակը

զնաց . այն միջոցին նա հոն չէր . . . . . :

—Քա՛ջ է , շարունակեցէք ըսաւ Հայրը
փոքր ինչ զգածուած :

—Գիպուածը եւ ոչ թէ իւր կամքը երեւան
հանել տուաւ իրեն պատին մէջ փորուած ծա-
կին գաղանխքը , այն պատը՝ որ ձեր սենեակը
իւր հոգեւոր առաջնորդին սենեկէն կը բաժնէ :

—Ուրեմն իրօք այդ ծակը կա՞յ :

—Այո՛ , կայ . միայն թէ թղթով եւ պատ-
կերով մը ծածկուած էր : Հայր Ռիւֆէն այս
պատկերը տեղաւորած ատեն . . . լսելով . . .
կամ լսել կարծելով . . . :

Քրտինքի կայլակներ ճակտիս վրայ սկսան
շողալ եւ մարմնուք մը եկաւ վրաս :

—Ղմնցուցէ՛ք , որդեակ իմ՝ Ղմնցուցէ՛ք
ձեր խօսքը , պատմեցէք ինձի ամեն բան :

Եւ Հայրն իսկ այլ յայլմէ եղած էր սաս-
տիկ եւ ձայնը կը դողդոզար :

—Սրդ ըսի իրեն , խօսքերս շուտափու-
թելով : Հայր Ռիւֆէն ձեր սենեակը երիտա-
սարդ մը տեսեր է . սենեակէն դուրս ելնելու
միջոցին դուք զինքը համբուրելով ըսեր էք . . .

Հոս դարձեալ կանգ առի :

Հայր Մոնկազէն նստած աթոռէն վեր ցատ-
կեց եւ սաքի վրայ , աչերը դէպ 'ի երկինքը ամ-
բարձած վերադռչեց .

—Հայր Ռիւֆէն դիս կ'ամբաստանէ ու-
րե՛մն թէ դարչելի ոճիր մը գործած եմ . եւ
դուք հոգեհարազատդ իմ , դուք այդ ամբաս-
տանութեան հաւատացի՞ք :

—Ո՛չ, չհաւատացի եւ երբէք չպիտի հաւատամ, գոչեցի:

—Ո՛հ, սիրասուն որդեակ իմ, ո՛չ ապաքէն ձեր առ իս ունեցած յարգանքը եւ ձեր մտքին մէջ ցանուած վատ ակնարկութիւնները հոռելի կերպով միմեանց հետ ոգորելով դձեզ այս ներկայ վիճակին հասուցին, ձեր երակներուն մէջ այդ լափող տենդը հրահրեցին եւ ձեր հողին այնպիսի բորբոքմամբ վառեցին՝ որ վայրիկ մի վախցայ որ չըլլայ թէ խելագարած ըլլաք: Եթէ այդչափ տառապանք կրեցիր, որդեակ իմ, պատճառն այն էր որ դուն յանչափ սիրեցիր զիս: Կը կարծես թէ դքեզ պիտի մեղադրե՞մ՝ վայրիկ մը իմ վրաս կասկածելուդ համար. ո՛չ, ո՛չ, եւ ոչ իսկ այդ թշուառական Հայր Ռիւֆէնը այս մասին կը մեղադրեմ ես: Արտաքին երեւոյթները զինքը խաբած են. միայն թէ, ես լաւ կը ճանչեմ զինքը, նա չպիտի գայ եւ ինձ բռնէ. — Հայր, աեօայ այս ինչ բանը. ի՞նչ կարծիք պարտիմ ունենալ:

Այն նամակը որով նա զիս պիտի մատնէր, արդէն գրուած պիտի ըլլար, եթէ կանոնը այս պահուս հանգիստ չպատուիրէր: Այս մարդը որ զիս լրտեսեց, դատեց, գատապարտեց, որ զիս պիտի մատնէ, ստուգիւ կանոնէն եւ ոչ մի նշանախնեց պիտի խոտորի. վաղը պատեն ժամանակի եւ պահու պիտի սպասէ, եւ հանգիստ բռնուով ուրախ դուարթ պիտի քնանայ, նման այն վատազգի մարդերու որոնք ուրախութիւն

կ'զգան երբ յանցանքի մէջ բռնելու ըլլան այն մարդերը, զորոնք՝ համբաւը թերեւս չափէ զուրա բարձրացուցած է : Իսկ զու ո'րդեակ իմ, զու վշտացար, զու սոսկալի տառապանք կրեցիր, զու այն մարդերէ չես, որոնք աւելի մեծ կը կարծեն զիրենք երբ իրենց եղբայրները եւ իրենց վարդապետները նուաստացած երեւին : Թերեւս զու երբէք չպիտի իմանաս այսպիսի մարդերու ապիրատութիւնները որոնք արդարեւ շատ եւ շատ ապիրատ են, ըստ որում առաւել հաճոյք կը գտնեն անարգանաց եւ առեւելութեան՝ քան յարգանաց եւ սիրոյ մէջ :

Հիմայ, որդեակ իմ, պէտք է որ ինքզինքս ամիսփեմ . զու ամեն բան ճշդիւ պիտի գիտնաս : Գու պիտի արգահատիս ինծի, որդեակ իմ, վասն զի դժբաղդ, յանշափս դժբաղդ եմ : Կը հաւատամ նախախնամական արդարութեան մը որ ոչ զոք անպատիժ կը թողու, նոյն իսկ այս աշխարհի վրայ . նա կը պատուհասէ բուժելու համար . երանի՛ անոնց՝ որ կրնան զիրենք հարուածող ձեռնը ճանչել :

Այսօր ինչ որ տեղի ունեցաւ, Աստուծոյ մէկ պատուհասն է, որդեակ իմ, եւ ես արժանի եմ անոր, վասն զի մեղապարտ եմ :

— Ի՛նչ, մեղապարտ մի՛, կոչեցի . զուք մեղապարտ :

— Այո՛, մեղապարտ եմ, կրկնեց Հայր Մոնկազէն, բայց ոչ թէ յանարգութիւն իջած : Գու արդէն ըսիր . ես վատբանց մէկը չեմ .

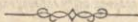

բայց ո՛վ սիրեցեալ որդեակ իմ, հրեշտակ մը
չեմ ես . ես ալ մարդ եմ :

Մտի՛ր մենաբանդ , վաղը ամէն բան պիտի
գիտնաս : Ոչ թէ միայն իմ ցաւագին գաղտ-
նիրներս քեզ պիտի աւանդեմ , այլ եւ քու ուղ-
ղակօժեանդ պիտի դիմեմ , զոր քու ըն-
դունած գաստիարակութիւնդ տակաւին չէ
կրցած եղծել : Հանդարտէ հողիդ . բառ մը
միայն , աւա՛ղ , քեզ ամեն բան պիտի յայտնէ
այս երեկոյէն իսկ . այն երիտասարդը զոր Հայր
Ռիւֆէն իմ սենեակս տեսաւ , այն երիտա-
սարդը կին մ'էր :

—Կի՛ն մը :

—Այո՛ , կին մը , Ֆլավիաքէնց կոմսուհին :

Դ .

ՀԱՐՏԱՐԱԽՕՍ ՄԸ

Այս սոսկալի երեկոյեան հետեւեալ օրը
ձանր հիւանդացած եի : Երբ ուղեցի ոտք ել-
նել , աւժաթափ եղայ եւ մարեցայ ընկայ : Առ-
ջի երեկոյին , մատուռէն բացակայ գանուիլս
գիտեր , դուցէ եւ մատներ էին . առաւօտեան
հրահանգներէն բացակայ գանուիլս աւելի եւս
աչքի դպաւ : Գործակալ Հայրք իմ սենեակս
յաւզարկեց հիւանդապահ Ֆրէրը , եւ ասի
զիս կէս հագուած եւ տակաւին չխելաբերած

դաւաւ : Չկայ կրօնատուն մը ուր առողջութեան պահանջած խնամները աւելի փոյթով եւ իմաստութեամբ մատակարարուին քան որչափ կը մատակարարուին մեր կրօնաաւան մէջ : Բժիշկը կոչեցին որ հաստատեց թէ սաստիկ տենդ բռնած էր զիս եւ պատուիրեց որ ամենեւին հանգստանամ : Հիւանդապահ Պրէրը եւ մի միայն իմ որոշած մէկ երկու կրօնաւորներ պիտի մտնէին իմ սենեակս : Հայր Մոնկազէնը խնդրեցի . քանի մը վայրկեան վերջը եկաւ նա, եւ հիւանդապահ Պրէրը մեզ առանձին թողլով դուրս ելաւ :

Հայրը նախ հարցուց ինձի թէ ի՞նչ ցաւ կիմանայի , յետոյ անկողնոյս մօտ նստաւ , եւ մտախորհ լռութեան մը մէջ թազուած մտաց այնպէս զի չէի համարձակեր իւր լռութիւնը :
Վերջապէս խօսել սկսելով .

— Սյուր ինչ մի՛ սպասէր , ըսաւ այն բացատրութիւնները զորոնք երէկ ձեզ խօստացայ : Առանց հոգնութեան չէք կարող լսել զանոնք . կուզեմ որ իմ պարտաւորութեանցս ինձ ազատ թողած ժամերը ձեզ նուիրեմ . պիտի խնամ տանիմ ձեք վրայ ինչպէս հայր մը կը խնամէ իւր սիրատուն որդին , եւ երբ բաւական ուժ գայ վրանիդ , անմիջապէս ձեզ խօստացած պատմութիւնս պիտի ընեմ :

— Բայց անոնք ո՛չ թէ միայն վանահօր այլ Հոռովմ ժեներալին իսկ կուզեն զձեզ մատնել :

—Ի՞նչ, անոնք մի՛ . Հայր Ռիւֆէն առան-
ձին չէ՞ր ուրեմն :

—Իւր հոգեւոր առաջնորդին սենեկին մէջ
առանձին էր նա . բայց երեկոյին , Հայր Վեր-
մոնի եւ Հայր Թիֆոնի հետ պարտած ատեն ա-
մեն բան պատմեց անոնց . զիպուածով իրենց
խօսակցութիւնը լսեցի ես , եւ իմացայ որ ա-
նոնք երկար ատենէ 'ի վեր զձեզ կը լրտեսեն
եղեր :

—Անոնք իրենց իրաւունքէն զուրս ելած
չէին , ըսաւ ցրտութեամբ Հայր Մանկազեն :
մանաւանդ թէ անոնք պարտաւորութիւն մը
կաարած կը համարէին ասով : Քսութիւնը
վանական ուխտերու այդ առաքինութիւնը ,
ո՞չ ապաքէն մեր Ընկերութեան մէջ իւր պինդ
բարձր կատարելութեանը հասած է . մենք ,
եթէ ոչ աստուածաբանական առաքինութիւն
մը՝ գէթ գլխաւոր առաքինութիւններէն մէկը
ըրած եմք զայն :

Անկարելի է նկարագրել այն դառնալիր
եւ արհամարհոտ ձայնը որով Հայր Մանկազեն
այս խօսքերը արտասանեց :

Յարեց նաեւ .

—Ալ չխօսիմք այս բաներուն վրայօք .
միայն սիրտդ հանգարտելու համար կ'իմացը-
նեմ որ Հայր Ռիւֆէնի եւ Վերմոնի ամբաս-
տանութիւնները , եթէ երեկուրնէ իսկ ճամ-
բայ ելած ըլլան , շատ ուշ պիտի հասնին .
ես իմ ճակատագիրս Աստուծոյ ձեռներուն

մէջ աւանդած եմ եւ սիրտս հանդարտ է : Հիմայ ա՛լ պէտք չէ խօսիլ . բծիշկը բացարձակ հանգիստ պատուիրեց քեզի . չեմ կրնար մտնալ , սիրեցեալ որդեակ իմ , որ քու առ խուսնեցած սէրդ եղած է քու հիւանդութեանդ առաջին պատճառ : Թոյլ տո՛ւր որ զքեզ խնամելով երախտագիտութեան սրբազան պարտք մը կատարեմ . մանաւանդ թէ հեռացու՛ր քումտքէդ ի՛նչ բան որ կրնայ զայն խռովել եւ հողնեցնել :

Հայրը երեք գիշեր անցուց անկողնոյս մնալին վերեւը , եւ մինչդեռ կը զարմանայի թէ ի՛նչպէս իրեն թոյլ կուտային որ այնքան ժամանակ ինձ նուիրէ , նա կը պատասխանէր ինձի

— Այդ բանը ամենեւին վոյթ մ՛ընէք . իրաւ է որ իմ կացութիւնս դժուրակ է ինքնին . բայց թէ Վանահայրը եւ թէ գործակալ Հայրը միշտ ներողամիտ են առ իս :

Վերջապէս ջերմը դադրեցաւ . թէեւ ես սաստիկ տկար էի դեռ , բայց կրնայի առանց շատ հողնութեան մօտիկս ըլլալու խօսակցութիւն մը լսել : Արդ օր մը որ Հայր Մանկազէնի հետ առանձին էի , նա իմ ձեռներէս մէկը իւր ձեռներուն մէջ առնելով ըսաւ ինձի .

— Սիրելի որդեակ իմ , Շնկերութեան մէջ մտայ ես , ճիշդ ինչպէս դուք ալ հոն մտաք , այսինքն լի բերկրութեամբ եւ խանդալի : Գուցէ եւս իմ կոչմանս մէջ աւելի հիացում կար քան որչափ ձերինին մէջ . վասն զի թէ եւ ձեր ի-

մացականութիւնը եռանդալի եւ աշխոյժ՝ եւ ձեր սիրտը զգայուն է, սակայն ձեր մտքին մէջ տրամաբանական ուղղախոհութիւն մը, բնազդում մը կայ ճշմարիտը կեղծէն որոշելու համար զոր ես երբեք ունեցած չեմ. ես ամենայն ինչ փորձառութեամբ ուսայ: Որք էի եւ բարեպաշտարար կրթուեցայ հօրեղբօր մը եւ հօրաքրոջ մը ձեռք որոնք խնամակալի տեղ էին ինձի համար. մեծ բաղձանքներ ունէի առ քրիստոնէական կատարելութիւնը, եւ կարծէի թէ վանականութեան ճամբէն զատ, ուրիշ ճամբայ չկար անոր հասնելու համար: Մոռցած էի ես կամ լաւ եւս ըսելով երբեք նշմարած չէի թէ Սւետարանի եւ ոչ մէկ խօսքով հաստատուած է թէ Քրիստոս եւ իւր առաքելաները վանական կեանքը ընտանեկան կեանքէն վեր դասած ըլլան: Քրիստոս, հնութենէն փլվիկած կրօնի մը այն երկնային վերանորոգիչը, երբեք դիտում ունեցած չէ աշխարհէ անջատ խմբեակներ կազմելու, այլ մանաւանդ թէ իւր դիտումը եղած է մարդկութիւնը մեծ դերդաստան մ'ընել ուր ամեն մարդ զՍտուում՝ առաւել քան զամենայն ինչ՝ եւ իւր եղբայրները իւր անձին պէս սիրէ: Սակէ՛ զատ ուրիշ բան չի տեսնուիր՝ անոր մէջ:

Բայց ես կրօնաւորներու ձեռներում տակ մեծնալովս, իմ շուրջս գտնուած գաղափարներուն ազդեցութեանը ենթակայ էի. անոնք զիս իրենց ձգելու համար իմ բաղձանքներս դէպ'ի

մատածին կատարելութեան կողմն ուղղեցին եւ անարգել յաջողեցան: այս ջանքերնուն մէջ, վասն զի իմ սիրտս եւ միաքս միանդամայն դրաւ լած էին: ուստի ճիշդութիւթ եւոյ: Այն օրը որ նորընծայարան մատչ, տասն եւ չոր. տարեկան էի. եւ տասն եւ վեց տարու էի երբ զԱ. Ջն. կերութեան հետ կապող սխտերս ըրի:

Որդեակ իմ, դուք տասն եւ ութ քսան տարեկան հասակնուդ մէջ նորընծայութեան փորձութիւնները կրեցիք: Ստուգիւ դուք մանկահասակ, դուցէ իսկ խիստ մանկահասակ էիք. բայց կրնա՞ք երեւակայել արդեօք թէ այս բացարձակ առանձնութեան, ամեն տեսակ ուսման չգոյութեան կանսեր, եւ դարձեալ Սրբոյն Իգնատիոսի այն ստակալի հոգեւոր կրթութութիւնները տասն եւ չորս տարեկան տղու մը վրայ դրուելու որ ըլլան, անոր սաստիկ եռանդը որ աստիճան պիտի առաւելուն:

Ես մանուկ հասակէս քարոզութեան համար նշանաւոր տաղանդ մը յայտնեցի: Այս բանը պարզաբար կ'ըսեմ ձեզի, ըստ որում կեղծ համեստ ձեւանալ չեմ ուզեր ձեր առջին: Ես ճարտարախօս ծնած եմ, եւ աշխարհի մէջ կրնայի ոամկապետի մը յատուկ ամեն հանդամանքներն սուննալ, այսինքն ինքզինքս կատարեալ ճանչելուս հետ մէկտեղ ժիր միտք եւ խանդալի եռանդ մ'ունենալ: Այս երկու հանդամանքները կարծես թէ զիրար կը վանեն, եւ սակայն ես դանտնք երկուքն ալ ունէի մի-

անգամայն : Իմ սրտիս յափշտակութեանը հետեւելով, իմ ճարտարախօսութեամբս չէի յոխորատանար եւ գիտէ՛լ չափաւորութիւն պահել :

Երիտասարդ Յրէշնէրը քարոզչութեան մէջ վարժեցու շամար անոնց վրայ գրուած կրթութիւնն որուն մէջ, իմ աշակերտակիցներս եւ ուրեմն իսկ դասատուներս կը յաղթահարէին Կամքս ինչպէս որ ուղեկու ըլլար, կամ զանոնք ահարեկ կ'ընէի, եւ կամ յարտասուս ցնդել կուտայի զանոնք . կամ Թափոր լեռան վրայ կը տանէի զիրենք եւ կամ Քեթսեմանիի բաժակը իրենց շուրթերուն կը մատուցանէի : Զօրութիւն մը կար հոգւոյս մէջ որուն ինչ ըլլալը չէի կարող իմանալ . նա կը գրաւէր զիս, եւ անկախ էր իմ կամքէս : Բնաւ աշխատանք քաշած չէի զայն ստանալու համար, ինչպէս ուրեմն կարող էի գոռոզանալ անով : Եւ սակայն աշակերտակիցներս յաջողութեանդս վրայ նախանձ ըլլալով, մուր կը քսէին վրաս թէ սնապարծ եմ : Բայց մեծաւորները որոնք տմեն բանէ առաջ Միաբանութեան շահերը կը գիտեն, մեծ կարեւորութիւն չէին տար դասընկերներու ինծի դէմ ըրած ամբաստանութեանց որոնք իրենց ականջը կը հասնէին : Բաւական կը համարէին անոնք, Աստուծոյ ինձ տուած ձիրքերուն վրայ հպարտանալու վտանգին վրայով գայլու աւետարան կարգալ գրելուս : Անգամ մը, կարծեմ չարախօսներու բերանը գոցելու համար, արդեւք գրուեցաւ ինծի

որ երկու ամիս ճարտասանական հրահանգներու մասնակից չըլլամ: Ես այս արգելքին վրայ բնաւ չնեղացայ. շիտակի ոսկելով, ճարտարախօս մ'ըլլալս բէմը ելած օճամանակս միայն միտքս կուգար. ոչ թէ արուեստ է՛ր այս իմ ունեցածս, այլ բնազգում մը որ ասու ասուն կ'արթննար եւ զոր յետոյ կարող չէի մանրփնին հետազօտել: Երբեմն կուգային խորհուրդ կը հարցընէին ինձի. բայց անկարելի էր ինձի արուեստին վրայով պէտք եղածը կանոնի մը տակ զնել. ճարտարախօսական արուեստին կանոններէն բան մը չէի հասկնար ես եւ չէի կարող 'ի կիր վարել զանոնք. եւ եթէ երբէք խօսած ճառս այն կանոններուն համաձայն ըլլար, ներշնչութեան արգիւնքն էր այն:

Այն կանոնը որ կը պատուիրէ թէ աշակերանները իրենց խօսելիք ճառերը շարագրեն եւ բերնուց ուսանին, սաստիկ դժկամակութիւն կը պատճառէր ինձի, եթէ անոր հետեւելու հարկադրուէի: Կրնամ ըսել թէ բոլոր այն ճառերս որ թղթի վրայ գրած եմ, վերջին աստիճան հետեւակ բաներ եղած էին: Չէի կարող խորհուրդս արտայայտել անոնց մէջ. հողիս կենդանութիւն մը չէր տար այս ցուրտ տողերուն, եւ ներշնչութիւնը կը հեռանար աներեւոյթ կ'ըլլար, այն ինչ գրիչս քանի մը խօսք շարագծել սկսէր:

Եւ սակայն հնազանդել պէտք էր, սւստի եւ կը հնազանդէի. բերնուց կ'ուսանէի այս

անդոյն երեսները եւ տեսնելով թէ շատ դէշ եղած էին, սաստիկ կը հեղասորտէի :

Աւա՛ղ, այս կըթուրեցի միայն բաւական էր զիս խոնարհութեան կոչելու . բայց հազիւ թէ բէմը լճնէի, միտքս հաստատապէս դրած որ ՚՛րնուց ուսած ճառս բառ առ բառ դրույ՞սմ, յանպատրաստից խօսելու դեւը փորս կը մանէր . իմ՝ ճարտարախօսի ընդլայնումներս ուղեղիս խորշերէն կծիկը կը դնէին, ես որ զանոնք դժուարաւ մտուցեր էի այն խորշերուն մէջ, եւ այն ատեն ես իմ անձիս տէր կըլլայի :

Թէ որ այս օրինակ վրայ կը խօսիմ ձեզի, որդեակ իմ, այս՝ ճարտարախօսի կոչմանս վկայ, պատճառն այն է որ իմ պինդ մեծ ուրախութիւններս եւ պինդ դառնալի կսկիծներս նմա պարտական եղած եմ . իմ պինդ ուրախութիւններս կըսեմ, վասն զի կը հաւատամ որ իմ եղբարցս հոգիներուն բարիք մ'ընելու բարեազգութիւնն ունեցած եմ :

Մեր մէջ հազիւ ուրեք կը պատահի որ դեռահաս կրօնաւորի մը, երեսուն կամ երեսուն երեք տարեկան հասակէն յառաջ, քահանայական աստիճան տրուի : Եւ որովհետեւ հիմայ քահանայ շատ կայ եւ դարձեալ հիմայ, աճապարելու համար, չկան այն պատճառները ՚՛նչ որ կային ՚իմ ժամանակս, հաւանական է որ դուք : սիրելիդ իմ Սէնթ—Մօր, եօթ ութ տարիէն միայն քահանայութեան պիտի կոչուիք :

— Հայր իմ, ըսի իրեն, ո՛չ ապաքէն մեր Միաբանութիւնը յայսմ մասին մեծ խոհեմութիւն ցոյց կուտայ: Կապասէ որ բանավարութիւնը կատարեալ զարգանալով, երիտասարդը իւր խոստումներուն հաւատարի՛մ մնալու համար ճանչէ այն կիրքերը որոց հետ պիտի մարտնչի եւ կարենայ ներքին գիտակցութեամբ համոզուիլ թէ անոնց դէմ գնելու համար հողին զօրութիւն ունի՞ թէ չէ:

— Այդ ամենը ըստ տեսականին գեղեցիկ է. բայց դուք զարգացեալ բանավարութեան վրայ կը խօսիք: Իմացէք, Սէնթ—Մօր, որ երբ մարդ տաս, տասն եւ հինգ, տասն եւ եօթ տարի կանցնէ Ուխտին մէջ, այլ եւս մարդ չէ այլ իրմ'է այն, եւ այդ իրը Ընկերութեանն է. նա նիւթ մէ', զոր Ընկերութիւնը մանրած եւ զանազան ձեւեր տուած է անոր: Ընկերութիւնը կը խնայէ անհատութիւնը իւր անդամներուն, եւ թէ որ մաս մը անոնց կը թողունէ', ոչ թէ մարդուն պէտք եղածին՝ այլ նոյն իսկ իւր շահերուն պէտք եղածին չափ կը թողու որ ունենան: Ութ տարեկան հասակէս 'ի վեր, ես ձիւղուխթներունն էի. անոնք իրենց պատկերը տուեր էին ինձի իրենց գրքերը միայն ունէի. իրենց Միաբանութենէն զատ վսեմ՝ ազնիւ՝ գեղեցիկ՝ դիւցազնական բան չէի ճանչեր. երկրիս կերպարանքը վերանորոգելու կարող զայն միայն կը համարէի, Մինչեւ իսկ եթէ կանոնէն չխոտո-

րելով, երեսուն կամ երեսուն երեք տարու
 ըլլալէս վերջը, զիս քահանայութեան աստի-
 ճանը բարձրացնէին, դարձեալ սղայ պիտի
 մնայի: Ասկէց զատ, ոչ ապաքէն տասն եւ
 վեցէն տասն եւ ութ տարեկան հասակնուս
 մէջ, պարզ բայց միանգամայն յաւիտենական
 ուխտերով կը կապուիմք: Մարդ երբ անգամ
 մը կապուած է, ի՞նչ փոյթ է թէ կապ մ'ալ
 աւելի եղեր է կամ չէ: Ուրեմն այս կանոնը
 որ դուք այդչափ խոհեմ կը համարիք, ինչ
 որ ալ ըլլայ, երկզիմութիւն մ'է: Հէ՛, եթէ
 փոխանակ քսանեւվեց տարեկան հասակիս մէջ
 զիս քահանայ ընելու, ինծի ըսելու ըլլային.
 —Դարձի՛ր յաշխարհ, կեցիր քանի մը տարի
 հոն եւ յետոյ թէ որ քահանայ եւ կրօնաւոր
 ըլլալու սիրտ կ'ընես նէ, դարձիր մեր մէջ...
 Սակայն այս խօսքը ըսող չկայ. բայց եթէ ը-
 սող գտնուէր, կարծես շատերը պիտի դառ-
 նայի՞ն: Ես չեմ համարձակիր հաստատական
 կարծիք յայտնել այս մասին:

—Իսկ ես սիրելի Հայր իմ, կը հաւատամ
 եւ ապահով եմ իսկ որ պիտի դառնայի գայի:

—Ատի անկարելի չէ, եւ դուք այն ա-
 տենը կրնայիք իւրովի ըսել. ճիշդութեալ
 վասն զի կա՛քս ճիշդութեալ ըլլալ էր: Բայց եւ
 այնպէս, թէ որ ձեզ նման շատերը ետ դառ-
 նային գային, Միաբանութիւնը իսկոյն կեր-
 պարանափոխ կըլլար. այն ատեն փոխանակ
 հսկայ՝ բայց մարդկային ընկերութեան թշնա-

մի ուժ մ'ըլլալու, անոր կենդանի ուժերէն
 մին եղած կըլլար այն, եւ մենք իրեն համար
 եւ իրմով կը գործէինք այն ատեն: Մի' կար-
 ծէք, որդեակ իմ, թէ ձեր ընդունած վիճա-
 կին վրայօք՝ ձեզ զղուանք ազդել է իմ վա-
 փաքս: Ես երեսուն եւ ութ տարեկան եմ,
 հասուն տարիքիս մէջ թեւակոխած եմ, եւ
 դեռ չեմ կրցած բաւական թոթուել նախնա-
 կան դաստիարակու թեանս ազդեցութիւն-
 ները, չըսեմ նախապաշարումները, որոշելու
 համար թէ ճիշդութեաց Ընկերութիւնը այն կա-
 տարելութեան խոհարար է՞ կամ չէ, առ որ պար-
 տիմք ձգտիլ: Զեզ կը մնայ հետազօտել, քանի
 որ դեռ քանի մը տարի ունիք, այսինքն է,
 քահանայութեան ուխտը զնելու համայ, թէ
 մարդկային ընկերութեան ապագան ճիշդու-
 թեաց Ընկերութեան Բլաններուն կատարուելէն
 կախում ունի՞ արդեօք. թէ ժողովուրդները
 փրկելու համար, հարկաւոր է զանոնք ՚ի մի
 խումբ գումարել իբրեւ փրկելուական հանրա-
 պետութիւն մը որոյ աստուածպետական կառա-
 վարողն ըլլայ Եկեղեցւոյ ղլուխը եւ ճիշդութե-
 ները ասոր օգնականներն ըլլան. եւ թէ այս-
 պէ՞ս հասկնալու է մի' Աւետարանին սա խօս-
 քերը. « Եւ եզիցին մի հօտ եւ մի հովիւ: Իսկ
 ես երկար ատեն այնպէս հաւատացի. եւ թե-
 բեւս ասի կարելի իսկ եղած կ'ըլլար, եթէ
 Միաբանութիւնը բացարձակ անշարժութեան
 ուխտադիր եղած չըլլար, եւ եթէ վտխանակ

իւր Կանոնագրքերու գրոյն մէջ ամրափակուե-
լու, անոնց միտքը եւս մեկնած ըլլար: Աւա՛ղ,
որդեակ իմ, մենք սա պահանջու մը ունիմք
թէ որ մը աշխարհի տէրերն պիտի ըլլամք,
բայց չեմք նշմարեր թէ աշխարհ Սուրբ Իգնա-
տիոսէն ՚ի վեր կերպարանափոխ եղած է. հի-
մայ նա, մեր հաւերուն հետեւած շախմու-
րուն վրայ քալել չուզեր. մեր խօսած լեզուն
չի հասկնար. մեր վարդապետարաններուն մօ-
տէն անցած ատենը արհամարհանօք գլուխը
կ'երերցնէ. միայն կիները առ մեզ կուղան, ո-
րովնեաւ մեր արարողութիւններուն շքեղու-
թիւնը, մեր եկեղեցիներուն պճնազարգու-
թիւնը՝ երաժշտութիւնը՝ խունկը՝ ծաղիկ-
ները, ճարտարխօսութեան հրապոյրները եւ
աւանդական ու հրաշալեաց գրոյցները կը սիրեն:

—Ի՞նչ կ'ըսէք, Հայր իմ, բանն հո՞գ հա-
սած է. եւ ժամանակաւ մեր՝ ունեցած ազդե-
ցութենէն ա՞յս միայն մնացած է մեզի:

—Այս միայն մնացած է մեզի մի՛, պա-
տասխանեց ինծի Հայրը. այս միայն մնացած
է մեզի մի՛: Եղա՞ծ է որ բան մը ունեցած ըլ-
լամք. եղա՞ծ է որ ո եւ է ազդեցութիւն մ'ու-
նեցած ըլլամք այն ընկերութեան վրայ, զոր
մեր խելքովը իրրեւ թէ կառավարելու եւ վե-
րանորոգելու վրայ էինք:

—Բայց Ատուած մեր ուխտը յարոյց հե-
րեսութեան դեմ մարտնչելու համար:

—Այնպէս է, մեր պատմաբանները եւ գո-

վարանները այդ խօսքը միշտ կը յեղյեղեն .
բայց մենք հերեսու թիւնը յաղթահարեցի՞նք մի՞-
կրցա՞նք մի՞ արգելուլ որ արեւմտեայ աշխարհի
կէտը պատական չոտվայ ձեռքէն , որ մեր
պաշտպանութիւնը ընդունած էր , չվախչի :
Ըսէք ինծի որո՞նք են մեր գործերը քաղաքա-
կիրթ աշխարհի մէջ , օրինակի համար , Յրան-
սայի մէջ :

— Երիտասարդութեան դաստիարակու-
թիւնը սրոյ տէր մնացինք մինչեւ մեր Աւստրի-
անացինջ ըլլալը :

— Տղայ էք դեռ եւ կը մտնաք որ այդ ե-
րիտասարդութիւնը զոր մեք կրթեցինք , մեզ
թողուց եւ գնաց տասն եւ ութերորդ դարու
կատակող եւ սկեպտիկեան փիլիսոփայութեան
յարեցաւ . եւ զնենք թէ հոս բարիք մ'ալ ըրած
ըլլամք : ուրիշ տեղեր խոստովանարանի սա-
տանութիւններ միայն կը տեսնեմ եւ Յեր : Հայր
Լաչէզը իւր արքայական խոստովանորդոյն
մանր մունր յանցանքներուն համար ա՛յն սա-
տիճան ներողամտութիւն ցոյց կուտար որ մին-
չեւ արժանի եղաւ որ իւր անունը անարդ
բառախաղութեան մը առարկայ մ'ըլլայ : Իրմէ
վերջը մեր Հայր Լըթէլիէն , չէ թէ մեր՝ այլ
զմեզ չսիրող կնոջ մը ձեռօք ուղղափառու-
թեան դարձող թագաւորը մոլեռանդութեան
ամեն չափազանցութեանց մէջ կը ձգէր . եւ
մինչդեռ մեր Հայրերը , Յանսենեաններուն
խիստ բարոյականին գէմ , իրենց թոյլ եւ մեղկ

բարոյականութեան գրքերը կը գրէին, Լրթէ-
իէ ձայն կը կարգար Գրականութեան եւ հերե-
տիկոսներու տանջանաց եւ արտասահմանու-
թեան, զոր մենք անկարող եղած էինք հա-
ւատքի բերել մեր ճարտարխօսութեամբ: Հա՛,
տեսա՞ր, քիչ մնաց կը մոռնայի, ըսաւ Հայրը.
հոգեատեսի մը, այսինքն Մարի Ալաքօքի երա-
զատեութիւնները պաշտպանեցինք եւ տարա-
ձեցինք. Քրիստոսի Սուրբ Սրտին ջերմեռան-
դութիւնը, 'ի շնորհս մեր անսահման բազմա-
ցաւ: Մենք ասոր վրայ խճճեցուց լիճեցինք,
մէկ մը պնդելով որ այս ջերմեռանդութեան
մէջ միմիայն հաւատոյ հանգանակ մը տեսա-
նելի էր, եւ այլուր թէ իրօք սիրտ մ'էր,
այսինքն Քրիստոսի բուն իսկ միտք, իւր մարմ-
նոյն մէկ մասնիկն էր որ երկրպագութիւն կ'ըն-
դունէր: Եւ յետոյ մարդկային բանականու-
թեան իրաւունքները մեծապէս յարգած կար-
ծեցինք երբ արդելք դրինք որ հանգանակին
եւ իրականութեան վրայ վիճաբանութիւն
չըլլայ:

Ուրիշ մեծ բան մ'ալ ըրինք, այսինքն Յան-
սենեանները հալածեցինք. խեղճ ազջիկներ յա-
փշտակեցինք այն տունէն ուր կ'ուղէին ապ-
րիլ եւ մեռնիլ, եւ ինչո՞ւ, վասն զի անոնք կը
դժկամակէին իրենց կարծիքը յայտնելու այն-
պիսի խնդիրներու վրայօք զորս չէին հասկնար
վասն զի իրենց աննենգութիւնը չէր ներեր
իրենց որ հպատակութեան երկզիմի ձեւեր

ընդունելով գլուխնուն ճարը սենեկին :

Նանթի հրովարտակին ետ կոչուելուն պատճառ ըլլալ զրգուլթեամբ, Մարի Ալաքօքի երազատեսութիւնները ատրածել, խեղճ աղջիկներուն վանքի մը պատերը քերել տալ եւ Յրանսացի մուրացիկ մը՝ Պընուա Լատպօր անունով, երանելեաց կարգը դասել, ահաւասիկ մեր՝ տասն եւ եօթերորդ եւ տասն եւ ութերորդ դարերու հաշուեկշիռը : Այս այսպէս ըլլալէս վերջը, պէ՞տք է մի՛ ա՛լ զարմանալ թէ ինչո՞ւ աշխարհ մեր լուծին տակ խոնարհիլ յանձն չառնուր : Ինչո՞ւ մեր յաւիտենական երկզբմութիւնները կասկածելի եղած են իրեն : Ինչո՞ւ այս աղքատները որ միլիոններ ունին, այս փոքրիկ ընկերութիւնը որ տիեզերական իշխանութիւնը ձեռք ձգելու հետամուտ է, անվտանգելի են անոր : Ռեխտին հաստատուելէն մինչեւ Աղեմէս Ժ.Գ. ի ձեռօք ջնջուիլը ի՞նչ բրած ունիմք . ոչինչ : Պիոս Է. ի մէկ կոնդակովը վերահաստատուելնէս ՚ի վեր ի՞նչ բրած ունիմք . ոչինչ : Երկար ատեն մութին մէջ պահուըտեցանք որ չըլլայ թէ աշխարհ խրտեցնեմք որուն աչքէն ընկեր էինք : Մեր դրամական վիճակը կարգի դրինք եւ ի՞նչ հնարք որ արդի ընկերութիւնը կը բանեցնէ իւր վարկը եւ իւր հարստութեանց աղբիւրները աւելցնելու համար, զանոնք չարհամարհելով Ֆլեմինգեր Լոուրենսերուն հետ սատանութեան մէջ սկսանք մրցիլ թէ ո՞վ աւելի յաջողակ է, եւ յաջողեցանք

բազմապատկել մեր նիւթահան բարեկեցութիւնը աւելին քան ինչ որ էր, երբ դժբաղդ Ռիչչի Սէնթ—Մնժ գղեկին մէջ բերդարգել եղաւ։ Մենք մեզի համար աշխատեցանք. մատուռներու անդ հոյակապ մայր եկեղեցիներ կառուցինք եւ ապարանքներ շինեցինք քրիստոնէի Ընկերութեան դպրոցներ ընելու համար. այս ամենը «Ս. զքաա եմք եւ ամեն բանէ ձեռք զաշած եմք ըսելով»։

—Եւ սակայն Հայր իմ, մեր կարգը որ այսչափ դիմացաւ ընդդէմ ամեն քարնդոսներու ընդդէմ ամենայն ատելութիւններու, ընդդէմ ամենայն դժկամահալթեանց, ընդդէմ իւր յանցանքներուն, — որովհետեւ կրցաւ, պարտաւորեցաւ յանցանքներ դործել, — ընդդէմ իւր թշնամիներուն եւ թերեւս ընդդէմ իւր անխոհեմ բարեկամներուն, պէտք է որ նա իւր մէջ զօրութեան տարր մ'ունեցած ըլլայ։ Ս. յս տարրը երեք դար զինքը կանգուն պահեց, եւ անշուշտ անով է որ իւր անկեալ վիճակէն բարձրացաւ այսօր։

—Իրաւ է ձեր ըսածը, որդեակ իմ, մեր Միաբանութեան մէջ զօրութեան տարր մը կայ. այս տարրը ընկերակցութիւնն է. ընկե, բակցութիւնը՝ որուն բոլոր զօրութիւնը տակաւին ծանօթ չէ արդի աշխարհի, ընկերակցութիւնը՝ զոր սակայն աշխարհ օր մը իւր քաղաքակրթութեան խափան եղող արգելքները բառնալու համար իբրեւ լծակ պիտի գործածէ։

ձիզուիթները սքանչելի կերպով խելամուտ եղած են ընկերակցութեան . որովհետեւ այնպէս կ'երեւի որ մեր Ընկերութիւնը որ հոգեւոր շահերու նկատմամբ այնչափ անբաւական է , աշխարհային շահերու վերաբերեալ ամեն բան հրաշալի կերպով դէմ յանդիման կը տեսնէ : Ընկերակցութիւնն է որ զմեզ , վտանգաւոր կ'ընէ , մինչդեռ նա կրնար փրկութեան միջոց մ'ընել զմեզ եթէ մենք մեր գանուած ժամանակները ճանչելու ըլլայինք :

Տակաւին Ընկերութիւնը այնչափ կը սիրեմ , սիրելի որդեակ իմ , թէ եւ այնպէս կ'երեւի ձեզ թէ մեծ խստութեամբ կը դատեմ զայն , որ շատ ուրախ^{եմ} կ'ըլլամ երբ կը տեսնեմ սր կորովամիտ մարդեր անոր մէջ կը մըտնեն , մանաւանդ երբ անոնք Ֆրանսացի ըլլան :

Կը յուսամ թէ օր մը այս ընտիր հանճարներէն մէկը Միաբանութեան վերանորոգմանը պիտի ձեռնարկէ . եթէ յաջողելու ըլլայ , մեծ բան մը գործած պիտի ըլլայ . իսկ եթէ ընկճուելով յազթուելու ըլլայ , այլք պիտի շարունակեն իւր գործը որ քիչ մ'ատեն երեսի վրայ մնացած պիտի ըլլայ . եւ եթէ ամենքն եւս անչարժ եւ անմիտ ընդդիմութեան մը դէմ բաղխելու ըլլան , բա՛րէ , այն ատեն Ընկերութիւնը իւր յանցանքները դէզադէզ պիտի կուտակէ , եւ անոնց ծանրութեանը տակ անյարիր պիտի կործանի առանց կարենալ ըսելու թէ . Նս մեծ գործ մը կատարեցի :

ԿԱՐՃԱԶԳԵՍՏ ՃԻԶՈՒԻԹ ՄԸ

Ս. յս առաջին անգամն էր որ ականջներս այսպիսի խօսակցութիւն մը կը լսէին: Մինչեւ հիմայ Անկերութիւնը աշխարհիս վրայ իրացեալ խօսել մը համարած էի: Ինչպէս որ դասատուս կ'ըսէր, բնական արամախոհութիւն մ'ունէի որ ապահով առաջնորդ էր ինծի եւ ամեն բանի կեղծ կամ ճշմարիտ կողմը կը ցուցնէր ինծի: Ստուգիւ այս արամախոհութիւնս շատ զարգացած չէր իմ վրաս: Բայց եւ բաւական զարգացած էր որով կարենայի որոշել թէ Հայր Մովկազէնի փաստերուն մէջ բնաւ չափազանցութիւն չկար: Անոնք խորին կերպով մտքիս մէջ տպաւորեցան, եւ անտարակոյս ժամանակէ մը վերջը մտքիս մէջ կատարուելիք յեղաշրջման՝ մեծապէս նպաստեցին անոնք:

Բայց հիմայ կ'աշխատէի Անկերութիւնը՝ իրեն դէմ ուղղուած մեղադրանքներէն՝ եւ մանաւանդ մեծ գործ մը գործած չլլալու մեղադրանքէն արդարացեալ:

— Հայր իմ, կը մոռնա՞ք ուրեմն մեր առաքելութիւնները, ըսի իրեն :

— Յո՛ւսամ թէ, ըսաւ ինձի, առաքելութիւններ ըսելով չէք ակնարկեր այն կրօնական կատակներու՝ զորս Պուրպօճներու վերահաստատութեան ժամանակ խաղացինք . անոնց գեղեցիկ արգասիքները այսօր ակներեւ կը տեսնէք դուք : Ձեր խօսքը՝ օտար երկիրներու մէջ մեր ունեցած առաքելութեանց կ'ակնարկէ : Այո՛, որդեակ իմ, անիրաւ եղած կ'ըլլամ իթէ չխոտտովանիմ թէ այս մասին ձիզուիթները ճշմարտապէս մեծանուն հանգիսացան . եւ գիտէք թէ ի՞նչ է պատճառը . պատճառն այն է որ, առաքելութեանց մէջ աւելի մեծահաւատ մարդերու, մեծահոգի մարդերու պէտք կայ քան թէ սատանորդի մարդերու . պատճառն այն է որ մարդ անոնց մէջ պէտք է մինչեւ դիւցազնութիւն բարձրանայ, եւ արհամարհէ մահը, ոչ թէ պատերազմի դաշտի մը վրայ պատահած մահը, այլ նահատակութեամբ մահը . պատճառն այն է որ մարդ առաքելութեանց մէջ, կրօնատան մը անձուկ եւ խեղդուկ միջնուրտին մէջ չապրիր ալ : Երբ առաքեալը շոճիներու անտառներու մէջ կը ճանապարհորդէ, քսութիւնը իւր քովիկէն չի քալեր :

Առաքելութեանց մէջ, կրօնաւորը կը սիրէ իւր ընկերակից եղբայրները որոնք իւր հոգնութիւններու եւ իւր վտանգներու հաղորդ

կ'ըլլան . մանրակրկիտ պատուիրաններու շըրջանին մէջ փակուած չէ . կրնայ անձնիշխան ըլլալ եւ անձնդիւր գործել բարին՝ ինչպէս որ խելքը կը հասնի , անոր համար որ Կանոնագիրքը անակնկալին վրայ կանոն սահմանած չէ . դուք այն ատեն ոչ թէ հրամանաւ՝ այլ ինքնաբերաբար դիմադրաւ կ'ըլլաք մահուան :

Սիրելիդ իմ Սէնթ—Մօր , իմ փափաքս այն էր որ այս գեղեցիկ քարոզչութեանց յուզար՝ուէի , վասն զի իմ ճաշակներս ալ հոն կը կուչէին զիս : Ա՛հ , քրիստոնէական քաղաքակըրթութիւնը մինչեւ աշխարհի ծայրերը տանելով համայն ժողովուրդները կուսուղաշտութենէ ազատելը ո՛ր աստիճան հիանալի գեղեցիկ բան մը կ'երեւէր ինծի : Բայց սակայն մեծաւորներս այս բաղձանացս չուղեցին հաւանիլ :

Դիւցազնութեան եւ անծանօթ վտանգներու սաստիկ տենջ մը կ'իմանայի ներսիդիս . բայց անոնք պնդեցին թէ այս եռանդը խիստ բնական էր եւ թէ Աստուծոյ հոգիէն ներչնչուած չէր : Ես տակաւին վերացական լեզուին լուծին տակ էի , վասն որոյ հաւատացի թէ մեծաւորներս ինէ աւելի կը ճանչէին հոգւոյս խլրտումները . թէ անոնք կրնային որոշել հոգւոյս մէջ որ ինչ շնորհաց գործ՝ եւ որ ինչ բնութեան գործ էր : Առանց գանգատելու հնազանգեցայ մեծերուս կամքին : Քանի մը տարի առաջ կրկին խնդիրք ըրի որ օտար երկիրներ քարոզչութեան յուզարկուիմ . այն ա-

անն դօրաւոր պէտք մը , այն է հոգւոյս ան-
դորրութեան պէտքը , իբրեւ մարդ եւ իբր
քահանայ ունեցած պատուոյս պէտքը կը պատ-
ուիրէր ինձի որ փախչիմ Եւրոպայէն : Այս ան-
գամ , որդեակ իմ , թախանձեցի , պաղատե-
ցայ , բայց անոնք դարձեալ մերժեցին անկա-
րեկիր խոտասրտութեամբ : Մարմնոյն կեան-
քէն գեր 'ի վերոյ էր խնդրած բանս , վասն զի
հոգւոյս կեանքը կ'ուզէի պահպանել , բայց ա-
նոնք պատասխան տուին թէ պարտական էի
Աստուածային շնորհքով շատանալ եւ թէ ա-
ղօթքով կրնայի միշտ դէմ դնել փորձութեան :

Հայր Մոսկազէն այս խօսքերը ըսելով գը-
լուխը երկու ձեռներուն մէջ դրաւ , եւ սլահ
մը , իւր ցաւազին մտախոհութեանց մէջ թաղ-
ուած մնաց : Ա'իմանայի թէ իւր ընելիք խոս-
տովանութիւնը խիստ ծանր պիտի դար այս
պատուականագոյն մարդուն : Իւր առջին ես
տղայ մը՝ փոքրաւոր մ'էի . նա իւր վստահու-
թեամբը զիս կը պատուէր , բայց չէի ուզեր
որ այդ վստահութիւնը իրեն համար դժնդակ
նուաստութիւն մ'ըլլայ :¹⁰⁰

Հայր , ըսի իրեն , եթէ ձեր յիշատակները
յոյժ կը ակրեցնեն զձեզ , կիսկատար թողէք
այս պատմութիւնը : Եթէ ձեր քահանայական
եւ մեծաւորական արժանապատուութիւնը գէթ
փոքր ինչ պիտի վիրաւորի , մի՞ խօսիք . ես ա-
ռանց ձեր վշտերուն անհունութիւնը ձանչե-
լու ցաւակից պիտի ըլլամ ձեզ , եւ ինչ որ ալ

ըլլան ձեր այդ վշտերուն պատճառները, եւ միշտ գձեզ պիտի սիրեմ եւ մեծարեմ:

—Ստոյգ է, որդեակ իմ, պատասխանեց ինծի Հայրն Մոնկագէն, որ եթէ իմ գաղանխֆիս մէկ մասը երեւան հանող չարագէտ պարագայները չըլլային, երբէք մտքէս չպիտի անցնէր որ այս տխուր գաղանխֆները մտերմարար ձեզ հաղորդէի որչափ որ ալ ձեր անխարզախ բնաւորութեանը համար կը յարգեմ եւ կը մեծարեմ գձեզ: Գեռ ո՛րչափ մանկահասակ էք . . . Հիմայ որովհետեւ դուք իմ գաղանխֆիս մեծադոյն մասը արդէն գիտէք, վախ մը չունիմ մնացածը ձեզ պատմելու: Վերստին կ'ըսեմ թէ ձեր մաային ուղղախոհութեան վրայ վստահութիւն ունիմ:

—Մանաւանդ թէ, սիրեցեալդ իմ Հայր, իմ առ ձեզ ունեցած սիրոյս վրայ վստահ եղիք:

—Ս, յո՛, կը հաւատամ ձեր բարեկամութեանը, վասն զի կրից փոթորիկները ճանչելէ վերջը սիրելի է հանգչիլ քաղցրիկ եւ հանդարտիկ զգացման մը վրայ որոյ անկեղծութիւնը եւ միանգամայն ամբութիւնը աներկբայելի են:

Ապահով եմ որ յիմար սնապարծութիւն մ'ունիս չպիտի ըսէք ինծի. այլ սակայն, որդեակ իմ, երբ ժամանակէ մը վերջը Ընկերութեան ոգւոյն աւելի թափանցելու ըլլաք, այն ատեն պիտի իմանամք թէ քանի որ ինծի պէս տարփալի պերճախօս քարոզիչ մը, դողդոջ եւ սրտազրաւ ձայն մը՝ վայելուչ հասակ մը՝ բա-

ւական նշանաւոր, մինչև իսկ շատ նշանաւոր ֆիզիքական գեղեցկութիւն մ'ունեցող քարոզիչ մը իրենց ձեռքը ունէին, անշուշտ չպիտի ուզէին որ ճարօն կամ Նոր Աշխարհի անասպաները յուղարկեն զայն որ հոն կորսուի: Ասոնց վրայ յաւելցուցէք նաեւ թէ հարաւային Ֆրանսայի պինդ գեղեցիկ անուոններէն մէկը կը կրէի: Աայրենիները ազնուական տիտղոսներու բնաւ յարդ չեն ընծայեր. բայց Ֆրանսայի մէջ ասի միշտ մատնաւոր ներգործութիւն մ'ունի որոյ յարզը դիտեն մեր Հայրերը: Բազմութիւնը արտաքուստ երեւցած բաներու այնչափ յարդ կ'ընծայէ որ բնաւ միջոց մը ձեռքէ չեն թողուր զայն հրապուրելու համար: Ես անոր առջեւ ձգուած խայծն էի:

Ուստի քսան եւ չորս տարեկան հասակիս մէջ սրբազան աստիճաններու բարձրացայ. քսան եւ վեց տարեկան հասակիս մէջ, քահանայ, ուխտագիր, Հայր ճիզուիթ էի: Ոչ թէ մարդ մը այլ ինքնաշարժ մեքենայ մը կազմելու սովորաբար գործածուած տասն եւ եօթ տարիէն հինգը կրճատեր էին: Աարժապետութեան դասերս հարեւանցի անցեր էի. սակայն աստուածաբանական ուսումներու աւելի ժամանակ ծախեր էի, թէ եւ դիպուածագիտական (Casuistique) նրբամտութիւններու համար մեծ տրամադրութիւն մը չէի ունեցած:

1822 ին Փարիզ յուղարկուեցայ. դուք այն ատեն Սէնթ—Աշէօլի դպրոցին մէջ կ'աշակեր-

տէլք, քանի մ'անգամ տեսայ ձեր մայրը որ իւր դաւակներուն վրայօք, իւր անդրանիկ որդւոյն Համալսարանի մէջ ընդունած դաստիարակութեան իրեն տուած մտմտութներուն վրայօք, եւ վերջապէս իւր կրտսեր որդւոյն վրայ ունեցան ակնկալութեանց վրայօք խօսեցաւ ինձի: Ըստ մեծի մասին դուք, ձեր սիրուն բնաւորութիւնը եւ ձեր կանխահաս խելացիութիւնը իւր խօսքերուն սովորական նիւթն էին: Այս ամենուն մէջ քիչ մը մայրենի չափազանցութիւն կը կասկածէի որ ըլլայ, բայց եւ այնպէս սա ստոյգ է որ երբ պարագայները զմեզ Սէնթ—Սչէօլի մէջ իրարու մօտեցուցին, զձեզ սիրելու արդէն դիւրապատրաստ էի:

Գրեթէ չորս տարիէ 'ի վեր ճիգութիւնները աշխարհիկ քահանայի մը՝ արբայ ար Ռոզանի ձեռօք Յրանսայի մէջ կարգադրուած առաքելութեանց հաղորդ կ'ըլլային:

Պ. Բորթայիս 1806 ին Կայսեր անդեկագիր մը մատուցեր էր այս առաքելութեանց գործին վրայով: Նաբոլէօն Ա. անոր կարեւորութեան եւ օգտաւէտութեան խելամուտ ըլլալով, իւր պաշտօնեայն ինչ որ խնդրեր էր 'ի նպատ այս գործի՝ շնորհեր էր զայն: Այս քարոզչութիւնները անշշուկ եւ առանց ցուցամոլութեան կը կատարուէին. բայց Պուրպօններուն վերահաստատութեան ժամանակ, Յրանսայի +արողիշներուն թիւը անբաւական

ըլլալով, անոնք մեր Հայրերը օգնական առին իրենց, բայց շատ չանցաւ անոնք իրենց վրայ տիրացան:

Ճիզուիթաց կարգը թէ եւ Պիոս է. ի մէկ կոնդակով հանգիստապէս վերահաստատուեցաւ, բայց եւ այնպէս մեր Հայրերը Այստեղութեան ժամանակ վրանին առած Հայր Հասարոյ անունը կը պահէին տակաւին Ֆրանսայի մէջ. նոյն իսկ իրենց հիմնած հաստատութիւններու, կղերականոցներու եւ դաստիարակութեան տուներու մէջ եւլակոպոսաց իրաւասութեան տակ զըրուած աշխարհական քահանայներու կերպարանք սուած էին: Մեծ հակառակութեանց առարկայ եղող ճիզուիթ անունը հրապարակի հանեու մարդ չէր համարձակեր. ճիզուիթները Պ. Ռոզանի կարգին միաբան ըլլալով Քարոյիչ Ֆրանսայի անունը կը կրեն, եւ ուրիշ անուն չեն ուէր ունենալ: — Կ'ըսուի թէ ճիզուիթ էք եւեր, անա՞նկ է: — Մենք ճիզուիթ մի', ահնեւին. մենք Ֆրանսայի քարոյիչներ եմք: Այս օրինակ երկդիմի խօսքերով կը պրծէին:

Դուք, սիրելիդ իմ Սէնթ—Մօր, ձեր տըղայութեան ատեն այս քարողչութեանց ակահատես եղած էք. անշուշտ միտքերնիդ կու դայ այն հանդիսաւոր ցոյցը, այն թափօրները, այն լուսացնցուղ շքեղ սեղանները զորոնք մինչեւ տաճարներուն կամարները կը բարձրացնէին, եւ ուր մեծագին օթոցներով զարգարուած եւ երկու քովերը ծաղկանց թաղարնեւ

բով շքեղագարդ աստիճաններով վեր կ'ելնուէր :
 Կը յիշէք մկրտութեան Ուխտերու վերանորոգ-
 ման , Սրբութիւն Սրբոցէն հրապարակաւ մե-
 ղաց քաւութիւն խնդրելու , եւ առ Աստուա-
 ծածին սրբագործութեան երեք մեծահամբաւ
 արարողութիւնները : Քարողչութիւնը որ հա-
 սարակօրէն հինգ վեց շաբաթ կը աւելը , կը
 վերջանար հանդիսաւոր թափօրով մը հանդերձ
 դրօշակներով եւ զբօնականներով , եւ յետոյ խաչը
 անկելու արարողութիւնը կը կատարուէր :

Այս ամենը դերասանական արուեստով
 հնարուած էր հասարակութեան միտքը յաւերջ-
 տակելու համար . եւ արդարեւ կը յափշտակէին
 անոր միտքը , բայց չէին կրնար բռնել հասա-
 րակութիւնը , եւ հազար , հազար երկու ար-
 իւր հողիէն տասը հողի անգամ չէր դտնուէր ,
 — բայց ի անոնցմէ որոնց կեանքը միշտ քրիս-
 տոնէավայել եղած էր , — որ հետեւեալ տա-
 րին հաղորդութիւն անուրին :

— Բայց եւ այնպէս , ըսի Հայր Մոնկա-
 ղէնի , այդ քարողչութիւնները բարիք մը կը
 գործէին անշուշտ :

— Որդեակ իմ , ես կը կարծեմ թէ աւելի
 չարիք քան թէ բարիք կը գործէինք մենք :
 Մեր ձեռք ձգած դոյզն արդիւնքները չէին
 կրնար փոխարինութիւն մ'ըլլալ այն գլորդ-
 ոութեան զոր մեր ներկայութիւնը կը պատ-
 ճառէր մեր հասած քաղաքներուն մէջ , եւ այն
 գժտութեան զոր ընտանիքներու մէջ կը սեր-

մանէինք : Ոչ թէ խաղաղութիւն այլ կազ եւ կռիւ կը բերէինք մեր հետ , եւ մեր յաղթութիւններուն մէջ կրօնքը աւելի կը կորուսնէր քան թէ կը շահէր : Ի՞նչ ըրած ունէինք մենք հաւատքով մեռած քանի մը հոգիներ ելեքտորացուցեր էինք , բայց չէինք կրցած անոնց յարութիւն տալ . վերջապէս ըրածնիս շատ ու շատ քիչ բան էր : Ժողովրդին մէջ քրիստոնէական ոգին այնչափ արագութեամբ ետ չի դառնար գար . անի ժամանակին գործն է : Մեր ճամբայ երած օրը հետերնիս գալով ժողովուրդը կը գոչէր . կեցցեն +աբողիչ : Այն օրը քաղաքին երեք քառորդը մեր կողմն էր . ամենէն կատաղի աղատականներն ալ քարոզներուն կուգային :

Ասոնք նախ սկսեր էին բարկացայտ խօսքեր արձակել . եկեղեցւոյն մէջ . մենք արդէն այս գէշ կատակին վարժած էինք :

Մեր մեծ մեծ սեղանները տեսնելով ածպարարներու կը նմանցնէին զմեզ , եւ իրաւցնէ ալ այս բաղդատութիւնը կերպով մը ճիշդ էր . յետոյ եթէ մեր մէջ ճշմարիտ տաղանդոյ տէր Հայրեր պատահէին , — եւ իրաւցնէ անանկ Հայրեր ալ պակաս չէին , — այդ մարդերը ուրոնք նախ ոխերիմ թշնամի էին մեզ , գրեթէ ամենքն ալ ընդհանուր հրապուրանաց ենթակայ կ'ըլլային . բայց այս ամենը արուեստակեալ ըլլալով գէշ բաներ էին . վասն զի կրօնական շաղխաղիութիւն մ'էին եւ ոչ ուրիշ բան .

բայց երբ իրենց պատրանքը փարատէր, ասելու թիւնները մեզ դէմ աւելի կը սաստկանային : Ասոր ապացոյցը մեզ տրուեցաւ 1828 ին երբ մեզ վաճակեցին, դարձեալ 1830 ին երբ կործանեցին այն խաչերը զորոնք անպատմելի ցնծութեամբ մեր առջին տնկեր էին :

Պրեստի մէջ 1819 ին ժողովուրդը չուզեց մեզ պահել : Առաքելութիւնը 24 ին սկսաւ . 26 ին մեր Հայրերը ստիպուեցան քաղաքը ձգել երթալ . ասի մեծ գայթակղութիւն մ'եղաւ , բայց չեմ կարծեր թէ ասով կրօնի շահերը վնաս կրեցին :

1826 ին այսօրուան պէս չէի խորհեր ես . զիս առաքելութեան խրկեցին Մարսիլիա մեր Հայրերէն տասն եւ չորս հոգիի հետ մէկտեղ . հոն ապահով էինք որ լաւ ընդունելութիւն պիտի գանէինք . տասն երկու շիջութեւ եւ երեք ալ Պրանսայի Կոնգրէսներ էինք . ամենուս ալ այս վերջին անունը կը տրուէր : Հոն Մայր Եկեղեցւոյն մէջ քարոզ կը խօսէի , եւ գրեթէ քարոզ խօսելու առջի օրերէս աշխարհք արարան իմացեր էր որ Հայրն Մոնկազէն Առաքելութեանց Աւխտին պիտի նշանաւոր ճարտարախօսներէն մէկն էր : Նաեւ անունս որ Պրանսայի Հարաւակողմը ամենուն ծանօթ էր , կը կախարդէր մարդերը : Երբ նորընծայարան մը տայ ուզեցի հրաժարիլ այն ազնուական տխրողոսներէն՝ որոնք թէ եւ աշխարհի մէջ վայելուչ կը թուէին ինծի , բայց եւ այնպէս Ժանորթիկ Ըն-

կերտելեան անդամի մը համար արհամարհելի կը թուէին ինծի: Եթէ հաւասարութիւնը տեղ մը պիտի թագաւորէ, մանաւանդ թէ միաբանութեան մը մէջ թագաւորելու է այն: Ասան որոյ մեծաւորներուն գրած նամակներուս մէջ կը ստորագրէի Մոսկոյէն: Հրաման ըրին ինծի որ դործածեմ անուանս մակդիրը որուն ես կարեւորութիւն չէի տար. կ'երեւի թէ անոնք իմ տեղս կարեւորութիւն կուտային այդ մակդիրին:

Առաքելութեան բացուած օրը՝ բէմը ելայ: Այս առաջին անգամն էր որ բազմաթիւ ունկնդիրներու առջին պիտի խօսէի, ուստի քիչ մը դգածուած էի: Ինծի թոյլ չէին տուած որ խօսելիք ճառիս նիւթը որոշեմ, ամեն բան կանխաւ կարգադրուած էր. այն օր առաքելութեան օգուաններու վրայ պէտք էր խօսել: Երջանկաբար ես այն ատեն համոզուած էի թէ Յրանսայի Առաքեալները, մանաւանդ եթէ անոնք ձիզուիթներէ բազկացած ըլլային, սեղանին եւ դահուն Փրկիչը պիտի ըլլային: Չերմագին խօսեցայ եւ յաղթանակս կատարեալ եղաւ: Այն ատեն ընդհանուր եղած սովորութեան մը հակառակ խելացութիւն ընելով քաղաքական ակնարկութիւններ շատ չբրի: Առթէնք եւ Ռուսոն եւ տասն եւ ութերորդ դարու բոլոր փիլիսոփայները, քարոզիս առաջին մասին մէջ՝ երկու անգամ, երկրորդ մասին մէջ՝ անգամ մը, եւ վերջաբանին մէջ չորս

անդամ միայն անիծեցի : Ամեն անոնք որ մի միայն հետաքրքրութենէ շարժեալ Մայր եկեղեցին եկած էին , խոստովանեցան թէ տաղանդով եւ մեղմութեամբ խօսած էի : — Իրաւ որ շատ մե՛ղք , որ այս գեղեցիկ քարոզիչը փաստաբան չէ եղած , կը յարէին այդ հետաքրքիրները . պատժական դատերու մէջ մինչեւ իսկ ոստիկանները՝ կրնար 'ի գութ շարժել :

Մեր Գաւառապետը նամակ մը տուած էր ինձի Ֆլավիաքէնց մարքիղին համար որ Մարտիրոսայէն մղոն մը հեռաւորութեամբ՝ Միջերկրականի աիւանց վրայ դմայլելի ամարանոցի մը մէջ կը բնակէր : Մարդիզը եթանասուն տարեկան ծերունի մ'էր որոյ տարիքը յիսուն տարեկանէն աւելի չէր երեւեր . իւր բոլոր ակռաները անկորուստ մնացած էին , եւ մազերը հազիւ հազ ճերմկնալ սկսեր էին : Չորչրուկ եւ ջղապինտ կազմուածք մ'ունենալով՝ երիտասարդի նման ժիր եւ կայտառ էր , եւ քաջ կը ձիավարէր ճիշդ այն ժամանակուան պէս երբ Թագուհւոյն հրացանակիրներու գնդապետ էր . կարծես թէ ժամանակը իրեն համար առաջ չէր քալած . մտքով եւս կայտառ էր : Մարդիզը երբէք հանճարով աւագ մարդ մը չէր , բայց եւ այնպէս կենցաղավարութեամբ ստացած խելացութիւն մը եւ հարաւայնոց յատուկ առուգութիւն մ'ունէր : Իւր դաստիարակութիւնը ձիգութիւններէն ընդուներ էր . գեռահաս մարդիզը տասն եւ վեց տարու եղած ատեն գործի

մտեր, քսան երկու տարու եղած ատեն սիրուհիներ, պարտքեր եւ մեծակոխիւններ ունեցեր էր. յետոյ ազնուական սերունդէ մեծահարուստ մանկամարդ աղջկան մը տարփանօք սիրահարելով ամուսնացեր էր անոր հետ: Աղջկան ծնողքը նախ դէմ կեցեր էին Մարգիղին հետ ամուսնանալուն. բայց ձիզուիթ Հայր մը որ ժամանակաւ ուսմանց դասատու ըլլալով Մարգիղին, երիտասարդ փախուկին, — Հայրը այս անուէր կուտար անոր, — վրայ ունեցած սաստիկ սէրը երբէք չէր կորուսած, գործին մէջ միջամտելով ամեն դժուարութիւն գիւրացուցեր էր:

Յլահիաքէնց մարգիղը ամուսնանալէն վերջը բաւական խելօքցաւ, փառասիրութիւնը իւր վրայ տակաւին մնացած կրից առաւելութիւնը հանդարտեց: Արքունեաց աչքը մըտաւ եւ իւր կինը, թագաւորին հօրաքոյրերուն՝ Խանութներուն ապարանքին մէջ պաշտօն մը ստացաւ:

Երբ 1789 ի շարժումը երեւան եկաւ, մարգիղը անոր պինդ ռիսերիմ հակառակորդներէն մէկն եղաւ. 1890 ին վերջերը իւր կնոջը հետ Յռանսայէն գաղթեց:

Կղեմէս ԺԳ. ի կոնդակը որ ձիզուիթաց Ընկերութիւնը բնաջինջ կընէր, կարծես մահացու հարուած մը հասուցած էր այն կուսակցութեան որ հանասլազ զայն Յրանսա վերադարձնելու ջանք ըրած էր. բայց ասոնց

Չանքերը 'ի դերեւ ելան : Այն ատեն յոյսերնին նոր քահանայապետութեան մը վրայ դրին . Պիոս Զ. 1775 ին պապ անուանեցաւ . կը կարծէին թէ նա ձիզուիթներուն թէկն կարծէ , ուստի մեքենայութիւնը վերստին սկսան : Յըլավիաքէնց երիտասարդ մարգիղը ձիզուիթներու շահերը արքունեաց մէջ պաշտպանող կուսակցութեան պինդ ժրաջան դործողներէն մէկըն եղաւ : Իւր կինը որ մոլի ջեռմեռանդ էր , եւ իրեն պէս հարաւցի էր , որ քաջ դիտէր թէ իւր ամուսնութիւնը եւ արքունեաց մէջ ունեցած կացութիւնը Հայր Յ . . . ի պարտական էր , կը կարծէր թէ ի՛նչ որ ալ ընէր քիչ էր երբ Միաբանութեան շահերը պաշտպանել հարկ ըլլար :

Լուի ԺԶ. երիտասարդ թագաւորը կերպով մը միտում ունէր ձիզուիթները վերահաստատելու . իւր հայրը զանոնք պաշտպանած էր : Ընդհակառակն թագուհին Պ. տը Շուաղէօլի քաղաքականութեան հաւատարիմ մնալով , եւ յիշելով որ իւր մայրը Մարիա—Թէրէզա Ընկերութեան խափանմանը հաւանութիւն տուեր էր , անտի—ձիզուիթական կուսակցութեան պարագլուխ եղած էր . բայց այս ըրածը անխոհեմութիւն մ'էր , վասն զի արքունեաց ձիզուիթական կուսակցութիւնը որոյ կեդրոնը թագաւորին հօրաքոյրերուն այսինքն խաթուններուն ապարանքին մէջն էր , Մարի—Աթուանէթի ռխերիմ թշնամին եղաւ , եւ նորա դէմ

արձակուած առաջին չարախօսութիւնները
 Լուի Ժ. Ե. ի աղջիկներու սրահներէն ելան :

Յլաւիաքէնց մարդիդը , ձիզուիթաց Բն-
 կերութեան միաբաններուն մէջ ստուգիւ ա-
 մենէն նախանձաւորն էր .

— Ի՛նչ , ըսի Հայր Մոնկազենի , դուք աշ-
 խարհական ձիզուիթներուն կը հաւատա՞ք :

— Անոնց գոյութեանը վրայօք տարակո՞յս
 ունիք :

— Այո՛ , եւ իմ կարծիքս այն եղած է
 միշտ որ Միաբանութիւնը եւ կարճադէտս ձիզ-
 ուիթները խրտուիլակ մ'էին զորոնք ընդդի-
 մադիր կուսակցութիւնը՝ Պուրպոններու վե-
 րահաստատութեան ժամանակ , դիւրահաւան-
 ները եւ ապուշները վախցնելու համար կը
 գործածէր :

— Իրաւ է որ մենք ձիզուիթներս այդպէս
 կըսենք , սիրելի որդեակ իմ , թէ եւ ուրիշ պա-
 րագայներու մէջ Միաբանութեան էութիւնը
 անխօսուկ կը խոստովանիմք : Պուրպոններու
 վերադարձի ժամանակ իսկ , պատգամաւորաց
 Խորհրդոյն մէջ անոր գոյութիւնը հրապարակ-
 ուեցաւ , հիմայ մենք կը պնդեմք թէ անի ա-
 ռասպել մ'է : Բայց հաստատելու համար թէ
 Միաբանութիւնը եւ կարճադէտս ձիզուիթ-
 ները ազատականներու հնարած գիւտը չեն ,
 բաւական կը համարիմ յիշատակել թէ 1764 ին ,
 Պըզանտոնի Խորհրդարանին մայիս 7 ի նիստին
 մէջ , երբ բոլոր Խորհուրդները ' ի մի խմբուած

էին, զրուցող եղաւ թէ & Անոնք որ պարոննե-
րո՝ Միաբանութիւն անուն կրող ուխտին մի-
աբան են, — որովհետեւ ուրիշ մ'ալ կար որ
արո՛ւնստարնէրո՝ Միաբանութիւն կ'անուա-
նէր, — ձիզուիթներու վերաբերեալ գործի մը
մէջ ժողովոյն որոշմանցը չպիտի կրնան մաս-
նակցիլ, ըստ որում այս Միաբանութիւնները
Ընկերութեան Ժէնէրալն եւ միւս մեծաւորնե-
րուն անմիջական հրամաններու տակ էին եւ
ըստ որում հետեւաբար ձիզուիթներու դատը
Պարոններու միաբանութեան գասն էր :

Արդէն 1772 ին, նոյն Խորհրդարանին մէջ
երբ ատենակալ Քէռուա կը խնդրէր պատգա-
մաւորներէն որ Ընկերութեան վերաբերեալ
գործի մը համար ըլլալիք Խորհրդակցութեանց
մասնակից չ'ըլլայ, հարցում եղաւ իրեն & Ար-
դեօք ինքը կարճագոյն ձեռնմ'է կը տես-
նէք որ բառը արդէն հին է եւ թէ այս ազա-
տականները որուն հետ կ'ծու չարախօսու-
թիւններ առինք տուինք, այդ բառին հնարող-
ները չեն :

Որովհետեւ կուղեմ կատարեալ լուսաւո-
րեմ ձեր միտքն այս մասին, անոր համար կը-
օտեմ թէ Միաբանութեան անդամները ձիզուիթաց
Ընկերութեան հետ չահերով կապուած են :
Անոնք Ժէնէրալն կախում ունին. Գարձեալ ա-
նոնք կամ Միաբանութեան անդամները՝ կամ
Ընկերութեան ցոյց տուած մարդերը իրենց

խոստովանահայր ընտրելու են : Բայց բայ 'ի այս մայր Միաբանութենէն եւ ուրիշ շատ մը մանր մունր մասնաւոր Միաբանութիւններէ որոնք զանազան ատիճաններով Ուխտին հետ կապուած են , որբէճիք Բիւրանները կան , եւ մասնաւորապէս ասոնք որոշուելու են կարճազգեստ ճիզուիթ անունով : Յլավիաքէնց ծեր մարդիզը ասոնցմէ մէկն էր :

Արբէճիք Բիւրանները երգմամբ կը խոստունան Միաբանութիւնը պաշտպանել եւ ըստ կարեաց ամեն բարի ծառայութիւն մատուցանել անոր . ասոնք պարզապէս հնազանդութիւն է'ուխտեն ժե'երպի : Միաբանութիւնն ալ իւր կողմանէ կը խոստանայ զանոնք պաշտպանել եւ օգնել անոնց այն ամեն պարագայներու մէջ որ իրենք եւ իրենց մարդիզը պաշտպանութեան եւ օգնութեան պէտք ունենան : Որբէճիք Բիւրանները վրանին կնգուղաւոր վերարկու մը (serpente) կը կրեն միշտ , որոյ ձեւը , գոյնը եւ կերպարը ամենուն համար ալ միօրինակ է :

Յլավիաքէնց Մարդիզը Յրանսա դարձաւ , երբ սակաւին չէր հրատարակուած այն հրովարտակը որ գաղթողներուն թոյլ կուտար իրենց հայրենիքը վերադառնալու : Իւր որդին Յլավիաքէնց դեռահաս կոմսը Հաւատոյ Հայրերուն ձեռօք դաստիարակել տուաւ . ճիզուիթները այն ատեն այս անուան տակ կը պարտկուէին : Պուրպոններուն վերագարձէն ժամանակ մը ետքը , Յլավիաքէնց կոմսը դեսպա-

նադիտութեան մէջ մտաւ, եւ Յրանսայի շահերուն ծառայելու ասին, միանգամայն մեծամեծ ծառայութիւններ մատոյց ճիշուիթներուն: Այսպէս Յլավիաքէնց գերդաստանը, ինչպէս առաջ՝ նոյնպէս եւ ցարդ բոլորանուէր եղած է մեզ: Նրիտասարդ կոմսը որ իւր կրթութիւնը մեր Հայրերէն ընդունած էր, անոնց ձեռօք Լանկտոքի պինդ ազնուական գերդաստաններէն մէկուն այսինքն Սալմէրօնէնց մեծահարուստ ժառանգուհւոյն հետ ամուսնացաւ. այս գերդաստանն ալ Յլավիաքէնց գերդաստանին համահաւասար՝ անձնուէր է մեր Ընկերութեան:

Կրնայ ըսուիլ թէ Ռւիտին հաստատութեանէն ՚ի վեր Իգնատիոս Լոյօլայի եւ Յլավիաքէնց ու Սալմէրօնեանց մէջ մտերիմ դաշնակցութիւն մը հաստատուած էր: Կ'ըսեն թէ Սալմէրօնենք՝ որոնց ծագումը սպանիական է, Ալփոնսոս Սալմէրօնի՝ այսինքն Սրբոյն Իգնատիոսի ընկերակիցներէն մէկուն գերդաստանէն սերեալ են:

Յլավիաքէնց ծերունի մարգիլը իւր որդւոյն ամուսնանալէն ՚ի վեր Փարիզ չի բնակիր: Իւր ստացուածքները Յեղափոխութեան ժամանակները վաճառուեր էին. անոնց մեծագոյն մասը վերստին գնեց եւ այն տեղը ուր ժամանակաւ աւատական դղեակը կը բարձրանար, շքեղ ամարանոց մը շինել առաւ Միջերկրականի ափանց վրայ, եւ ամարանոցին երեք կողմը սօսիներ, հնդիկ արմաւենիներ եւ

այլանգակ ձեւերով կորացած հինաւուրց թը-
թենիներ տնկել տուաւ :

Առաքելութեան բացուելուն հետեւեալ
օրը մարգիզին ամարանոցը գացի : Աւելորդ կը
համարիմ ըսել ձեզ , սիրելիդ իմ Սէնթ—Մօր ,
որ պատուական ընդունելութիւն մը գտայ հոն :

Այսպիսի փառաւոր ընդունելութիւն մը
գտնելուս պատճառը ո՛չ թէ Մոնկազէնեանց՝
երկոտոսաներորդ գարու մէջ Յլավիաքէնց հետ
խնամութիւն ունեցած ըլլալն էր , որ սակայն
մարգիզին առջին մեծ արժէք ունէր . գար-
ձեալ այն պատճառը քահանայ ըլլալս ալ չէր
որով Յլավիաքէնց մարգիզին պէս սաստիկ
կրօնասէր մարդու մը յարգանացը կ'արժանա-
նայի . մանաւանդ թէ այսպիսի ընդունելու-
թիւն մը գտնելուս բուն պատճառը ձիգուիթ
ըլլալս էր . սիրելի բարեկամս , խօսքը մէջերնիս
մնայ , թեմա'յան քահանայ մը երբեմն ազնու-
ական տուներու մէջ այնպիսի անհող եւ ան-
հրրաւէր եղանակաւ մը կրնդ ունուի որ մինչեւ
դժպատեհութիւն կերթայ , մինչդեռ վանա-
կան կրօնաւոր մը ո՛վ ոք ալ ըլլայ , պինդ յար-
գալից ակնածանաց առարկայ է միշտ : Կերեւի
թէ ձիգուիթին կարծրճուկ պարեզօտը կամ Ֆը-
րանչիակեանին՝ տրեխները՝ ըստ ինքեան այնպի-
սի դօրու թիւն մ'ունին , որոնք ա Ռենէն ամբար-
հաւած գլուխներն ալ կրնան խնարհեցնել :

Յլավիաքէնց Մարգիզը առջի օրուան Ե-
մաստից Եարարարիօս—Ռեմա վրայ սովորական

չորհաւորութիւնները ընելէն վերջը, ըսաւ ինծի. — թէպէտ եւ եօթանասուն երկու տարեկան եմ, բայց եւ այնպէս կը յուսամ թէ այս սուրբ առաքելութեան բոլոր հրահանգներուն անպակաս գտնուիմ. ընտիր ձիեր ունիմ որոնք քսան վայրկենի մէջ զիս Մարսիլեա կրնան տանիլ. ես այնպէս կը հաւատամ թէ այս կրթութիւնը որը երկու անգամ կրկնուելու որ ըլլայ, խիստ փրկաւէտ պիտի ըլլայ ինծի: Ահ, սիրելի՛ղ իմ Հայր, ժամանակ է որ իմ տարիքս հասնող մարդ մը մտադիւր իւր փրկութեան ճարը մտածէ: Արդարեւ ձեր Ռեխտին հիմնադիրներէն մէկուն՝ սուրբ Շաանսուա Պորճիայի յաստուածուստ եղած խոստման վրաստան եմ որ երեք հարիւր տարուան մէջ ամեն անոնք՝ որ Ռեխտին միաբանակից գտնուելով մինչեւ վերջը անոր մէջ յարատեւելու ըլլան, աներկբայ պիտի ըլլան իրենց փրկութեանը վրայ, եւ գիտէ՛ք որ եղբայրակցութեամբ հաղորդ եմ ձեր սուրբ Ընկերութեան:

Հայր Մոնկազէնի խօսքը կտրեցի եւ ըսի.

— Իրա՞ն է արդեօք յաստուածուստ առ Յաանսուա Պորճիա այս յայնութիւնը ըլլալը:

— Զեմ գիտեր թէ, ըսաւ Հայրը ծիծաղելով, առ Յրանսուա Պորճիա այդպիսի յայտնութիւն մ'եղած է, թէ ծումապահութեամբ եւ խստամբերութեամբ իւր ուղեղը սաստիկ գրգռուելով ատոր նման բան մը երազեր է մի՛, ես կը հաւատամ թէ Աստուած իւր բոլոր

արարածներուն փրկութիւնը կ'ուզէ, անոր համար ըստ ինձ ձիգութեաց Ընկերութեան հետ Ստաուծոյ ըրած երեք հարիւր սարուան դաշինքը ինձի շատ կասկածելի կ'երեւի :

Հայր Մոնկազէն շարայարեց .

— Մարտիրոս կեցած ասե՛ս իմացայ որ մարտիրոս, անշուշտ առ սուրբ ձիգութի՛ն եղած խոստմանը վաստահոնալով իւր երիտասարդութեան անդքերուն մէջ կը դառնար երբեմն անձնագիր : Հաւաւաղի է որ քարոզութիւնը դինքը նամբու բերած լլայ :

— Հայր իմ, ըսաւ ինձի, ինձի համար պէ՛նդ հաճոյալի եզոզ այցելութիւն մը պարտական եմ ձեզ, ըսել կ'ուզեմ թէ իմ հարս Յլավիւքէնց կոմսուհին ձեզ պիտի ներկայացնեմ : Եթո՛ք որ նա ձեր փառաւորեալ Ալփոնսոս Սալմերոնի գերդաստանէն է, անոր համար Սալմերոնէնց անդրանիկ մանչ զաւակները Սլփոնսոս անունը՝ եւ անդրանիկ աղջիկները Ալփոնսին անունը կը կրեն միշտ : Ալփո՛ս, ահաւասիկ աղնուակսն գերդաստան մ'ալ որ մարելու վրայ է . իմ հարս Սալմերոնէնց վերջին շառաւիղն է ինչպէս դաւակո ալ Յլավիւքէնց անդրանիկ զարմին վերջին շառաւիղն է : Այս սնուամբ միմիայն մէկ եղբօրդի մը մնացած է Եթեոյ որ շիտակը ըսելով սիրուն աղայ մ'է : Ըսցց դժբաղչարար արդի վիճիտփայութեամբ քիչ մը շողախուած է : Բայց ինչ որ է գոնէ Յանսէնեսն չէ . որովհետեւ

Վօլթէր, Ռուսօ, Տիտրօ մեղ այնչափ չարիք
 չհասուցին քան որչափ Յանսենսեանները հա-
 սուցին : Կրտեսնէք Հայր իմ, շարունակեց մար-
 դիզը, եթէ Ֆլավիաքէնց անունը մարելու վա-
 խը չըլլարնեթիգիս", մարդերուն պինդ երջա-
 նիկը եղած կ'ըլլայի : Եղբօրորդիս տաս տարիէ
 'ի վեր ամուսնացած է եւ միայն մէկ մանչ զա-
 ւակի մը տէր է . եւ հարսս, թէ եւ հինգ տա-
 րիէ 'ի վեր ամուսնացած է, տակաւին զաւակ
 չունի : Երկու անգամ մեր յոյսերը 'ի դերեւ
 ելան . առի մեծ վիշտ է ինծի համար : Ա՛նչ,
 այսպիսի գեղեցիկ անուն մը վեց տարեկան
 տղու մը գլխուն վրայ դնել բոլորովին, առի
 ցաւա՛լի բան է : Կը խոստովանիմ թէ ծերունի
 մարդիվին կսկիծը դիս այնչափ չէր շարժեր . մեր
 Քաւառապետին նամակը իրեն յանձնեցի եւ
 առի քալեցի :

Սիրելի որդեակ իմ, ՚կը հաւատամ թէ
 դուք իբրեւ ճարտարախօս մեր Ղնկերութեան
 փառքերէն մէկը պիտի ըլլաք . ուստի երբ դուք
 քարոզխօսելու ըլլաք, իսկոյն պիտի տեսնէք թէ
 քարոզիչին մանաւանդ յանպատրաստից քարոզի-
 չին եւ իւր ունկնդիրներուն մէջ այնպիսի յարա-
 բերութիւններ կը հաստատուին՝ որ իւր խօս-
 քերուն յառաջ բերած ապաւորութիւններէն
 եւ ոչ մէկ բան կը վրիպի իւր աչերէն : Յան-
 պատրաստից քարոզիչները իրենց հասարակու-
 թեան աւելի կամ նուազ նպաստաւոր տրա-
 մադրութիւններուն առաջ հետազօտութեան

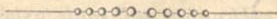
մէջ իրենց հարկաւոր եղած խանդը կը գտնեն : Խօսողին եւ ունկնդիրներըն մէջ գազախարներու հոսանք մը կը հաստատուի . փոփոխակի կուտան եւ կանուն : Քարողիչը կիմանայ թէ մինչեւ ուր կրնայ երթալ եւ թէ ընդհակառակն որ կէտին կանդ առնուլ հարկ է : Իսկ ես շարժում մը , նայուածք մը , գլուխ բարտեղ մը , ծիծաղ մը չէի կորուսաներ . ամենայն ինչ նշանակութիւն ունէր ինծի համար : Ես որ խորագիտութեան մէջ ամենէն ստորին եմ . ունկնդիրներուս պինդ ներքին մտածութիւններն իսկ կը գուշակէի այն ատեն . եւ այսպէս շատ մը դազանիքներու վրայ հասած եմ որոնց այն տեղը միայն ծանօթացայ :

Յլավիաքէնց Մարգիղին ըրած այցելութեանս երրորդ օրը իրիկուան դէմ քարոզ պիտի խօսէի : Եկեղեցին շքեղ կերպով լուսաւորուած եւ խոներամ բազմութիւն մը հաւաքուած էր հոն . արանց կողմը՝ Յլավիաքենց մարգիղը տեսայ :

Չայնաւորներու դասուն ետին դրուած աթոռներուն առաջին կարգին վրայ եւ զրեթէ ամպիոնին զիմացովը կին մը տեսայ զոր նախընթաց կրթութիւններուն ժամանակ տեսած չէի : Իւր զարդարանաց շքեղութեամբը եւ պերճութեամբը այնչափ նշանաւոր եղած էր, որ անկարելի էր որ աննշմարելի մնար աչքէ : Միաքս եկաւ որ Յլավիաքենց մարգիղին հարսը ըլլալու էր . ի՞նչ փոյթս էր ասի . ան-

չուշտ իմ հող ընկելու մէկ բռնա չէր, միայն պարզ հետաքրքրութեան զգացում մը կէմանայի եւ ոչ ուրիշ բան. ուստի չէի կրցած ինչնու-
 րիկն իմանալ թէ ինչո՞ւ համար շփոթեցայ հոն:
 Ուզեցի ինքզինքիս դէմ դառնալ, այս անձա-
 նօթին վրայ պակասութիւններ փնտաւցի,
 թող ով կուզէ ըլլայ այն. կըսէի թէ ծաղրելի
 բան էր եկեղեցիի մը մեջ թաւիչներու փե-
 տուրներու եւ քանթիւններու այսպիսի շուայու-
 թիւն ցուցնել. եւ միտքս դրի որ յարմար
 առիթով քաջ դուս մը ասմ աշխարհի այն կի-
 ներու՝ որոնք Տէրսչը սաճարը եթէ կուզան,
 անմիտ զարդարան շներով քուրիչներուն նայ-
 ուածքը իրենց ձգելու համար է միայն: Երբէք
 զմարդիկ խափու դատելու այսպիսի արամազ-
 րութիւններ չէի զգացած իմ մէջս եւ այն ալ
 սա կնկանը պատճառու որուն դէմ չը պիտի
 լին չէի տեսած:

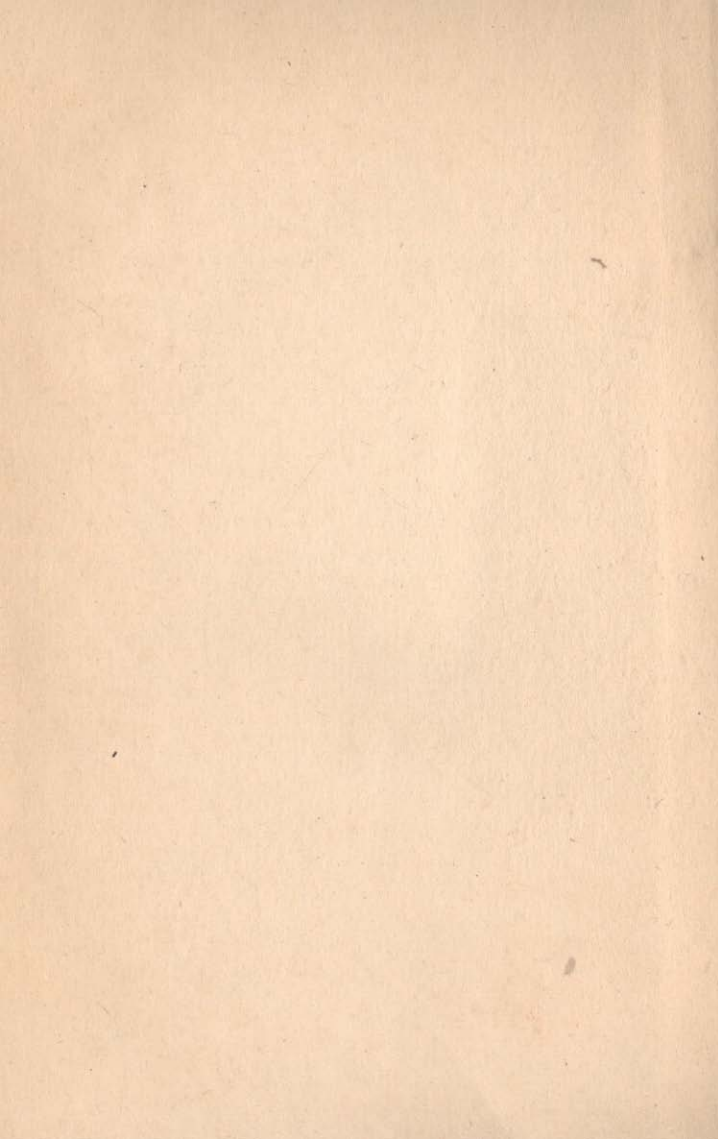
ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅՈՐԵՅ

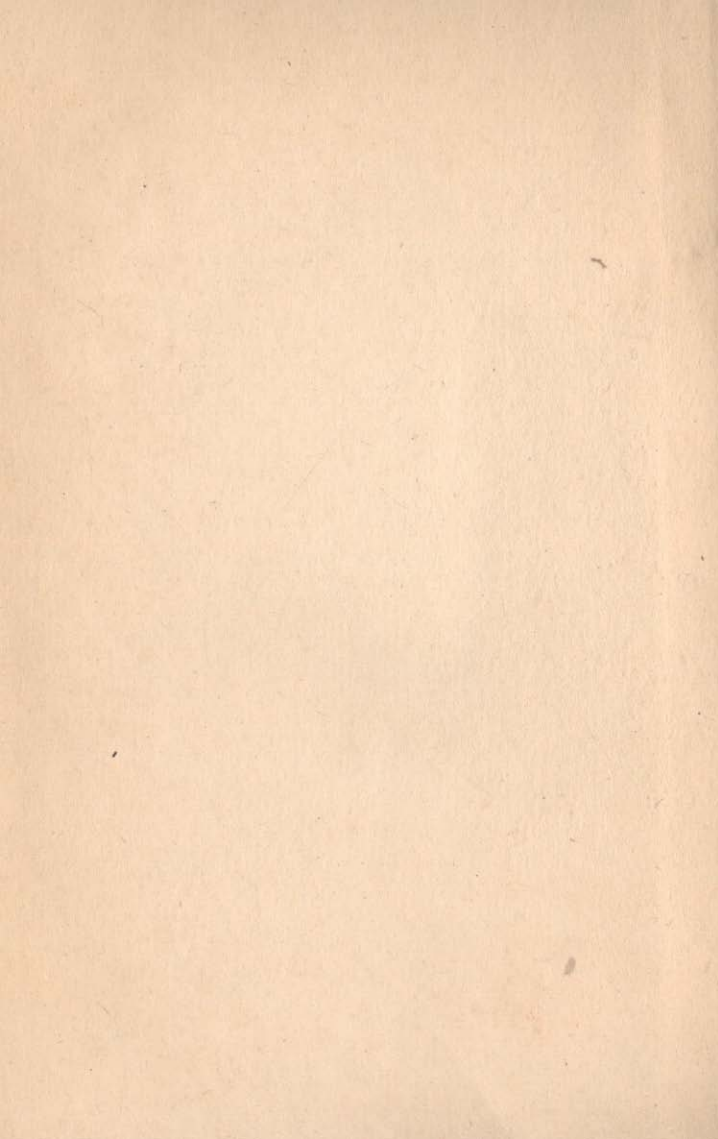

2728

2729

2730

2731

2732

2013

3
11

